

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

І. Є. Бойцун, С. А. Негодяєва

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2013

УДК 821.161.2.09'06(075.8)

ББК 83.3(4 Укр)6я73

Б76

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1/11-11652 від 16.07.12)*

Рецензенти:

- Дмитренко В. І.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри все-світньої літератури ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.
- Пустовіт В. Ю.** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови і літератури Східноукраїнського національного університету імені В. Даля.
- Харлан О. Д.** – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

Бойцун І. Є.

Б76 Дитяча література : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Є. Бойцун, С. А. Негодяєва ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 320 с.

ISBN 978-966-617-309-9

Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів (спеціальності „Українська мова і література”) вищих навчальних закладів укладено відповідно до структури курсу „Дитяча література”.

Навчальне видання містить плани семінарських занять, матеріали до них (консультативні нотатки, уривки з текстів, критичний матеріал, тести для самоперевірки), завдання для самостійної роботи, коментар до їх виконання, списки рекомендованої літератури, питання до заліку.

УДК 821.161.2.09'06(075.8)

ББК 83.3(4 Укр)6я73

ISBN 978-966-617-309-9

© Бойцун І. Є., Негодяєва С. А., 2013
© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013

ПЕРЕДМОВА

Феномен української літератури залежав і залежатиме від соціально-культурного розшарування суспільства та рівня його освіти. Унаслідок зміни культурної епохи „соцреалізму”, інтерпретаційного художнього мислення та нових цінностей виникли дискусії щодо вартості надбань літератури для дитячого прочитання.

Інтелектуальне оновлення, що відбулося на зламі двох тисячоліть у всіх сферах життя, спровокувало насамперед розпад естетичних систем, які лежали в основі розвитку законів мистецтва. Це допомогло творчій свідомості звільнитися від абсолютної влади історичного детермінізму й повернутися до світоглядної естетичної плюральності. Сьогодні вивчення студентами творів українського письменства, що окреслюють царину літератури для дітей і юнацтва, має бути побудоване на твердому переконанні, що дитяча література є органічною частиною літератури загалом. Вона, природно передбачаючи й відповідно реалізуючи певні специфічні соціально-вікові й естетично-виховні особливості й риси, об’єктивно відбиває головні закономірності розвитку літературно-художнього процесу в цілому.

Пропонований посібник має на меті зорієнтувати студентів на вивчення творів дитячої літератури у площину загальнолітературних, новітніх художньо-естетичних і літературознавчих проблем. Твір для дитини чи про неї – це, насамперед, художньо-літературне явище, письменницько-авторський продукт, виготовлений за рецептами загальних літературно-творчих законів.

Ця дисципліна є суміжною з іншими: теорією літератури, історією літератури, літературною критикою. Спираючись на наукові розвідки сучасних літературознавців, студенти по-новому зможуть прочитати відомі або маловідомі, забуті чи заборонені колись твори, інтерпретувати їх і аналізувати.

Мета курсу: на основі творів української дитячої літератури розкрити закономірності й історію розвитку літератури для дітей, звернути увагу на критерії вибору творів для дитячого читання в шкільній програмі з української літератури; підкреслити важливість творів на історичну тему, тему природи, національного відродження України, дружби, взаємоповаги та взаєморозуміння.

Об'єкт навчальної дисципліни – художні твори для дітей українських письменників ХІХ – початку ХХІ століття.

Студент повинен уміти:

- осягати естетичну природу та пізнавальний, виховний, розвивальний потенціал літератури, визначати її роль у формуванні високодуховної, національно свідомої особистості;
- творчо застосовувати знання з інших наук (психологія, філософія, історія, культурологія та ін.) під час вивчення цього курсу;
- критично осмислювати навчальний матеріал, виробляючи власну позицію в розв'язанні певної проблеми;
- апробувати різні види аналізу художнього твору з метою його глибинного осягнення як літературного феномену;
- формувати культуру ведення дискусії;
- користуватися довідковими матеріалами, зокрема літературними енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів;
- розвивати свій читацький смак та підвищувати філологічний рівень.

Студент повинен знати:

- визначений програмою навчальний матеріал з курсів фольклору, історії української літератури, психології, вступу до літературознавства, української мови;
- найважливіші моменти творчої біографії письменників, які пов'язані з появою визначних творів у сфері української літератури для дітей;
- визначений програмою навчальний матеріал.

Діяльність студента спрямована на використання таких методів роботи: слухання лекцій, виступ з повідомленням на семінарі, виголошення доповіді на семінарі, участь у дискусії на семінарі, самостійне конспектування першоджерел та їх аналіз, написання читачьких щоденників, укладання кейсів за темами, тестування, написання реферату, створення та захист творчого проекту „Нарис про дитячого письменника доби”.

Для полегшення роботи студентам запропоновано консультації, які ілюструють розвиток контексту дитячої літератури ХІХ – початку ХХІ століть.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Практичні заняття з дитячої літератури й самостійна робота – це важливі форми опанування цієї дисципліни. Вони покликані доповнити, узагальнити й систематизувати лекційний матеріал, розвинути навички роботи з художніми текстами й науковими першоджерелами, стимулювати пізнавальну активність і творчий пошук студентів.

Успішне проведення практичного заняття залежить від багатьох чинників. Одним із найбільш істотних є сумлінна підготовка студента до нього.

Насамперед ознайомтеся з темою практичного заняття, з'ясуйте, який саме твір запропоновано до розгляду, пригадайте його місце в історії української літератури. Уважно прочитайте план заняття, ознайомтеся зі списками основної та додаткової літератури, пропонованими консультаціями, матеріалами до занять.

Якщо практичному заняттю передувала лекція з тієї самої теми, слід проглянути її конспект, який допоможе вам зорієнтуватися в навчальному матеріалі, звернути увагу на проблемні питання й завдання, запропоновані викладачем, на значення нових термінів, рекомендовані наукові джерела. Починаючи підготовку, пригадайте також, чи вивчали цей твір у шкільному курсі української літератури. З якими теоретичними поняттями ви тоді познайомилися? Які твори читали та аналізували на уроках?

Після цього можна починати опрацьовувати літературу. Під час її читання рекомендовано робити робочі записи з кожного питання плану (вести конспект). Конспектуючи певне джерело, обов'язково запишіть його назву, автора, вихідні дані в зошит, виділивши їх іншим кольором чи підкреслюванням. Дотримуйтеся всіх вимог до бібліографічного опису (його приклади можна знайти в переліку літератури).

Робота з науковим джерелом насамперед передбачає розуміння прочитаного. Тому, перш ніж робити записи в зошиті, вам слід

уважно прочитати текст, усвідомити його логіку, спробувати відділити головне від другорядного, узагальнювальні теоретичні положення – від конкретних прикладів. Працюючи з монографією, слід насамперед проглянути її зміст, який дасть загальне уявлення про композицію книги.

Пам'ятайте, що конспектування в жодному разі не є механічним переписуванням тексту з книги! Конспект наукового джерела має бути стислим, добре структурованим і „читабельним” (адже вам згодом доведеться користуватися ним для повторення, під час підготовки до модульного та підсумкового контролю). Обов'язково використовуйте раціональні способи конспектування: виділення головного іншим кольором, підкреслюванням, спеціальними позначками, різноманітне графічне розташування тексту (колонки, таблиці, схеми), позначення стрілками логічних зв'язків між окремими блоками матеріалу. Використовуйте скорочення поширених слів і термінів: і загальноживані, і власні, що мають бути зрозумілі насамперед вам самим, і повторювані – одним словом, слід скорочувати завжди однаково. Список постійних власних скорочень можна скласти на останній сторінці зошита.

Опрацьовуючи певне джерело, звертайте увагу на нові слова й терміни. Їх визначення слід записати в зошит, якщо воно подане в роботі. В іншому випадку зверніться до словників іншомовних слів, тлумачних словників, словників літературознавчих термінів, додатків.

Якщо відчуваєте певні труднощі із розумінням терміна, запитайте його значення в інших студентів або у викладача. У випадку, коли під час конспектування у вас виникають питання, занотуйте їх на „берегах” конспекту, щоб з'ясувати під час підготовки або на самому практичному занятті.

З певної проблеми в науковій літературі ви можете прочитати різні погляди вчених, часом протилежні. Обов'язково акцентуйте свою увагу на таких випадках, намагайтеся чітко сформулювати ці різні погляди, відтворіть їх у зошиті. Продумайте і власну відповідь на таке неоднозначне питання, визначте, погляд якого вченого імпонує вам, а який викликає заперечення, і мотивуйте свої думки. Такі

контраверсійні (суперечливі) питання часто стають предметом дискусії під час проведення практичного заняття.

Окремі джерела можна опрацьовувати, складаючи їх тези, тезовий план, роблячи окремі виписки (якщо це невелике джерело або таку форму роботи з ним спеціально обумовив викладач).

Осібне місце в підготовці до практичного заняття з літератури посідає робота з текстом твору. Читайте тексти вдумливо, якщо в них трапляються діалектні чи рідковживані слова, то обов'язково з'ясуйте їх значення. Готуючись до аналізу певного твору, можете скористатись орієнтовними планами:

Орієнтовний план аналізу прозового твору

1. Жанр твору.
2. Життєва основа.
3. Тема.
4. Проблематика. Своєрідність бачення автором порушеної проблеми.
5. Діалектична єдність загальнолюдського й національного у творі.
6. Відповідність між художньою формою й змістом.
7. Самобутність авторського художнього письма. Багатство мови.
8. Особливості сюжету, композиційна послідовність викладу подій (експозиція, зав'язка, розвиток дії, конфлікт, кульмінація, розв'язка).
9. Цілісність, динаміка твору.
10. Роль позасюжетних елементів: епіграфів, авторських роздумів, відступів, присвят, описів, назви твору тощо.
11. Система образів.
12. Рівень художнього осмислення подій.
13. Провідна думка твору.
14. Духовно-естетична цінність книги як твору мистецтва.

Орієнтовний план аналізу поетичного твору

1. Вид поезії.
2. Тема твору.

3. Філософічність, психологізм поезії.
4. Сюжетна основа (якщо твір сюжетний).
5. Ліричний герой. Хто він і який?
6. Який образ є внутрішнім стрижнем твору?
7. Чи є в цій поезії символи? Їхній зміст і значення.
8. Які мовні засоби сприяють емоційному наснаженню твору?
9. Віршовий розмір, особливості римування.
10. Своєрідність художньої форми, художня деталь.
11. Яке почуття домінує у вірші (сповідь, зізнання, каяття, щирість)?
12. Як досягає автор динаміки образу?
13. Авторська оцінка зображуваного.
14. Цілісність твору. Провідна його думка.
15. Духовно-естетична цінність поезії.

Опрацювавши рекомендовані джерела й тексти творів, перегляньте питання плану. Чи на всі ці питання ви знайшли відповіді в науковій літературі? Якщо наявні певні „прогалини”, ще раз зверніться до джерел (у складніших випадках можна звернутися за порадою до викладача під час індивідуальних консультацій). Спробуйте дати відповіді на запропоновані питання, не користуючись конспектом. Організувати самоконтроль можна і працюючи в парі з товаришем або у невеликій групі студентів (3 – 4 особи). Навчаючись, вам слід тренуватися давати усну зв’язну розгорнуту відповідь на кожне питання плану практичного заняття, спочатку – з опорою на конспект, а потім і без нього. Це сприятиме розвитку літературного мовлення майбутнього фахівця, допоможе вам краще запам’ятати матеріал, відтворити його логіку. Використовуйте традиційну побудову промови: вступ (стисле окреслення проблеми) – основна частина (виклад провідних тез з аргументами-прикладми) – висновки (лаконічне формулювання провідних узагальнювальних положень). Намагайтеся, щоб ваша зв’язна розповідь була логічною, послідовною, чіткою, змістовною (без „води”), а мовлення – граматично й стилістично правильним, виразним. Уникайте штамів, слів-паразитів, просторіччя та діалектизмів. Приклади до кожного

питання продумуйте наперед: можна зробити закладки у збірнику творів певного жанру або виписати невеличкі уривки з творів у зошит. Корисно попросити ваших товаришів або родичів послухати вашу відповідь, поставити вам питання, зробити зауваження.

Безпосередньо перед практичним заняттям перегляньте записи в зошиті, повторіть ключові поняття, теоретичні положення. Для повторення також можна використати список питань для перевірки знань. Під час заняття уважно слухайте вступне слово викладача, відповіді товаришів, при цьому можна доповнювати власні записи в зошиті, уточнювати певні поняття, наводити вдалі приклади. Не бійтеся помилитися – помилки природні в процесі навчання. Якщо щось лишилося незрозумілим для вас, обов'язково запитайте про це викладача. Наприкінці заняття уважно прослухайте його інструкції й поради щодо підготовки до наступного практичного.

МОДУЛЬ I

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ

Заняття № 1

ТВОРИ ВІКТОРА БЛИЗНЕЦЯ

План

1. Дитинство письменника, його портрет очима сучасників.
2. Жанрово-тематична розмаїтість творів.
3. Зображення світу дитини в повісті „Звук павутинки”: символізм назви, роль епіграфа, поєднання реального й фантастичного, своєрідність сюжету й композиції, система образів, проблематика.
4. Повість-казка „Земля світлячків”: пізнавальне й виховне значення, урахування вимог до творів для дітей, запозичення з народної казки.

Консультації

Народився Віктор Семенович Близнець у селі Володимирівці Кіровоградської області 10 квітня 1933 року. Подана письменником історія визначення дати народження є свідченням долі покоління „дітей війни”. Під час німецької окупації були знищені документи, тому вік дітей визначали за вусами під носом, спогадами матерів. Мати Віктора Близнеця згадала, що Віктор народився навесні напередодні Великодня в голодний рік. Було вирішено, що це буде 10 квітня 1933 року. У родині був інтернаціонал: батько записаний росіянином, старші брати-близнюки – білорусами, інші – українцями. Найсвітліші спогади в митця були про батька, який був „... першою книгою, першою школою, відкривав землю батьків, ... це було як причастя до святині, до таїни нашого земного бога”. Батько врятував малого Віктора й від наглої смерті.

Віктор Близнець належить до покоління шістдесятників, які звертаються до новелістичного жанру, розширюючи можливості концентрації на внутрішньому світі героя, уникаючи потреби розлого опису подій. Сучасна дослідниця феномену українського шістдесятництва Людмила Тарнашинська звернула увагу на специфіку

стильової манери митців: „Декларована ж шістдесятниками буденність, плинність звичайного життя як об’єкт художньої обсервації народжує свої психологічні назви-концепти. . . , канон внутрішнього неспокою, що дає можливість авторам простежити рухливість цього канону із середини, використавши засоби психологізму та ліризму”. У зв’язку з цим не випадковою видається назва повісті „Звук павутинки” Віктора Близнця. Присвята комахам, коникам, дивам, які відбуваються в дитинстві тощо, налаштовує читача на емоційно спокійне сприйняття твору. Натомість уважне прочитання тексту засвідчує його екзистенційний характер.

На початку твору ми знайомимося з мрійливим хлопчиком, світ якого переважно обмежений простором хати. Льоня набуває рис „божественної дитини” (К. Юнг).

Льоня – самотній: на їхньому кутку немає дітей, але хлопчик не нудьгує, убачаючи незвичне в буденному. Дошові краплі в нього перетворюються на срібного чоловічка Бумса, сонячний промінь у шпарині віконниці – на сонячне кіно, пелюстки – Вишневі Пушинки. Його ізольованість від світу дітей відбита в психіці. „Для шизоїдальної позиції характерне розщеплення такого амбівалентного об’єкта на два цілком на вигляд окремих, що в казково-фантазійних сценаріях може проявлятися в контрастних парах на зразок «добра мати – зла мачуха»...”. Тому на протигагу героям-протагоністам уява хлопчика створює й героїв-антагоністів: Сопуху, капітана піратів Вирвизуба.

Дорослішання Льоньки подане в сюжеті повісті поетапно. Він перестає боятися Сопухи, обстеживши хату („Не вірте. Ніякої Сопухи нема. Її придумали старші, щоб лякати дітей”), усвідомлює відповідальність за власні вчинки після смерті метелика, відкриває для себе світ („Скажи, який світ, – застиг я здивований. – Скільки кругом живого народу!”).

Допитливого хлопчика цікавить питання, що відбувається з людиною після смерті. Архаїчне сприйняття світу в нього трансформується у процес відчинення дверей: „Мені здається: все на світі має свої дверцята. І горище, і завалений погріб, і розчахнута бурєю гру-

ша, і скеля над річкою. А старий годинник з зозулею, а розбитий ліхтар, а бабина скриня? Вони теж відкриваються. Треба тільки знайти, і якщо не дверці, то щілину, віконце, душло, розколину. Знайти і серйозно заглянути всередину. І тоді таке побачиш, таке, чого ніхто й ніколи не бачив”. Саме тому в нього виникає бажання померти, ніби відкрити дверцята до іншого світу: „Я хочу померти. Тільки ненадовго. Хочу подивитися, що робиться там, під землею. Ну, зберуться люди, поплачуть, поголосять, засиплять могилу і підуть. А далі? А що тоді? Лежиш у домовині. Тихо. Чорно. І ось.. відчиняються двері, залізні, скрипучі, і ти встаєш і спускаєшся вниз, начебто в погріб, а там, серед мороку – густо людей, тих, що померли колись...”. Віра дітей у можливість переходу до іншого світу відбита в народних казках (герой потрапляє на той світ через символічний отвір – яму, криницю, по драбині на небо), фантастичному циклі „Хроніки Нарнії” Клайва Льюїса, „Пригодах Буратіно” Олексія Толстого.

Бажання хлопчика засвідчує наступний етап його подорослішання та появу нових героїв-антагоністів. Виявляється, Льонька вже знає, що собою являє смерть. Його собаку Рекса вбив сусід Глипа, жорстока й черства людина, мисливець. Свідомість хлопчика відмовляється сприймати цей факт, і Рекс постає в його уяві живим. Реальність вражає емоційну дитину: Глипа збирається покалічити коня Бакуна, приїхав помирати атомник Адам, люди виявляються жорстокішими за звірів.

Зміни у свідомості героя засвідчує і його ставлення до смерті. На початку повісті вона асоціюється в Льоні з темрявою, сліпоту й самотністю: „Я думаю: що, якби ніч-сліпота забрала мене у свої печери і там привалила б камінням і залишила навіки. Що я робив би сам-самісінький... під землею... де кажани, холод і тьма? Як би я плакав, і бився об стіни, і блукав би сліпцем – то страшно”.

Друге „Я” героя – уявна подруга Ніна – спростовує ці ілюзії. Власний досвід хлопчика підказує, що повернення не буде, бо сусідка після війни втратила двох синів-хлоп’ят, які підірвалися на мінах. Рекса, окрім нього, ніхто не бачить. Дитяча психіка не може змиритися з небуттям, і тому пропонує філософію реінкарнації: „Так, люди

не вмирають зовсім. Коли вони лягають у землю і самі стають землею, то з них виростає трава чи дерева”.

Події в повісті „Звук павутинки” Віктора Близнеця обмежені часовими рамками літа, а з настанням осені Льоня прощається з Ніною, яка невпевнена, що вони ще зустрінуться. Осінь – час відмирання природи, туги за втраченим, у цьому випадку – дитинством, смертю Адама. Не випадково твір закінчується коментарем-сумнівом наратора про реальність дівчинки Ніни й подій того літа. Спогадами розповідача пояснюється й композиція повісті, яка складається з дев’яти новел, об’єднаних головним героєм – Льонькою.

Тести для самоперевірки

1. У якому році народився В. Близнець?

- А) 1935;
- Б) 1933;
- В) 1945.

2. Який факультет закінчив майбутній письменник?

- А) педагогічний;
- Б) психологічний;
- В) журналістики.

3. Хто автор творів „Земля світлячків”, „Женя і Синько”, „Звук павутинки”?

- А) В. Нестайко;
- Б) В. Близнець;
- В) Я. Стельмах.

4. У якому творі є герої, створені уявою головного героя?

- А) „Тореадори з Васюківки”;
- Б) „Звук павутинки”;
- В) „Митькозавр із Юрківки”.

5. Кому присвячений твір „Звук павутинки”?

- А) трав’яним коникам;
- Б) усім дітям;
- В) беззавітному дитинству.

6. Які з поданих образів можна віднести до реальних з твору „Звук павутинки” В. Близнеця?

- А) Адам;
- Б) Сіроха;
- В) Срібний чоловічок.

7. Які з поданих творів належать Вікторові Близнецю?

- А) „Тореадори з Васюківки”;
- Б) „Звук павутинки”;
- В) „Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера”.

8. Лірична повість „Звук павутинки” була написана в:

- А) 1970 р.;
- Б) 1974 р.;
- В) 1979 р.

9. „Земля світлячків” В. Близнеця за жанром є:

- А) лірична повість;
- Б) повість-казка;
- В) повість.

10. Головним героєм повісті „Мовчун” є:

- А) Сашко;
- Б) Груня;
- В) Єва.

11. Як звали злого діда, сусіда Льоньки в повісті „Звук павутинки”?

- А) Глипа;
- Б) Адам;
- В) Ленд.

12. Що зробили лелеки, коли баба Груня захворіла й не вийшла провонжати їх у вирій („Звук павутинки”)?

- А) відлетіли;
- Б) залишились;
- В) покружляли над домівкою.

13. Назвіть ім’я подружки Льоньки в повісті „Звук павутинки”?

- А) Ніна;
- Б) Груня;
- В) Єва.

14. Про кого розповідав хлопчик своєму новому знайомому („Звук павутинки”)?

- А) лелек;
- Б) тварин;
- В) світлячків.

15. Назвіть ім'я вченого-атомщика, який приїхав у село до баби:

- А) Льоня;
- Б) Бакун;
- В) Адам.

16. Прізвисько, яке дав Льонці його новий друг:

- А) Ленд;
- Б) Адам;
- В) Груня.

17. Про кого з героїв йде мова: „Тонкий цибатий чоловік, одягнений не по-гутешньому: у світло-сірих штаних, у білій нейлоновій тенісці, на голові небесно-легкий капелюх”?

- А) Адам;
- Б) Бакун;
- В) Льоня.

18. Як звали бабу, до якої приїхав учений?

- А) Ніна;
- Б) Маша;
- В) Строха.

19. Прізвисько старого розумного коня, про якого розповів Льонька:

- А) Гриця;
- Б) Бакун;
- В) Рекс.

20. У якому році помер В. Близнець?

- А) 1981;
- Б) 1986;
- В) 1983.

Ключ: 1. А. 2. В. 3. Б. 4. Б. 5. А. 6. А. 7. Б. 8. А. 9. Б. 10. А. 11. А. 12. Б. 13. А. 14. Б. 15. В. 16. А. 17. А. 18. В. 19. Б. 20. А.

Матеріали до заняття

Віктор Близнець
ЗВУК ПАВУТИНКИ (уривки)

СРІБНИЙ ЧОЛОВІЧОК

– Дзінь...

– Бумс!

Я лежу, сповитий темінь-темнотою, і слухаю, як він бавиться. Він давно живе в нашій хаті, може, у запічку, а може, під лавою, де, згорнувшись клубком, дрімає Сопуха. Він зовсім не боїться Сопухи і часто спить на її м'якеньких лапах. А рано-вранці, коли дома нікого нема і вікна закриті віконницями, він приходить до мене в гості. Сідає на бильце мого ліжка і видзвонює срібними підківками.

– Дзінь...

– Дзінь...

– Бумс!

Зараз він у кутку біля мисника. Там чорна діжа з водою, там вогко й темно, але я бачу його. Він тоненький, як стеблинка, той химерний чоловічок. І світиться – синім вогнем. А бистрий, моторний – не вслідкуєш за ним. Шасть, шасть! – так і бігає по долівці, та все скоком-прискоком, так і пурхає по хаті, і здається: блискає світлячок у пільмі. Крильця у нього легкі й прозорі, як у трав'яного коника, і коли він змахує крильцями, вони тихо шерхотять, майже нечутно потріскують: трісь-трісь-трісь...

Зранку йому весело; мабуть, добре виспався, похрумкав пшеничні крихти (я насипав йому на лаві) і зараз вигулюється – підскакує на одній нозі. Підскачить і вдарить підківками: дзень! Підскачить і вдарить: дзень! І сам прислухається, як у нього виходить оте срібне дзенькання.

Ось він пурхнув з полиці на ослін і застрибав до мене. Диви, диви, то він дражниться: стриб-стриб – підскачить до мене, а тоді стриб-стриб – тікає назад. І язиком прицмокує, наче примовляє: „Буц, буц, не боюц!”.

Ага, думаю, ти в мене дограсшся. Зараз я тебе зловлю...

Ні, я геть не злякався, просто подумав, що впав у глибоченьку яму, і в мене дрижать коліна. Ось я трошки постою, подивлюсь, куди мені йти. Внизу так і дише темінь, і холод хапає за спину. Може, назад? Ліжко ось тут, ковзь – і сховаюсь під ковдру... Еге ж, а той чортпк? Він же дивиться з кутка і сміється. Ну чого ти смієшся? Думаєш, я злякався? Стривай, піймаю тебе за хво, тоді побачиш. (А ти знаєш, що таке хво? Ахві? Ахва? Не знаєш? Отож-бо! Це хвостик у хвалька... такого, як ти).

Темно кругом, я наставляю руки (наче граюсь у киці-баби) і навшпиньках ступаю в куток. Щось шелестить проз мене, я розсуваю темінь з-перед очей і придивляюсь: де ж він, малий шалапутько?

Тс-с-с! Він тут.

Я долонею – раз! – ляснув по кружалу, хлюпнула вода з-під руки.

Вода в цинковому тазику....

Сонячне кіно!

Мати думає, що вранці я сплю, і зачиняє віконниці. Хай зачинає – так ще краще. Бо в одній віконниці, щоб ви знали, є маленьке вічко. Там був сучок, він, мабуть, висох, розхитався й випав, і зробилось у дощці кругле віконце – дучко. Крізь те дучко падає у хату довгий жмут проміння.

Це моє кіно.

Дивіться, що воно буде.

Темно. Жевріє тільки вузенька смужка, вона тягнеться навкоси, од вікна до печі. А за нею, за цією смужкою, тихо й чорно. Та ось... ожила, заворушилась п'тьма. Наче хтось сколотив її – піднялись дрібненькі пушинки. Вони виходять із темряви і на світлі стають золотими, рожево-пухнастими. Тихо снують пушинки, пливають одна за одною, то піднімаються, то опускаються, то зникають зовсім.

Я колись і не знав, що в нашій хаті живе стільки малечі... Ви не смійтесь, ви краще придивіться – вони живі. Бачите: їх сила-силен-

на, але ніхто не штовхається, не заступає дороги, не заважає іншим. Бо це не прості, це Вишневі Пушинки.

Так, так, саме Вишневі.

Коли квітнуть сади, і тополі стоять у білому пусі, немов обліплени ватою, і кульбаби світять під хатою жовтими сонечками, – ось тоді Вишневі Пушинки живуть у саду, на волі. Вони сидять у чашечках квітів, білі-білі клубочки. Вітер колише їх, сонце зігриває, бджоли годують медом. А потім: одцвітають вишні, опадає пух із тополі, мати відчиняє вікно, і Пушинки із сумом перебираються в хату.

Бува, прокинешся вранці, а скрізь – на підвіконні, на лаві, на долівці – повно білого пуху, білого цвіту, жовтого пилку. А на тій порожі – кволі й холодні Пушинки; вони ледь ворущаються, розповзаються хто куди.

До нової весни ховаються Пушинки у темних закутках. Бо їх, маленьких, може і дощ прибити, і вітер зав'ять, і комар задушить.

Цілими днями вони сидять нишком. Сумують за сонцем, за фіалками, за вишневим цвітом. І тільки тоді, коли тихо, коли в хаті жеврів промінь, виходять на світло і починають свої забави.

Гляньте, які вони чемні й поважні. Гуртом, поволеньки виступають із темряви, маленькі живі клубочки. Все більше й більше їх прибуває на світлу галявину. І кожна Пушинка обходить своїх подруг, низенько присідає й каже: „Вишневих снів тобі, сестро!”

Освітлені сонцем, вони мерехтять, немов зірочки. Їх безліч, їх густо, як маку, і всі рожево зблискують, снують і рояться в п'їтмі, сплітаючи свої сліди в химерне мереживо.

Вони танцюють.

Чуєте? „Дзинь... дзінь... бом...”. То грають краплі води.

Падаючи, краплі натягують струни, Пушинки торкають їх, і бринить у хаті синя джерельна музика.

Снують Вишневі Пушинки, мерехтять, кружляють на світлі – танок маленьких принцес!

Та раптом – що це? Наче війнуло вітром, підхопило й змішало Пушинки, і вони сипонули врозтіч, в глухі закутки. Ага, ось хто злякав їх!

З-за темної кручі впливля чорна пір'їна. Безшумно, покрадьки вийшла на світло. Я теж подумав – пір'їна, аж то піратське судно. Ніс закручений змієм, у два ряди весла, і стоїть на палубі капітан-розбишака, на ймення Вирвизуб, і гукає своїм бандюгам: „Хапайте Пушинок! Тягніть їх сюди!” І ринув, пішов корабель на лови, пірати ляскають веслами, б'ють по воді, б'ють по головах, тягнуть за коси нещасних...

– Ви що? – крикнув я з-під ковдри. – Ушивайтесь геть, бо дам! Бо зараз як встану!

І я встав – на коліна, і ковдру потягнув на плечі, і давай кричати на піратів; а в хаті темно, і вони пливуть собі далі, до вікна, розганяють бідних Пушинок. – Дзинь! – щось тріснуло, і я побачив, як шугнула згори синювата іскра, вдарила по пір'їні, по розбійницькому судну, звалила його у темінь.

Молодець! То мій чоловічок! Сріблястий!

Я аж загицав на ліжку.

Та ось причулось мені: на долівці, в густій п'їтмі, щось шарудить, потріскує, поскрипує. Навіть причувся тупіт і тихе дзінкання. І я здогадався: то вони рубаються! Він їх звалив на підлогу, і тепер розбишаки оточили його – мого чоловічка – і з шаблями насідають на нього.

Держись! Я зараз!

Хотів був стрибнути з ліжка, бігти на виручку, та схаменувся: темно, ще наступлю на когось. І тут я згадав: поруч стоїть ослі. Біжком, навпомацки перебрався туди, видерся на підвіконня. Відчинив кватирку, штурхнув кулаком у віконницю.

І хлинуло гостре світло.

Наче піском сипнуло у вічі. Я затулився долонями, постояв засліплений, поки відмигтіло мені в голові. Глянув на долівку.

Там уже нічого не було.

Ні піратів, ні мого чоловічка. І Вишневі Пушинки зникли.

І в хаті все принишкло. Стара беззуба піч як роззявила чорного рота, так і завмерла. І лава стала під стіною, уперлась на чотирьох лапах, наче їй сказали: замри! І на миснику, за склом, виструнчилися, як солдати, чарки, сулійки, пляшки.

Хитрий народ! Дивись, притаїлись, мовчать, ніби ніхто нічого не бачив...

Я не став їх питати про бійку – даремно. Ні слова не скажуть. У них свої секрети. Та я й сам знаю, що пірати, Пушинки і крилатий чоловічок розбіглися, як тільки відчинив я віконницю. Вони не люблять, щоб їх розглядали люди. Вони маленькі, але дуже горді.

Розбіглись мої невидимки. Хата стала як хата. Повно води у ночвах і в тазику, вода потекла й на долівку, і потяглись аж до печі мокрі темно-руді латки. На це дивитись нецікаво, я засунув палець у дучко й загнував віконницю.

Знов у темному царстві.....

Мені дуже хочеться взяти Бумса в руки, роздивитися, похукати на нього, погладити крильця. А може, й схвати в коробку... Е, ні! Він умре. Він засохне... Я думаю: що, якби ніч-сліпота забрала мене у свої печери і там привалила б камінням і залишила навіки. Що я робив би сам-самісінький... під землею... де кажани, холод і тьма? Як би я плакав, і бився об стіни, і блукав би сліпцем – то страшно.

А метелик? А той метелик, якого я посадив у коробку? У нього крильця були жовто-білі, а на лапках, на вусах – золотистий пиллок. Він був такий вертун, такий насмішний, так виводив мене по двору, поки я не спіймав його. Він упирався, не хотів лізти в коробку, шамотів, просився: пусти! Я не пустив. Я поклав його у коробку, а коробку в запічок і... забув. Аж восени, як сушили вишні, згадав. Кинувся до метелика – що це? Сухі шкаралупки... порохня... попільць. Зотлів бідолаха взаперті.

Для чого вбивати живе? Чуєш, Буме?

Гуляй собі в нашій хаті. Бігай, стрибай, де хочеш. Я тебе не чіпатиму. Ніколи.

Ось тобі крихти на лаві, ось молоко у блюдечку – їж, поправляйся. Чуєш, Бумсюк?

СОПУХА

...Я зразу боявся і носа поткнути за поріг. Вже обнишпорив у хаті всі куточки – під лавою, під столом, за діжею, навіть у духовку лазив. І чого тільки не добув у тих мандрах: стару батарейку, яку лизнеш – і щемить язик; сине обточене скельце; кістяний зуб (мати сказала – кролячий); іржавий наперсток, що колись закотився під скриню і довго пролежав забутий. Такого добра назбиралась у мене ціла коробка. Про кожну знахідку, про сине скельце чи про кістяний зуб з можна було б розповісти страшенно цікаву історію. Та я не про те. Я хотів сказати про двері.

Мені здається: все, все на світі має свої дверцята. І горище, і завалений погріб, і розчахнута бурею груша, і скеля над річкою. А старий годинник з зозулею, а розбитий ліхтар, а бабина скриня? Вони теж відкриваються. Треба тільки знайти, і якщо не дверці, то щілину, віконце, дупло, розколину. Знайти і заглянути всередину. І тоді таке побачиш, таке, чого ніхто й ніколи не бачив.

Були двері і в нашій хаті.

Вони ганяли вітер, когось впускали й випускали, і блимало щось за ними, вода чи небо, я не знав. Деколи тривожився: куди зникають люди, переступивши поріг? І що з ними робиться там? І чого вони, повернувшись звідти, пахнуть то морозом, то погребом, то молоком, то динями.

Я довго придивлявся до хатніх дверей. Після дощів вони розбухали, ставали похмурі, слизувато-зелені. Нігтем, було, проведеш по дошці – виступає чорна юшка. І голос у них грубішав. Пробуєш відчинити – риплять, сердито, натужно, неначе стогнуть: у-у-уг! Тут, хочеш-не-хочеш, згадаєш бабиного Бурмила або мамине застереження: „Не смій за поріг! Упадеш!”. Справді, поріг високий, дві приступки вниз, але ж і цікаво: що там? Що там, у сінях, де блимає світло, хитаються тіні і лупатим оком зирить на мене щось невідоме?

Пам’ятаю, як малим я виліз у двір. А в малого, ви знаєте, очі в дворі розбігаються. Пляма сонця, пляма неба, пляма трави – все велике, сліпуче, незвичне. Весь цей огром двигтить,

хитається, тікає з-під ніг, і тебе несе хтозна-куди. Від цього величезного світу голова йде обертом. Леле, що ж робити? І вхопитися ні за що!..

Кажіть: „Спокійно, Бумсе! Ми тут удвох. Головне – не роззявляти рота. Давай присядемо, ось так, навпочіпки, і будемо робити своє діло – копірситися в піску. Бачиш, під нами тверда земля, вже не хитає нас, як на палубі!”

Так я й зробив: сів під хатою, спиною до сонця. І заворожила мене призьба. Вона схожа була на лежанку, тільки довга, і тепла, і вся потріскана. Тріщини темні й глибокі, можна туди пальця просунуть, і в кожній ямці бігало щось живе – стоножки, солдаттики, мурашки. З норок дивились на мене такі жуки й жученята, яких я зроду не бачив. Мабуть, оці тріщини були для жуків справжнісінькі яри й канави, а онде урвище, а он із моху зелений гай, і там сиділа красива золотиста мушка.

Я помітив, що на стіні коржем відсталала глина, і в схованку ту шмигнула ящірка. Прискакало мале жабеня, пузце біле, спина пухириста, сумно глянуло мені в очі і сховалось під призьбу. Довго дзюменіла оса, тикалась у лутку вікна, сердилась, щось шукала. Та ось знайшла дірочку, потрясла хоботком і полізла... куди полізла? До нас у хату?

Тут я задумався. Ящірка, жабеня, мурашки – де вони всі ховаються? Мабуть, у стінах, у долівці, у вікнах. Вони з нами, наші сусіди, живуть в нашій хаті; там їхні гнізда, білі подушечки, мала дітлашня й вусаті комахи-няньки.

Я приклав вухо до призьби. Вона зашаруділа, як коробка, набита хрущами. Там, у призьбі, кишіло таємне життя. Напевно, там були свої комашині школи, були палаци, війська і відбувались святкові паради... Звідти, з того комашиного царства, вилізла на сонце чорнява мурашка, повела вусом, лупнула на мене оком (здрастуй, мовляв, козаче!) і сховалась назад.

– Скажи, який світ! – застиг я здивований. – Скільки кругом живого народу!

АДАМ

... У мого друга товсте ім'я – Адам. От Ніна – тонке, прозоре ім'я. Попробуйте на язик: Ні-і-ін-на... Правда, бринить, як звук па-вутинки на вітрі? А тепер: Ад-ддам... Уявляєш собі величезний, немов козацька могила, дзвін і його стомлений вечірній голос: ддам!..

... – Що ви робите, сер капітан? – пролунав голос.

Голос людський. Це могло б заспокоїти, але гримнув він так несподівано, що мене кольнуло під бік. Я пригнувся і щось замуликав собі під ніс (хай не думає той, що я злякався або дуже цікавий до зайшої людини; у мене свій клопіт – вивести каравели з бурхливої протоки).

– Сер! Зустрівшись у морі, капітани вітають один одного... Здрастуйте!

Гм, у нашому селі ніхто не говорить, як на острові Скарбів. Я повернувся. На березі стояв тонкий цибатий чоловік, одягнений не по-тутешньому: у світло-сірих штанах, у білій нейлоновій тенісці, на голові небесно-легкий капелюх. Одяг на сонці просвічувався, і чоловік здавався безтілесним.

– Добридень, – сказав я, зручно всідаючись (тобто обхопивши коліна руками). – Я знаю, хто ви такий. Ви той дядько, що приїхав до баби Сірохи....

– Сер! – сказав чоловік. – Не називайте мене дядьком. Я не заслужив цього почесного звання. Звертайтеся просто: Адам. Так мене хлопці кликали в інституті.

– Адам? – прикахикнув я недовірливо. – Ви не той... не дурите?

– Ані грама. Моє прізвище Адаменко. Для зручності – Адам. Був такий перший чоловік на землі. Це ж непогано – десь і в чомусь бути першим... А вас як звати?

– Льонька.

– Не годиться. Льонька – щось бідненько. Будеш Лендом. Капітан третього рангу Ленд. Звучить?

– Ну вас... Смієтесь з мене.

– Грім на мою голову, якщо я сміюсь! Ви ж капітан цієї фло-

тилії? – І він показав на щавлеві листки, що впливли на тиху воду і низкою, як справжні каравели, приставали до берега.

„Диви, – подумав я. – А таки догадався, що це флотилія. Бо в старших так: бачить листок і каже – листок. І не знає, що той листок може бути чим завгодно: на воді – човном, у повітрі – птахом, а на грудях – орденом... Мабуть, не дурний чоловік, цей Адам”, – подумав я.

ЛІКАР БУСЬКО

... Отже, я влаштувався й почав:

– Якось ми поїхали, а перед цим щось напало на мене, коклош чи хтозна. Так мати взяла бричку, на ній бригадир катався, тепер у нього мотоцикл, „їжаком” називається...

– Так мати взяла бричку, – підказав Адам.

– Ага ж, узяла бричку, запрягла Бакуна, а мене в пальто і в кожух закутала, як дідугана, бо вже морозці вдарили, і повезла в Загатне, до лікаря. А вже вечір; постукали ми в двері, а тітка з відром і віхтем заступила дорогу. „Драсте! – вклоняється нам. – В собачу пору приїхали. Прийом був і давно закінчився”. І ляснула дверима. Ну, ми переночували, не знаю в кого, а вранці ще раз постукали. І знов та ж сама тітка. „Драсте! – каже нам. – Прийому нема і не буде. Сидір Петрович на совіщанії”. Так мама щось на вухо тітці закинула, пошепки, а тьотя аж у двері впала... Повернули ми бричку й поїхали додому..

Я зробив передишку і глянув між тим, чи слухає Адам. Він лежав заслуханий, губи ледь-ледь розтулені, і в них притаїлась легенька журлива усмішка... Я ще помовчав. Гадаю собі: чи попросить він?

– А далі що? – таки не втерпів Адам. – Щось же про коня має бути.

– О, геть забув! – спохватився я. – Бачте, хотів про коня та збився. У мене таке буває. Значить, як же воно?.. Ага! Ви були в Загатному? Ті-і, не були. Ото жаль! Річка там не те що в нас, жабі по коліно, а широка, з піщаним дном, раків повно, кишать, можна

руками ловить. І брід кам'янистий, їдеш – бричку погицує. А це ж була осінь, вітер холодний, аж струже в спину. Так мати на брід поїхала, щоб швидше додому. Підкотили бричкою, глядь – річка замерзла. Вчора вода кипіла між камінням, а зараз – крига всуціль. Стала мати й журиться: „Що ж робити? На місток їхать – це ж п'ять кілометрів з гаком...” І поки вона журилась, я виліз тихенько з кожуха та на лід. А лід, наче скло, молодий, ясинцем називається. Ковзнешся – і несе тебе хтозна-куди. За мною і мати ступила на лід. Стала, підгицнула – крига тріщить, вгинається, але ні, не провалюється. А кінь?.. Копита ж у нього гострі. „Якщо провалиться кінь, – вголос міркує мати, – ноги поріже. А не провалиться, то однак по льоду не піде – не підкований”. Бакун (от же кінь, щоб ви знали!), мабуть, почув, як журиться мати. Підійшов до річки, пирхнув, понюхав кригу. Дивлюся: що він робить? Став на коліна. Ноги підігнув, як полозки, і давай човгать по льоду, нам, нерозторопним, показує: підпихайте! Мати аж руками сплеснула: „От розумник! – Ану, Льонь, підпихаймо за бричку”. Ми взялись з двох боків, штовхаємо бричку, і кінь їде навколішках, сунеться по гладенькій кризі. Крига вгинається, похрускує, але нічого... Тільки до берега – хоп, рвонувся Бакун, скочив на ноги і вже на землі... А коклюшу в мене й не було, то я просто на ковзанці застудився, от, – додав я до своєї історії, щоб Адам не переживав за мою хворобу. – Приїхали додому, мати попарила мене над гарячою картоплею, і я очуняв.

– Гарна історія, – сказав Адам. – А про Бакуна просто чудесно... Тільки втямить не можу, хто більше кінь – Бакун, який переповз на колінах лід, чи та тітка, що ляскала дверима: „Прийому нема”? Як ти вважаєш, Ленд? – звернувся він до мене.

... – Отже, бувальщина про Буська, – сказав таким же роздумливим голосом, як і почав. – Я щаслива людина. У мене дві баби. Одна в степу живе, друга жила на Поліссі. А Полісся, дорогий мій Льоню, то царство грибів і русалок. Які там пущі, озера, які річечки... І водяться там лелеки.

Була своя пара лелек і в баби Груні. Лелеку звали Бусько, лелечиху – Бусиха. Ранньою весною повертались вони з чужини і круж-

ляли над селом. Баба Груня виходила з хати, махала їм косинкою. А лелеки кружляли і все нижче й нижче спускались до неї. Баба випросила хлопців, щоб затягли на хату колесо. І на те колесо сідали лелеки і мостили собі гніздо.

Якось була холодна весна, вночі раптом завіяло. Вийшла баба у двір – по коліна мокрого снігу, і лежать у снігу Бусько й Бусиха, крила розпустили, вже й голови не зведуть. „Бідні ж ви мої!” – забідкалась баба Груня, взяла їх у хату, натопила піч, нагодувала, напоїла чаєм з травами.

Видужали Бусько з Бусихою, ще більше полюбили бабу.

Гніздо мостили вони високе й розкішне. І по черзі вартували його. Пам’ятаю: вже смеркло, небо зоряне, світле, а на гнізді лелека стоїть, і його наче хтось вуглиною намалював. Стоїть на одній позі, дзьоб свій задер, і здається – на Буськовому дзьобі місяць повис.

Перед сном баба Груня любила поговорити з лелеками. Стане серед двору й питає:

– Як воно, Бусько, не обіщаєш на завтра дощу?

– Кла-кла, – стукає дзьобом Бусько.

– Та воно й видно, – каже баба. – Зорі чисті, трава суха, буде спека. А я оце взяла розсаду, капусту хотіла приткнуть на вгороді, та й не здумаю, що тепер...

– Кла-кла, – каже Бусько.

– Ну хіба що так, – зітхає баба і йде в хату. Кожної осені баба проводжала буськів у дорогу. Виходила за ворота і махала косинкою, і наказувала: „Дивіться, тримайтеся гурту. Та де хмара – летить високо, а де блискавка з громом – летить низько...”

А одної осені не вийшла баба на проводи. Вже зібралися лелеки з усієї околиці, зробили прощальний віраж над лісами і озерами і гурт за гуртом потяглись у вирій. А бабині птахи zostались. Кружляли й кружляли вони над селом, тривожно скрикували – ні, не виходить баба. І тоді спустився Бусько на подвір’я, бачить: двері в хату прочинені. Зайшов Бусько в хату. Карим оком блиснув на полик. От воно що! Лежить баба хвора, як дим. І голосу не витягне.

„Кла-кла”, – сказав Бусько і кудись запішов. Тут пішов, тут і з’явився. Підбіг до бабці і подає їй у дзьобі... жабу. Свіженьку. З болота.

– Ох ти мій дохтор, – застогнала баба, розчулена рідним Буськом. – Це ж ти хочеш мене підздоровить і зілля своє приніс... Доведеться встати і провести вас, бо ви ж без баби й не полетите.

Баба, стогнучи, зіп’ялась на ноги і провела буськів. А скоро померла.

І дивувались люди: весною пара лелек день у день кружляла високо в небі, ніде не хотіла сідять. А тоді такі сіла – на шутій сосні за селом, на тій сосні, що ближче до гробків, де лежить баба зі своїми синами.

ВСЕ ВІДПЛИВАЄ

... Вона сіла в кораблик, спустила весла на воду. Легкий, з соснової кори, вітрильник вийшов на течію. Вся річка була встелена жовтим листям, від нього рябіло в очах; серед жовтого листу плив її тихий кораблик. А над нею неслись павутинки, а ще вище – журавлині ключі. Річка петляла долиною, губилась за бурим горбом. І кораблик віддалявся, меншав, мрів над водою. Я вже бачив тільки присмучену дівчину, яка жевріла на сонці, мов свічка.

– Ніно, прощава-ай! – змахнув я рукою.

– ...щавай! – відгукнулась луна.

– На те літо ждатиму. Чуєш?

– Чую!.. Приїду!..

Я зіп’явся на носки, але вітрильник став маленький, як тінь журавля. І раптом мені здалося: то справді журавлик! Гляньте, він знявся з води, понісся над землею, виплив у небо і з розвороту пішов за бистрим ключем.

Навіть примарилось мені: я бачу Ніну. Вона спрямовує свій крилатий кораблик у синю затоку, веслує між хмарами. А хмари над нею – як скелі. А вітрило у неї – як біла пір’їна. А вода чиста-чиста, без дна.

Попливла Ніна у вирій. За птахами.

...І досі не знаю, чи була вона, така дівчина, чи її просто вигадав.

Віктор Близнець

ЗЕМЛЯ СВІТЛЯЧКІВ (скорочено)

*Весела й трохи сумна казкова повість про Сиза XII,
про лісових стовусів і тривусів та їхню перемогу
над страшними печерними ворогами*

*Цю повість я писав, доброю пам'яттю
згадуючи лісову Каланчу,
сосни й березові галявини Пуці-Водиці,
моїх найкращих друзів у походах Олю і Раю,
які одного разу привели мене
до невеликого горбика над озером і сказали:
„Ось тут він похований, наш бідний Чублик”
Автор.*

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

**Сиз XII, він же від роду Стовус,
відчиняє двері свого знаменитого музею
і запрошує вас у гості**

...Як всі лісові стовуси й тривуси, Сиз XII був неперевершений, найбільший у світі колекціонер. Що він збирав і чим страшенно пишався, ми поки що залишимо в таємниці і запросимо вас до спальні. Вся кімната Сиза завалена й закидана книгами. На підлозі, на кріслах, на шафі, навіть на теплій ковдрі, під якою спить зараз Сиз XII, скрізь лежать книги. Деякі з них такі грубезні, в таких товстих шкіряних палітурках, що комусь одному годі підняти такий фоліант. Треба сказати, що, крім книг, Сиз XII мав ще одну слабкість – любив поспати. Він брав у постіль книгу, запалював над головою ліхтарик і заглиблювався у древні писання. Та його книги були такої товщини і такої незбагненої мудрості, що він швидко стомлювався. І далі читав книгу одним оком. Одне око його читало, друге спало. А потім ліве й праве знов мінялися вахтою. Аж поки обидві повіки його тихо не стулювалися і Сиз XII не провалювався в солодкий сон.

З усіма своїми родичами, тобто з добрим десятком тіточок, дядьків, племінників, онуків, Сиз XII належав до мирного лісового народу, а лісовий народ, як ви знаєте, вдень – од сходу до заходу сонця – спить, а вночі виходить на службу. Сиз XII, отже, з ранку до вечора відсипався, а ввечері, коли лунав над лісом урочистий дзвін пробудження, вставав і йшов одчиняти свій музей. Проте і в музеї, за книгою, він міг передрімнути краєм ока, хоч за древніми лісовими законами то був великий гріх. Та наш вельмишановний Сиз Стовус потихеньку грішив (мабуть, роки брали своє), і, коли в музеї не було відвідувачів, з якогось залу можна було почути, як він тихесенько прихронує....

... Оживав вітрячок, і всі знали, що в країні Довгих Озер почалося клопітливе, невсипуще лісове життя. Що професор Варсава, наймудріший серед стовусів і тривусів, той, який і на вчені ради приходив босий, зате носив аж три пари окулярів, саме зараз вивчає складні і до безтями заплутані траєкторії польоту кульбабиних парашутиків. Що брат Хвороща поливає на грядках незрівнянні, ніде не бачені в світі дині, не просто дині, а диньогоріхи і диньогарбузи. Що кремезний Вертутій з того боку озера запускає в дворі сотні, а може, й тисячі водяних і піщаних млинків.

Одне слово, що ніч вступила в свої повні лісові права. І скоро стовуси й тривуси підуть гуртами у ліс, де збиратимуть гриби, а старі діди-копачі прийдуть до Верхнього озера, почистять замулені джерела, викличуть з-під землі чисту студену воду, а тоді гукнуть молодих отроків і дівчат і разом з ними під звуки музики садитимуть над чистим озером верби й ялини, щоб скрізь було зелено і щоб скрізь співали весною вільшанки й зозулі.

... Від безлічі ліхтариків стало одразу світліше в дворі, і ми тепер можемо краще роздивитися будиночок Сиза.

То дуже химерна і симпатична споруда.

Колись, мабуть, в дуже давні часи, стояв над берегом могутній явір. Його спиляли, і от залишився від нього високий, широченний, обхватів на вісім, корч. Корч трохи потемнів, однак був ще міцний, мав зверху, там, де його спиляли, рівний, як стіл, дах, а по боках –

могутні опори-кореневища, що вглиблювалися в землю. Між двома опорами хтось прорубав двері. А над тими дверима Сиз Стовус повісив два ліхтарики, а ще вище – млинок, який подарував йому найближчий друг Вертутій. Вже пізніше міцні соснові двері корча були оковані залізом, а ще згодом Сиз XII повісив на дверях табличку. По червоній міді на табличці було вигравіювано старовинними літерами:

Всесвітньо відомий музей світлячків доктора
трутознавства і личинкознавства Сиза XII Стовуса.

Вхід безкоштовний! Відвідини тільки вночі.

ЛАСКАВО ПРОСИМО!...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

*Сиз XII веде гостей в підземелля показує свої
найдорожчі скарби. „Коси русалок” і „Риба-мішкорот”*

... І Вертутій похвалився ще тим, що онук його – дуже мудре хлоп'я! – вчиться в Лунарії, в славнозвісній школі професора Варса-ви. Там вони, лісові отроки, тепер їх називають лунаристами, при світлі місяця ловлять з професором трав'яні парашутики. А оце вчора, значить, онук сам приплив до нього човном на канікули. Кхе-хе, кхам! Як бачите, Вертутій не забував своє слово присмачувати м'яким громоподібним прикашлюванням.

Так за розмовами вони вступили в тихе, лунке, сповнене таємничого мовчання царство музею. І напівтемними сходами з єдиним ліхтариком на стіні почали спускатися вниз, у підземні галереї. Аж ген далеко, у вузьких коридорах, тьмяно горіли маленькі світильники, вихоплюючи із темряви неясні обриси глибших катакомб, вогких стін і склепінь. Тут панувала така непорушна сутінь і тиша, що ваше серце мимоволі завмирало, стискувалося і до чогось прислухалося.

... Чублик кинув погляд вгору і помітив на дверях підсвітлений зсередини напис:

ПЕРШИЙ ЗАЛ

*Земляні світлячки-гнилички, трухлявки, гриби,
личинки та інші дива.*

Руками не чіпати – пече!

(Хе-хе, жартую, не бійтесь! Сиз XII).

Чублик ступив на поріг. І завмер, широко розплющивши очі. І, забувши про свою солідність, вимовив:

– Мамочки! Що ж це воно? Оце так, так, просто он як! Сяйво...

Із глибини залу лилось якесь волохате, якесь підсинене, підзелене сяйво! Воно було м'яке, м'якше глибинного світіння води, м'якше блиску роси в новомісячну ніч. Воно було молочне, фосфоричне, воно лилось на голову, на руки, на стіни, воно пронизувало Чублика наскрізь!

... І Сиз, не даючи хлопцеві отямитися, швидко потяг його за руку до колекції. І тут Чублик зрозумів, що сяйво лилось не із стін, як йому здавалося, а із скляних шаф, із полицок, із ящиків, де щось лежало. А там, під склом! Знаєте, що там лежало? Звичайнісінькі шматки дерева, кори, трухлявого коріння, пеньків, старих трутовиків-наростів, дерев'яних гниличок. Все те давно зотліло, перетрухло, зацвіло мохом і грибами, розсипалося на жовте або на зелено-руде порохно. Але (і в тому диво!) із вогких, із гнилих пеньків і корінців якраз і лилося, текло, фосфорувало оте фантастичне світіння!

... Якщо в першому залі густе, волохате сяйво стояло, якщо воно рівно й спокійно лилося із стін, то тут!.. Щось неймовірне, чаклунське: було страшно й темно, як в глибокій печері, і в тій густій імлі блукало безліч маленьких вогників-ліхтариків. Ні, вогники не блукали, вони пурхали, літали, виписували кола й складні піруети. Темрява синьо й лілово світилася від тих вогників, від міриадів зірочок, від жаринок, що зблискували й гасли. А потім знов зблискували й гасли. І знову гасли, і знов зблискували.

– Ну як? Ну як тобі, Чублику? – вигукнув над вухом Сиз.

– Ух ти! Це жуки-світлячки? Це вони блискають?!

– Так, так! – підстрибував і гаряче дихав йому в потилицю Сиз. – Це вони, жуки-світлячки! Лампіриси, як їх називають лати-

ною. Але слухай: світять, дорогий мій колего, не всі жуки. Світять самочки, а бува, й самці. У них на черевці є такі світні поясочки, такі смужки, от вони й посилають сигнали в темряву. ...

... Великий кальмар лежав на дні. Весь майже прозорий, з великими щупальцями на голові. Видно, він любив поспати так же солодко, як Сиз над мудрими книгами. Кальмар собі спав, прикопавшись у піску, і скидався під водою на скляну зеленувату трубку з вусиками. Та тільки очеретинка повисла над ним, як він, немовби від електричного удару, вибухнув, зметнувся усім тілом і викинув угору густу хмарку світла. Ні, Чублик ще ніколи не бачив такого: у воді – хмарка світла, вона розпливалася, розгорталася, відсяваючи найніжнішими, найтоншими небесними барвами й відтінками. Але ще одно: в ту хмарку зметнувся і сховався кальмар, світло огорнуло, заступило його і понесло кудись геть.

... Сюди, сюди, Чублику! Тут вам нове диво: морські зірки, голотурії, морські лілеї – і всі вони горять, спалахують, перемовляються живим підводним світлом. Ах, треба бути поетом, щоб передати всі ці барви, всі відтінки, всю силу і красу світіння тільки її, морської голотурії! ...

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Дорога на Верхнє озеро. Перегук звірів у темряві. Розмови про дикого лісового прибулду. У царстві вітрячків

... І раптом з іншого берега, з-під обваленого корча, блимнули ще раз на них такі ж недобрі вогні. І знов прокотилося над водою:

– Ов-ву! Ову-во-вов! Рах, рах!

На березі, в густій темряві, немовби перегукувалися лихі голоси, передавали один одному: пильнуйте! ось вони, лісові люди! пливіть повз вас!

І наче наполохана тими зловісними голосами, тут же виринула з темряви зозуля й низько, над самою водою облетіла човен, легенько черкнула крилом Сиза. Від кого вона застерігала його?

– Що ж то воно? Невже вовки, про які говорила Мармусія? –

занепокоївся Сиз. – У наших краях давно вовків не було й не водилося. Та щось і не схоже воно на сірих, голоси зовсім не ті. Завис, завис, а тоді наче ножем покаменю: рах! рах!..

– А ви чули, – прогудів Вертутій і з усіх сил наліг на весла, – ви чули оту стару історію про якогось дикого лісового прибуду, що колись тут над озером...

– Та ще б не чути! Він мого діда, Сиза Стоока, просто в корчі задушив...

– Ну-ну-ну! Розкажіть, як воно було, – підсунувся ближче Чублик.

– Та було, хай би над ним ворон крякав! Отак було. Як ніч, так і стало потикатися в наших краях якесь нічне страшило. Хтозна, з яких воно хащ, з яких боліт і трясовин прибувало. А тільки хижке й підступне – страх. Дух від нього смалений, вовчий дух, а тільки придивилися – не вовк. Ходить на двох лапах, шерсть у нього кудлата, а голова – наче людська. Та найстрашніше – всіх воно в лісі душило. До чого торкнеться лапою, там і смерть. Підкрадеться з темряви, зирить: дід наш сивенький гриби збирає. Воно підлізе, мацне старого за спину – і дід впав, зчорнів, обвуглився весь, мов спалений корч. Торкнеться до дерева лапицею – і дерево вклякає. Хукне з рота в дупло – і пташенята бідні гинуть. Видно, не наше воно було, прибудне. От і хропло, бігало глухими ночами в нетрях і все живе у пущі топтало. Топтало і жерло. У нас його так і називали: Мертва Паца.

– Ти диви! – сторопіло оглянувся Чублик. – І довго воно в лісі блукало?

– Та довго, сину. І лиха накоїло чимало. Одного боялося кляте – світлячків, а ще більше – великих веселих вогнищ. Все розбійницьке, воно, знаєте, любить темряву, глушину, а тут раптом серед ночі – вогник. А де вогнику лісі – там пісня, розмови веселі, життя. От він, отой кошлатий прибуду, стане за деревом, одвернеться і хропе: страшенно його вогонь і наші стовуси дратують. Покинуть наші галявину, тоді він вискочить з темряви і давай світлячки топтати, лапами, лапами їх, а тоді землю гребе і вогонь засипає і теж лапами зверху. Страшно світляків не любив і боявся, гемон! Та цур йому, навіть на місяць зубами клацав! Як тільки місяць впливе в небо, він тоді в корчі од-

повзе і землю, землю гребе лапами, в небо кидав. Наче хотів і місяць погасити, щоб темно й страшно було кругом.

– Може, то болотний вовкулака? – глухо озвався Вертутій. – Кажуть, вони водяться в трясовині, в болотних прірвах, і не те що світла, а найменшої іскорки в лісі страхаються: од світла вони сліпнуть і гинуть. Візьми і ткни йому вогнем під ніс – він так і скам’яніє, замре, на трухлявий пенъ обернеться.

– Хто його знає, – знизав плечима Сиз. – Я ж вам казав: наші теж думали, що то вовк або вовкулака. Аж ні. Щось, брат, страшніше: якийсь нічний сліпець-душогуб. Підкрадався і, де блимав над озером вогник або хоч маленький світлячок, – хропів, топтав його лапищами, а тоді в глушині, в темряві кидався на наших. . .

– Хм, навіжене! – стиха буркнув Вертутій. – Що ж то воно? І що з ним приключилося? Куди воно втекло-подалося?

– Втекло!.. Таке страховидло втече! Викопали наші яму, якраз там, за Кабанячою річкою. На дно кинули драгу свитку одного сивенького діда – для принади. І кажуть: „Ви, діду, тут посидьте, в холодочку. А схочете гриби збирати – збирайте собі на галявині. А ми підемо далі за річку”. Пішли. Тільки діда не покинули самого, сховали в рядно. І понесли з собою. А той лахматий прибулда як почув, що дід буцімто сидить в холодочку, очі хижо заблищали, він спрожогу – стриб на свитку! І в яму! Просто в залізні кліщі – лапами! Спіймався! Побили його наші кийками, на мотлох змолотили. Кажуть: хватить йому! Вже тричі дух спустив. І що ви думаєте? На другу ніч прийшли наші до ями, глядь – і сліду нема від прибулди! Втік, забитий з ями вибрався! Тільки залишив там недобрый знак: встромив над ямою патерицю, повісив на неї клубок чорної смаленої шерсті і проткнув той клубок стрілою з очерету. Щоб на ліс, на наші озера стріла показувала!. . Як побачив той знак старий Овид Варсава (а він був мудрий стовус, і онук його, наш професор Варсава, точнісінько в діда свого вдався), як побачив той знак, стемнів увесь і каже:

– Недобра прикмета! Ви знаєте, що цим знаком передав нам хижий душогуб? Він, гаспид, рече: „Я прийду до вас через сто-

надцять років, приведу з печер нових братів-приблуд, і ми стопчемо вас і ваші ліси дотла!” ...

... Підпливли до мілкового піщаного берега. І здалеку почули: на березі щось рівно, басовито гуло, як гудуть бджоли на пасіці. То невтомно, день і ніч, працювало Вертутієве господарство: сотні, тисячі млинків. Вони хлопотіли, перелопачували воду, співали, виторохували, хурчали, – і все те зливалося в густе джмелине гудіння. Вертутій ожив, закахикав, швидше прив’язав човна і став покваплювати Сиза: ну, як вам, мовляв, подобається музика в моїх володіннях?

Гарне місце вибрав для себе Вертутій! Під місяцем сяяв високий пагорб білого-білого чистого піску. І на пагорбі, який овівали вітри з усіх боків, стояв древній корч, ні з яким корчем його не можна було сплутати: на дверях, на віконницях, на димарі, на дашку – скрізь стирчали, тяглися вгору вітрячки. Були вони різні, великі й маленькі, були й зовсім мініатюрні, співали вони всі теж по-різному, бо зроблені були так: одні з дерева, інші з очерету, а ще інші – з кори, берести, червоного лубу, кленових вертлячків, засушеного листя, з жолудів. А були тут млинки навіть із черепашок, з великої риб’ячої луски, з лебединих пір’їн. І це тільки ті, якими утикав Вертутій свій зчорнілий від часу, трохи розхитаний вітрами корч.

Далі за корчем починалось царство водяних млинків. З піску Вертутій налив і нагорнув під пагорбом старовинні фортеці, башти, мости, прокопав канали. З озера пустив у канали воду і поставив на протоках рівно двісті водяних млинків. Уявляєте: двісті лотоків і двісті дерев’яних коліс, які б’ють, крутять, переганяють розшумовану воду, і те лопотіння, той шум день і ніч не стихають над озером...

РОЗДІЛ ДЕВ’ЯТИЙ

Сиз в ямі.

Розмова двох стражників – болотного і печерного.

Дещо цікаве про Магаву і його одноплемінців

... – Темний ти, Квасило, як ваше болото! Може, ти нічого не чув про наше печерне царство і про наші великі походи в підземних катакомбах?

– Та щось трохи чув.

– Та щось трохи чув.

– Щось трохи! Слухай, Квасило, я тобі відкрию великі секрети. Тільки ж дивись – нікому анітелень. Добре? Ну от, слухай: під скелями, на страшній глибині, куди ніхто не потикався з вашого білого світу, народилися ми, печерні сокрушители. І тільки ми народились, тільки сп’ялись на лапи, як одразу стали під стяги, зімкнулись в грізні полки. А ти помацай мене, Квасило, ти попробуй, які ми дужі й кріпкі: шерсть у нас дротяна, тіло – з печерного каменю, а зуби крем’яні: рах, рах! І їсти ми страшно хочемо – аж скелі гриземо! З’їли ми під землею всіх хробаків, з’їли печерний мох, з’їли все чисто, і тоді Магава повів нас у гроти Сліпого кажана – і ми там добре лапи погріли: всіх кажанів подушили й посмажили! А воно тільки почни, воно ще більше хочеться, дух завойовницький нас розпирає! І ми посунули глибше, в пекельні прірви, де ховаються чорні сови й двоголові упирі. Ох, і погуляли ми там, ох, і одвели свою душу – все обдерли й понижили, все зрівняли й засипали камінням. І коли в нашому царстві, в печерах, стало тихо й глухо, ми раптом завили од страху й голоду: їсти!.. А кругом – чорно й пусто, стоптано все.

Не ми, а вже наче пекло завило, загула тьма. І тоді грізно крикнув на нас Магава. Він сказав: „Рах, рах! Не вийте, печерні! Я пове-ду вас вгору, під скелі, у новий, верхній світ. Там побував мій брат-кремнезуб, його звали Мертвою Пашею, він давно розвідав для нас: за Щербатими скелями є долина, в тій долині живуть лісові чоловічки, і ростуть там зелені дерева, і птахів безліч водиться. Там буде для нас їжі й землі – за сто віків не столочимо!”

– А вода, а білий вогонь? – тихо спитали ми і настовбурчили шерсть. Бо кому з печер, з вічної темряви хочеться лізти у воду або під сліпучий вогонь, щоб знайти собі наглу загибель? Ти ж чув, брат Квасило: нас, печерних, вода одразу тягне на дно, а вогонь сліпить вмент!

– А що ж Магава? – спитав простодушний Квасило і вухо наставив до свого балакучого друга Дригайла.

– Магава! „Не бійтесь! – крикнув на нас Магава. – Що нам жива вода? Де зупинить нас ріка, там дістанемо ворога списками. А буде у них білий вогонь... На їхній білий вогонь ми знайдемо чорний!”

Магава вдарив у долоні – і ось привели до нього наймудріших магів. А ти знаєш, брат Квасило, які в нас маги, – вони все вміють. Візьмуть нашого брата, печерного, і обернуть його на що завгодно – на пень, на колоду, на маленького підкам’яного таргана.

Послав Магава у глиб печер магів, туди, де гримлять підземні громи і де кипить смола. І принесли вони чорний вогонь – той, що горить в печерах і від нього ще темніше і ще холодніше стає. Ти бачив, Квасило, наш огонь. Він – як чорна блискавка, він все крушить – гори й скелі, він дерева палить, а тільки не світить і не розганяє темряву. Це вогонь для нас, для печерних. І коли ми озброїлись, коли взяли той вогонь на кінчики списів, Магава сказав:

– Вперед, печерні! Я поведу вас в долину, на нові землі. Ми спалимо ліс і житла-корчі. І там, де зараз пуща й озера, ми зробимо чорну обвуглену скелю! І буде там ніч, і будуть наші володіння. А щоб ні місяць, ні зорі нас не сліпили, по той бік долини ми поставимо високі гори, вони затулять все небо! І буде там царство тьми і печер, і буде глуха найчорніша ніч – навіки-віків! За мною, страшили!

Ми заgrimіли в барабани і вже рушили полками з печер, але тут... Що тоді стряслося, я й досі боюсь згадати. Тремчу!..

– Ну кажи, кажи, Квасило, не бійся, я ж коло тебе сиджу.

– Слухай. Тільки ми розвернулись в печерах, тільки крикнули „рах!”, коли раптом... Блим-блим над нами! Блим-блим сліпучим вогнем! Як він залетів під землю, як він проник в наше чорне царство, де тиша й тьма?..

– Хто, вітер?

– Та ну, який вітер! Злий передвісник нашої гибелі – світлячок, ось хто прилетів! З того верхнього світу, од сонця й лісу до нас прокрався. І так спокійно, поволеньки запурхав у печері над нами, над бойовими нашими полками, наче хотів розвідати: хто ми такі, в яких безоднях засіли і якими ходами збираємося вилазити нагору, щоб напасти на ліс і на їхні житла-корчі.

– А може, він просто залетів? З доброї і щирої цікавості? – спитав Квасило. – Побачив печеру і думає: дай подивлюсь...

– Ага, просто залетів! А чого він, вражий, коли угледів нас, не чкурнув назад, а знаєш, що зробив? Він пурхнув прямисінько до Магави. І як блисне над його головою! Ні, ти уяви собі: в глухій печерній темряві як блисне над сокрушителем – Магава ніколи не бачив такого світла, очі в нього вмить засліпли, він аж упав, затремтів увесь од страху, а військо наше в гвалт: „Рах, рах!”. Всі ми кинулись хто куди, в печери, в нори, в прірви.

– Стій, назад! – гримнув на нас Магава і став завертати військо. – Бийте! Бийте його камінням!

Він перший кинув уламок скелі. І тоді всі ми стали крушити каміння і кидати в того зухвальця, в зловісного вогника. А він кружляв над нами під стелею, блискав і сліпив нам очі. Од граду стріл і каміння він кинувся геть, тільки не до виходу, а навпаки, в глибші печери. І військо погналось за ним. Тисячі страшил – за одним світлячком. Загула, загриміла гора! Загуркотіло каміння! І хтось таки влучив – упав білий вогонь, упав на землю, затріпотів крильцями. Тоді найхоробріші воїни налетіли на нього, стали затоптувати ногами.

– Ну да, це ви вмієте, – засопів Квасило. – Ви і наше болото, і кушир мій з кумками... лапами своїми топтали...

– Цить, Квасило! Не дратуй, не перебивай мене, бо ти не знаєш страшнішого. Слухай! Світлячок був не один. За ним прилетів другий, видно, його побратим. Він бувще зухваліший! Він пурхав просто над нами, блискав нам вогнем межі очі, і тікав, і манив нас далі, аж у гроти Сліпого кажана. А там холод страшенний і кістки валяються! „О, печерні! – крикнув Магава. – Хіба ви не бачите: наші вороги, злі й підступні світлячки, навмисне, мабуть, завели нас сюди, в глибокі печери. Вони хочуть, щоб ми заблудились, заплутались в катакомбах і не знайшли дороги назад. Не бути цьому!”

Ми крикнули „рах!”, навалились гуртом і вбили світлячка. І повернули назад. Два тижні блукали, злі й голодні, в темних печерах, аж поки вийшли сюди, до Щербатих гір. І тоді сказав Магава:

– Я спалю не тільки Щербаті гори, а й весь ліс, всю долину – з грибами, з птахами, з лісовими чоловічками. І зроблю чорну скелю до самого океану – для наших великих парадів. Рах! За мною, печерні!

І ми повалили з кам'яних нір і тьмою, бойовими полками рушили в долину. А ти питаєш, Квасило, чого ми тут і який нас дідько, мовляв, привів сюди, до цих поганих озер.

– Так-то воно, так, – почував потилицю Квасило. – Тільки я не втямлю: ну добре – трощимо ми лобами ліс, а навіщо нам отой товстенький стовус, якого принесли наші розбишаки в мішку?

– А ти що, не чув? Ох темнота! В того стовуса, в глибоких погребках, щоб ти знав, захована тьма-тьмуща живих світлячків. Він, мабуть, ото й послав своїх темних розвідників у наше підземне царство, в печери, щоб взнати, хто ми такі і куди військо рушаємо. А Магава тепер потрусить вусатого, попитає його добре, а тоді підсмажить на печерному вогні...

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Таємничі приготування стовусів і тривусів.

Гул і чорні блискавки котяться до озера.

Де Чублик?

...Летіло полчисько, а попереду бігли розхристані Сиз і Чублик. За ними двома, юнаком і вусатим, гнався величезний гурт, Магава з усім своїм почтом, з лучником і списоносцями. Гвалт, хижий захват, Магава грізно покрикував:

– Живими! Живими! Живими ловіть їх! І печерні вояки, щоб збити, видно, Сиза й Чублика з ніг, кидали услід їм каміння й дровеняки. Як загнані тарпани, Сиз і Чублик уже цілу годину металися по лісу, відтягували, заводили в хаші полчиська печерних, щоб тільки Мармусія встигла, щоб тільки приготували тут вогні. Тепер печерна армія валила за ними лугом, мчала просто на кручу.

Сиз біг скривавлений, йому поранили плече. Чублик задихався, гнав навздогад, не бачив перед собою дороги.

За ним, піднявши над головою здоровенну колоду, по п'ятах біг волохатий воїн-страшило й кричав: „Рах! Рах!”

Стогін, вигук жаху прокотився з рову серед припишклих стовусів і тривусів. Аби воля, всі кинулися б рятувати Чублика, а бідолаха промчав перед ними, обливаючись потом...

...У ту загрозливу мить, коли гнався за ним здоровило з важкою дровенякою в руках, Чублик добіг до кручі і над самим зривиськом, над краєм, шмигнув одразу вбік. Впав у канаву. Чув, як з усього розгону полетів і хряснувся у воду той страховид з дровенякою. А Чублик лежав і ніяк не міг віддихатися, втихомирити своє серце, яке шалено калатало в грудях. Може, саме тому, що він не метнувся відразу в купу, в з'юрмлене побоїсько, він побачив те, чого ніхто спочатку не заглядив.

Поки стовуси билися на лугу, великий гурт печерних, а з ними болотні найманці, потай, по-зłodійському кинулися в темряву, до стовусівських жител. Ось вони, на скаку натягуючи луки, пустили стріли з отим чорним вогнем – і спалахнули крайні корчі в поселенні. Горів над озером трухлявенький корч діда Лапоні, горіли бери й лави перед школою-лунарієм, горіли човни-довбанки...

– Що ж ви робите? Ану геть від наших корчів! Геть від школи! – закричав услід їм Чублик і сам, без нікого побіг переймати розбишак.

Йому страшно було уявити, що ці потвори влітають, вриваються в підземну школу, в Лунарний зал, де все для Чублика було найсвятіше і найдорожче: і озеро, і зелений дідище-горіх, і місток на острів, і світлячки-ліхтарики, і голос мудрого Варсави, голос, який звучав, линув, як здавалося Чубликові, із самих склепінь підземелля... Чублик сказав: „Не пушу їх!”

Та хоч би взяв жмутик вогню, який рятує стовусів од печерних, а то нічого не взяв, біг з голими руками, тільки підхватив на дорозі дубовий кілок і з тим кілком, відчайдушно розхристаний, влетів в юрбу печерних і загамселив їх дрюком по спинах, по головах, по ведмежих п'ятах. Печерні відсахнулися, а потім вилупили очі: один! Без вогню! Сам лізе в лапи!

– Рах! Рах! – галаснуло з другого боку. – Рах! Рах! – галаснуло з другого.

Дружно, з гиком і сопінням, страшили навалились на Чублика, а він виривався, молотив їх кілком, бив ногами. Та що він міг зробити один проти дикої юрми, проти печерників, які відчули запах тіла і всі, купою, один поверх одного навалились на нього!

Жаль, не було вже зозулі, не було рятівниці. Вона б полетіла до Сиза, до Вертутія, вона б наполоханою тінню своєю промовила їм: „Визволяйте Чублика! Біда, нещастя спостигли його!”... Від грізних полчищ не лишилося й сліду. З луку виганяли останніх, недосмалених прибуд. Вже гасли смолоскипи, вже гуртами сходились стовуси й тривуси, стомлено й весело перегукуючись. Підійшов Сиз, ви-тер спітніле чоло і раптом...

– Вертутію! А що то за купа товчється? Он! Трохи нижче школи-лунарію?

– Ага, ага. Там, по-моєму, б'ються. Може, там Чублик? І звідти, від школи, почувся здавлений, хрипкий, повний туги юнацький голос:

– Ді-і-ду-у!!!

– Чублику, я зараз! Держись! Держись, Чублику! Вертутій, а за ним Сиз і ще півсотні стовусів кинулись з вогнями до школи. Вони бігли над озером, під важкими хмарами, і багряні полиски вогнів тривожно освітлювали їхні обличчя. Виринали, виринали з темряви смолоскипи, гнівом і помстою палали очі стовусів, і печерна згряя, яка громила корчі, не стала затримуватися над берегом – один перед одним дременули розбійники в чагарі, в ліс, в глуху ніч, простеляючи собі дорогу димом і тупотом.

Важко добіг Вертутій, всім серцем відчуваючи недобре. Ось тут воно було, живе звалисько... Спізнився! На сірому піску, переритому ногами, лежав загиблій Чублик.

Вертутій, який ніколи в житті не плакав, упав на коліна, уткнувся в груди захололого Чублика і глухо заривав...

Тяглась довга сумна процесія до кручі. Ніч догорала, густий смолокурний дим, який стояв на галявині, на місці недавнього побої-

ща, спливав за вітром в долину. Чублика несли на зв'язаних веслах. То тут, то там блукали тіні на темному лузі, хтось підбирав згублені у сутичці факели, хтось переносив непритомних і поранених на дорогу. Мармусія збрала молодих стовусівок і тихо передала: збирайте всі, що є, смолоскипи, запалюйте їх і передавайте наперед.

Чублика супроводжували вогнями до озера.

Ось підігнали човни. В першій сілі Вертутій і Сиз, їм обережно передали тіло Чублика. Довбанка тихо, ніби сама, покинула берег. За нею попливли ще десяток, ще півсотні човнів; все далі й далі розтягувались вони в чорній імлі. І на темному прихмареному озері загойдалися, поринули в ніч дві довгі низки вогників на човнах, які з берега здавалися маленькими дупляними світлячками.

Поховали Чублика на високому пагорбі, недалеко від вцілілих млинків Вертутія.

Уже повертало на світанок, та темрява ще огортала землю, і стовуси йшли і йшли при світлі факелів, похиливши голови. За давнім звичаєм, дорослі й малі несли в шапках, в пригорщах, в подолах, у вузликах жменю-дві піску і висипали на могилу. Потроху росла, росла могила, на очах ставала невеликим курганом.

На вершечку його Вертутій поставив берестяний вітрячок, і коли всі стовуси пройшли, коли могила сама забовваніла на голому пустельному березі, вітрячок зворухнувся і затягнув сумну журавлину пісню.

Крізь хмари й туман пробивався на сході млистой світанок, стовуси й тривуси покваплювались додому, з човнів їм видно було: на всьому піщаному березі сіріє два горбочки – висока могила і чиясь важка зсутулена постать.

То сидів Вертутій, зім'явши п'ятірнею лице, і слухав, слухав сумну пісню вітрячка. Отой крик: „Ді-і-ду-у!” – і досі пронизував йому груди...

*Критики й літературознавці
про творчість Віктора Близнеця*

**Дудінова Н. О. Внутрішньо-психологічний конфлікт у
творах для дітей В. Близнеця як нове бачення теми дитинства й війни**

Прозаїк В. Близнець усі свої твори писав у манері стриманій, не кидався „високими” словами. У прозаїка був свій принцип зображення подій Великої Вітчизняної війни. Він показував звичайні типові події, які найчастіше відбувалися в тилу (повісті „Мовчун”, „Землянка”), а отже, повністю передавав трагедію самої війни, трагедію людини на війні, „дитини війни”, трагедію однієї людини з багатьох інших.

...Серед творців нової концепції зображення теми дитини й війни В. Близнецю належить почесне місце: його перші повісті „Паруси над степом” (1965 р.) і „Землянка” (1966 р.) були водночас одними з перших книжок в онтологічному освоєнні теми скаліченого війною дитинства.

... Він належав до „дітей війни” – так пояснив прихід у літературу для дітей В. Близнеця В. Нестайко. – Може, тому він і став дитячим письменником. Бо саме дитинство йому боліло. Боліло і мріялося у таємничому лісі, де живуть стовуси і тривуси, неперевершений колекціонер Сиз XII, його добра невтомна сестра Мармусія, найкращий друг, рудий кремезний Вертутій і дванадцятилітній білоголовий Чублик...”.

„Діти війни” – так було названо багатьох письменників-шістдесятників. Мабуть, саме тому, що в них не було справжнього дитинства, з іграшками, сміхом, радістю, вони й у дорослому віці продовжували свої мрії у книжках. В. Базилевський, як друг і дослідник творчості письменника, зазначав: „... Діти в нього міркують, як дорослі, а дорослі впадають у благородну дитячість. Власне, дорослі – це теж великі діти... Втрата відчуття свого першокореня для нього рівнозначна деградації, моральному виродженню...”.

Тема війни й дитини найбільш повно розкрилася у В. Близнеця в жанрі повісті. До цієї теми письменник звертається постійно, починаючи з творів про дітей („Як народжується стежка”, „Звук павутинки”, „Женя і Синько”). Зустріч із цією проблемою прозаїк починає фрагментарно, частіше через спогади героїв чи то через описувані жахливі наслідки. Автор згадує події Великої Вітчизняної війни, що вказує на поступовість та систематичність в освоєнні теми. Вже пізніше з’являються у нього твори, в яких тема дитини й війни є провідною („Паруси над степом”, „Мовчун”, „Старий дзвоник”, „В ту холодну зиму, або Птиця помсти Сімург”).

Першим твором на воєнну тему була повість „Паруси над степом”. Повість ця у письменника народжується із оповідання „Аеросани” з першої збірки В. Близнеця „Ойойкове гніздо”. Автор у повісті „Паруси над степом” з метою передати внутрішній конфлікт Ліди, головної героїні повісті, застосовує прийом ведення щоденника. ...

Як протиставлення в повісті з’являються негативні образи – це не завойовники-німці, це свої, зрадники, що вважають себе ображеними. ... Такими є антигерої в повісті „Паруси над степом” дід Швайка, Федоренко, Феля Карпівна Ліщинська (мати Адика Ліщинського), Степан Антонович Криворотько, дід Хміль (батько Грицька Хмельового).

... Спостерігаючи за наступними творами про дітей та війну, зазначимо, що конфлікт у творах, також як у першому, відбувається в тилу. Автор не ставить за мету відправити героя на фронт й там показати справжній подвиг. Навпаки, він зображує вчинки, поведінку дітей та жінок, що не були готові до такого незвичайного ходу подій, як війна у їхній місцевості, голод, переслідування, вбивства тощо. У повісті „Мовчун” розкрито психологічно складний образ хлопця Сашка. ... На перший погляд, тема твору не є новою для літератури – вірність дружини своєму чоловікові, який пішов на фронт захищати рідну землю від ворогів, а також життя дружини солдата на окупованій фашистами території. У розкритті цієї теми В. Близнець пішов своїм власним неповторним шляхом. Він фрагментарно показує вірність дружини, моральну чистоту, не-

схитність. Зупиняється детально письменник на психології зрадливої жінки, на її взаєминах з сином, котрий не витримує зради матері та тікає з дому, бо іншого виходу протесту для себе підліток не бачить. Постійний контраст наводить автор у творі. Цій зрадливій жінці, що звикла жити „як у Христа за пазухою”, автор протиставляє жінку з п’ятьма дітьми, яка відмовляється від допомоги, бо не може зрадити своєму чоловікові, приносячи в жертву не лише своє життя, а й життя своїх дітей. Це ще більше підкреслює драматичність ситуації, особливо, коли стає відомо, що чоловік цієї жінки з п’ятьма дітьми загинув ще на початку війни. У таку ситуацію важко було б повірити, якщо б письменник не підкреслив її не винятковості, а звичайності, як характерну типовість для справжньої жінки-матері.

...Дитина, що до цього була для матері „убоїщем”, як вона сама його називала, розуміє, що тепер лише він повинний підтримувати матір й допомагати їй. Тому й робить для себе певні висновки: „... йому страшно стало за себе, і він з тривогою подумав, як він житиме в городі, й чи стачатиме пайки на день, і де він зароблятиме копійку, щоб і матері висилати, бо він, Сашко, тепер один годувальник у неї” – така відповідальна дитина виросла з того самого Мовчуна.

...Цикл повістей про дитинство й війну В. Близнеця закінчується твором „В ту холодну зиму, або Птиця помсти Сімург”. У повісті хлопчик-каліка у шаховому поєдинку над фашистським офіцером здійснює моральний подвиг. Тому й називається повість легендарно, бо ж Птиця помсти допомагала людям здійснювати такі подвиги й кожна окремо взята людина приходила до того, що й вона зможе допомогти в боротьбі з фашистами.

Дудінова Н. О. Внутрішньо-психологічний конфлікт у творах для дітей В. Близнеця як нове бачення теми дитинства й війни / Н. О. Дудінова // Вісник Запорізьк. нац. ун-ту: Філол. науки. – 2010. – № 2. – С. 89 – 93.

Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70 – 90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп

Повість-казку „Земля Світлячків” населяють стовуси й тривуси – маленькі кумедні чоловічки, що нагадують тролів, гномів чи ельфів із казок західноєвропейського фольклору. В. Близнець однак наділяє своїх „переінакшених” європейських героїв впізнаними рисами українського національного характеру: вони напрочуд добропорядні та гостинні, дещо наївні та легковажні. А ще вони невіддільні від своєї землі, яка дає можливість кожному займатися улюбленою справою і „мати свою хату скраю”. Українські реалії – сосни й березові галявини Пущі-Водиці, ставки й озера поблизу Києва, наші рідні краєвиди – все це ландшафти й „Землі Світлячків”.

Прозаїк не прагнув приголомшити маленького читача якимось карколомним сюжетом. Натомість він вдавався до тонкого психологічного аналізу, поєднання реального з фантастичним, віддаючи перевагу точним деталям, що маскували моралізаторство та дидактичність.

Для хронотопу казок В. Близнеця характерне гротескне зіткнення казкового світу з дисгармонійною сучасністю. В казковому топосі присутні радянський і західноєвропейський локуси (квартира, котедж, вулиця, авеню, бібліотека, біржа і т.п.), а також символізовані елементи казкового хронотопу (темний ліс, печера тощо).

Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70 – 90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Оксана Олександрівна Гарачковська. – Кіровоград, 2008. – 16 с.

Бойцун І. Є. Рольова гра як чинник формування особистості дитини (на матеріалі повісті „Женя і Синько” Віктора Близнеця)

У творах українських письменників є наскрізною проблема збереження села як носія пракультури, взаємозв’язку поколінь. Порушен-

ня проміжного ланцюжка могло привести до появи морального покруча, як це показано в новелі „Син приїхав” Григора Тютюнника. У повісті В. Близнеця „Женя і Синько” змодельовано поширені на той час стосунки між батьками та дітьми на прикладі київської родини Цибульків.

Повість є спробою автора розібратися у складних проблемах виховання п’ятикласників, їхніх стосунках з батьками, вчителями. Реалізувати задум письменникові вдалося завдяки органічному поєднанню казки з реальністю. Здатність дитини перетворювати на гру все, що відбувається навколо неї, – чітко простежується вже на початку твору. Женя живе відповідно до правил гри, встановлених у її родині: мама й тато зайняті своїми справами, і героїня уявила себе хлопчиком. Це виразно представлено зовнішнім виглядом героїні: „Стрижеться коротко, по-хлопчачи, носить брюки або шаровари”. Навіть мати скаржиться вчительці, коли та прийшла з візитом до сім’ї Цибулько: „Ще зовсім маленькою вбила собі в голову: хоч бути хлопчиком. Скільки то їй тоді було? Три, від сили, три з половиною. Ну, а ми пішли у неї на поводу: хлопчик так хлопчик, нехай собі забавляється. Потім дивимось, забава в серйозне переходить: потрібно в садок іти, а вона плаття ніяк надягати не хоче. Так, знаєте, до самої школи вона у нас в брюках та в хлопчачих рубашках”.

Женя не уявляє себе з лялькою, її приваблюють розваги, пов’язані з війною: „Іноді Женя чула, як під вікнами дівчата грають в класики або пригають зі скакалкою. Але іти до дівчат їй якось не до лица – адже всім відомо, що її іграшки – шаблі та пістолети і є у неї навіть синя солдатська рубаха зі справжніми погонами льотчика. І все ж коли Женя виходила на вулицю, то після деякої невпевненості вона йшла до хлопчиків”. Але й тут є свої правила гри: хлопчики відводять подрузі лише роль медсестри, що обурює її. Серед однолітків героїня друзів не має: „Тепер у неї взагалі товаришів немає серед одноліток. Дівчаток Женя і досі обходить стороною, а хлопчики, коли поменше були, приймали її, а зараз не приймають – дівчинка все ж таки. Ось і тягнеться вона або до дівчата (є у неї закадичний друг Мотя, років п’яти) або до старших. Професору Гай-Бичковському, нашому сусіду, надокучає...”. Одразу привертає увагу пев-

ний дисонанс у поведінці, мріях дівчинки й реальності. Автор не випадково до сюжету твору уводить епізоди гри. На думку дослідника А. Церковного, „гра є тим видом діяльності, що сприяє практичному освоєнню реального соціального простору: у символічних діях і заміщеннях дитина грає варіанти відносин людей, символічно ідентифікуючи себе з одними персонажами і відокремлюючи від інших.

Ігрова діяльність впливає на формування довільних психічних процесів. Умови гри вимагають від гравця зосередженості на змісті дій і сюжеті, на діючих особах чи предметах, що включені до ігрової ситуації. Ігрова ситуація впливає на мислення і психіку дитини, підлітка та дорослого, що грають. Гра сприяє розвитку рефлексії, оскільки в процесі гри виникає реальна можливість контролювати те, як виконується будь-яка дія, що входить у процес спілкування. У рольовій грі формується здатність осмислювати свої власні дії, передбачати реакцію інших людей”.

Батьки не виконують належним чином своїх обов’язків, що одразу дає відповідні наслідки – їхня єдина дочка Женя поводить себе невідповідно. Причин для цього багато: зайнятість батьків на роботі, пристрась до спиртного в батька, самотність дитини, відсутність спілкування з бабусею.

Сюжетна колізія твору знайомить читача з епізодом зустрічі з невідомою науці істотою. Женя Цибулько знаходить у підвалі будинку маленького кумедного чортика Синька. Прикметним є той факт, що дівчинка помічає його у процесі гри: „Женя зірвалась з місця і побігла. Але чим далі відбігала вона від страшного місця, тим повільнішими ставали її кроки. Той голос... він був такий слабкий і кволий, що боятися його, а тим паче бігти... Одним словом, вона зупинилась, зробила декілька кроків назад, ще раз напружила слух: може, їй здалося? Ні! Тут поряд, у самої стіни, щось ворушилось. І стогнало”. Дівчинка побачила перед собою незрозуміле звірятко, яке дивилось на неї своїми великими зеленими очима. Воно мало досить дивний вигляд: „Чи це не сон? Перед нею була справжня крихітна людина. Ось ручки, ось пальчики, які вкриті волосинками, ось долоні – сухі і зморщені, як у старця. Копія людини! Тільки волосата і розміром з Женіну долоню.

А це що таке! Хвіст! Довгий, твердий, з кицькою на кінці”. Чортик постає зовсім не страшним, хоча уявлення в різних народів світу й українців про цю міфічну істоту неоднозначні – представник темної, ворожої людині силі. Але в повісті-казці Віктора Близнеця „Женя і Синько” образ чортика з традиційного негативного персонажа перетворюється на носія позитивних людських якостей. Чортик Синько навчає Женю Цибулько вмінню відчувати себе проміжною ланкою в ланцюжку поколінь. Він змінює її світобачення та її внутрішній світ. Женя, яка досі почувала себе самотньою, нарешті знайшла друга, про якого може турбуватись. ...

... Від інших уявних друзів в творах для дітей Синько відрізняється тим, що він хворий, немічний, не вміє виконувати бажання й носитися над дахами, про нього самого треба дбати. А за це він починає дуже обережно, майже непомітно для читача, навчати дівчинку найвищої мудрості – таємниці роду, народу: „Я, щоб ти знала... живу на землі вічно. Тобто народився я недавнечко, п’ять років тому, але жив раніше в батькові, а разом з батьком у дідові, а разом з дідом в прадідові... І часто буває так: я не знаю, де кінчаються мої діди і де починаюсь уже я... Дивись, це найсекретніший секрет!.. Я вже відчуваю, що й у мені сидить маленький чортик, як насінинка сидить! Навіть більше – і онук сидить, і онук мого онука; і вони лоскочуть мене, бешкетують, дражнять, називають мене дідом і часто підставляють мені ніжку, щоб я упав, а вони, чортенята, щоб повеселилися...”

Синько розповідає Жені й про бугало – маленьку таємну жаринку, у якій „вся наша сила, наша душа і хитрість”. І дівчинка починає плекати ту заповітну жаринку в своєму серці, поступово навчається бачити те, чого не бачать інші – рідне село, перенесене до Києва, де регулювальники сидять у дуплах дерев, щоб нікому не заважати, київські яри Гончарі й Кожум’яки, яких фашисти не знайшли протягом двох років окупації. Відтворюючи повсякденне життя дівчинки Жені, автор разом із тим заглядає в сховані від усіх глибини її внутрішнього світу. „Найпершою умовою формування духовності світського типу є здійснення процесу самопізнання і звернення людини до культури, що існує в певній символічній формі – мові,

міфології, мистецтві, науці, релігії, як до необхідної умови її життєвої орієнтації, відкриття серед культурних цінностей тих з них, які відповідають потребам та прагненням її внутрішнього духовного світу. При цьому особистість має прилучатися передусім до національних джерел культури, не втрачаючи історичні символи, співвідносні з культурними коренями, що збагачують і підсилюють можливості духу й життєву енергію душі”.

Бойцун І. Є. Рольова гра як чинник формування особистості дитини (на матеріалі повісті „Женя і Синько” Віктора Близнеця) / І. Є. Бойцун // Філологічні студії : зб. наук. пр. – Мелітополь : ТОВ „Видавничий будинок ММД”, 2010. – Вип. 1. – С. 25 – 30.

Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації)

Лірико-імпресіоністичний напрям у прозі для дітей, до якої ми відносимо, зокрема, творчість В. Близнеця, почасти паралелізувався з тими авторитетами й традиціями, що існували в українській літературі. Визначення місця прози В. Близнеця в контексті розвитку української повісті видається нам украй важливим як із погляду з’ясування першопочатків творчості, умов самоутвердження автора в літературі, так і в художньо-проблемному відношенні. В. Близнець належить до покоління, яке створювало нову літературну традицію, оволодіваючи попереднім естетичним досвідом (І. Франко, М. Коцюбинський, С. Васильченко, В. Стефаник, Г. Косинка, Ю. Яновський, О. Довженко, М. Стельмах, О. Гончар). Всі його повісті, оповідання, казки-повісті („Ойойкове гніздо”, „Як народжується стежка”, „Паруси над степом”, „Землянка”, „Мовчун”, „Земля світлячків”, „Старий дзвоник”, „В ту холодну зиму, або Птиця помсти Сімург”) висвітлюють сторінки біографії цілого покоління. Казка „Земля світлячків”, написана за доби суспільної задухи, відтворює українське життя 1970-х років із його духовністю й бездуховністю, моральністю й аморальністю. Завважимо, що художні аналогі Близнецевим стовусам і тривусам важко знайти в українській літературі для дітей.

У повісті „Звук павутинки” прозаїк виводить привабливий образ дитини з небуденним внутрішнім світом, розвинутою романтичною уявою. Внутрішній світ дитини розкривається в колористиці, що сформує певну тональність. Дійсність у своїх зовнішніх виявах увесь час присутня в творі, але не самоцінно, а крізь призму світобачення, світосприйняття героя. Досягає цього письменник не прямим називанням почуттів, що виявляються в процесі сприйняття навколишнього світу, а шляхом відбору, перетворення в уяві саме тих деталей інтер’єру, пейзажу, які потрапляють у поле зору героя, тобто через передачу його вражень. Слід зауважити, що авторський інтерес спрямований не на типове, узагальнене, а на фіксацію безпосередньо сприйнятого, мінливого, одиничного в свідомості героя. В. Близнаць, як і письменники-імпресіоністи, охоче вдається до розповіді від першої особи, що справляє враження „необробленості” зображуваного; автор ніби зовсім не втручається в нього. У цьому – один із найважливіших принципів лірико-імпресіоністичної поезики: бачити й виражати спостережене, не деформуючи його надто суворим компонуванням, не нав’язуючи апріорно вироблених оцінок, концепцій.

Оповідь розгортається немовби в двох площинах. Із одного боку – неповторна авторська уява, що віддзеркалює незбагненні тендітні образи, з іншого – глибоке проникнення того ж таки автора у внутрішній світ героя з метою творення виключно правдивого психологічного малюнка. Отже, основним цементуючим стрижнем твору є, власне, його емоційна наснаженість. В основі розгортання сюжету – симбіоз двох авторських якостей – сильної образної уяви з винятково глибоким проникненням у духовний світ зображуваного персонажа, що відповідає сутнісним ознакам лірико-імпресіоністичного письма.

В. Близнаць спромігся уникнути приписів соцреалістичного канону, запропонувавши своїм читачам зразки тонкої лірико-імпресіоністичної прози, сповненої філігранного нюансування психологічних малюнків внутрішнього світу героїв. Прозаїк послуговується особливими художніми деталями, дотримується психологічної точності письма, композиційної стрункості викладу. Стильова модифікація творів письменника для дітей відображає процесуальний характер розвитку індивідуальної

(лірико-імпресіоністичної) манери письма. Варто зазначити й проникнення однієї родової ознаки в іншу, коли митці поєднують структурні елементи жанрових ладів, створюючи в такий спосіб нову стилістичну якість. Основна стильова прикмета цих творів – виняткова гнучкість фрази. Але найголовніше – це органічна відповідність змісту та форми. Саме це робить стиль прозаїків справді досконалим.

Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Н. А. Резніченко. — К., 2009. — 20 с. — укр.

Питання для обговорення й завдання

1. Опрацюйте біографію Віктора Близнеця. Які нещасні випадки сталися з письменником у дитинстві?

2. Як сучасники характеризували Віктора Близнеця? Як письменник продемонстрував незгоду із зовнішньою політикою Радянського Союзу? Відповідь прокоментуйте.

3. У чому полягає символічність образу дверей у повісті „Звук павутинки” В. Близнеця та „Хроніках Нарнії” Клайва Льюїса?

4. Обґрунтуйте закономірність виникнення „уявних друзів” у дітей. Прокоментуйте на прикладі повістей „Звук павутинки”, „Женя і Синько” Віктора Близнеця та „Малюк і Карлсон” А. Лінстред.

5. Окресліть проблематику повісті-казки „Земля світлячків” В. Близнеця.

6. Випишіть у словник терміни *повість*, *казка*, *портрет*, *літературний герой*, *новела*, *сюжет*, *композиція*.

Література

1. Агеєва В. Нові виміри воєнної прози / Віра Агеєва // Діалектика художнього пошуку: Літературний процес 60 – 80-х років. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 227 – 306.

2. Агеєва В. Пам’ять подвигу. Українська воєнна проза 60 – 80-х р.р. / Віра Агеєва. – К. : Наук. думка, 1989. – 272 с.

3. Гурбанська А. Віктор Близнець: Літературний портрет / Антоніна Гурбанська. – К. : Вища шк., 1998. – 129 с.

4. Гурбанська А. Віктор Близнець – повістяр / Антоніна Гурбанська // Слово і час. – 1999. – № 2. – С. 52 – 56.

5. Гурбанська А. Звук павутинки / Антоніна Гурбанська // Дивослово. – 2003. – № 4. – С. 69 – 73.

6. Ключек Г. Чутливість душі / Григорій Ключек // Вітчизна. – 1984. – № 4. – С. 192 – 199.

7. Скуратівський Л. Питання духовності як філософська та методична проблема / Леонід Скуратівський // Укр. мова і л-ра в шк. – 2004. – № 5. – С. 5 – 7.

8. Степаненко І. Метаморфози духовності в ландшафтах буття / І. Степаненко. — Х. : ОВС, 2002. — 256 с.

9. Церковний А. О. Ігротехнології та деякі психологічні особливості формування навичок / А. О. Церковний // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.knukim.edu.ua/conferences_2004_proceedings_tserkovnij.htm

10. Чепя О. Один из источников детской литературы / О. Чепя // Педагогический музей. – 1976. – № 10. – С. 567 – 575.

11. Чисті плеса творчості: Інтерв'ю з В. Близницею // Література України. – 1980. – 17 листопада. – С. 2 – 14.

12. Як звук павутинки : зб. літер.-крит. ст. / упоряд. Р. Близнець. – К. : Веселка, 1987. – 99 с.

Заняття № 2 **ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА**

План

1. Літературна казка як жанр, його різновиди, відмінність від казки народної.

2. Історія розвитку української літературної казки.

3. Фантастичний світ казок В. Короліва-Старого „Потерчата”, „Хуха-Моховинка”: авторське трактування „нечистої сили”, добро і зло в казці.

4. Казки для дітей В. Симоненка: історія написання, художня майстерність, зв'язок з фольклором, виховне значення.

Консультації

Народна казка дала поштовх для розвитку літературної фантастики, виробила свої особливі шляхи і прийоми зображення людських проблем. Літературна казка подібна до народних казок. Однак у літературній казці є свої особливості, що відрізняють її від народної, трансформація жанру казки представлена в таблиці:

Народна (фольклорна)	Літературна (авторська)
Автор – колективний (народ).	Творець – конкретна особа, авторство особисте.
Виконавці казок – оповідачі-казкарі.	
Існує в усній формі.	Має писемну форму.
Має тенденцію нескінченної змінності (варіативності) в інтересах сильнішого враження.	Текст канонічний (не можуть бути внесені довільні зміни).
Образ героя гранично типізований (герой – тип, схема; персонаж характеризується за його функцією (роллю) в казці: богатир, нечиста сила, захисник, помічник, добродій, опікун, визволитель).	Образ героя максимально індивідуалізований.
Час і місце виникнення для більшості губиться в сивій давнині, визначити неможливо.	Час і місце створення казки відомі або визначаються досить точно за ознаками, прикметами часу в тексті.
Набір сюжетів обмежений.	Кількість варіантів будь-яких мотивів сюжету нічим не обмежена.
Оповідач-казкар – творець і майстер-виконавець, який володіє вмінням розповідати й доповнювати почуте від когось іншого.	Письменник – автор, творець, який відображає життя в художніх образах за допомогою своєї уяви, властивими лише йому засобами й на відповідному матеріалі.

Оповідь літературної казки підпорядкована авторській волі, і в цьому її головна ознака. Сюжет твору може бути досить відомий, але його трактування, художнє наповнення, характеристика обставин та персонажів належать авторові. Читач бачить те, що відбувається, очима автора, який ділиться з нами життєвими спостереженнями.

Ще одна особливість літературної казки – не традиційна для жанру казки мова зі сталими зворотами, а індивідуальна, авторська. Усупереч труднощам історичного шляху, українська літературна казка розвивалася і свідчила про те, що в мистецьких пошуках українські письменники йшли в ногу з письменниками Європи і світу.

Так, казки Шарля Перро з'явилися у кінці XVII ст. Він перший відчинив для казки двері у велику літературу, збагативши її сюжетами та мотивами національного фольклору.

Казки братів Грімм побачили світ на початку XIX ст. (1812 – 1815 рр.). Автори нерідко зверталися до тих сюжетів, що й Перро, але прагнули зберегти зміст і словесний одяг казок у тому вигляді, у якому їх створив народ.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. стали відомими літературні казки Є. Гофмана, В. Гауфа, Г. Андерсена, О. Пушкіна, В. Жуковського.

Казковий світ вітчизняної літератури витворили такі видатні майстри слова, як Марко Вовчок, П. Куліш, Ю. Федькович, С. Воробкевич, І. Франко, Леся Українка, Панас Мирний, а також Н. Забіла, А. Шиян, М. Пригара, П. Воронько, В. Близнець та ін.

У процесі розвитку літературна казка постає як художній переказ (переспів) народного сюжету, як казка за фольклорними мотивами, як власне створена авторська казка, без запозичень фольклорних сюжетів. Але в усіх цих випадках використовують основні закони жанру, що зближують літературну казку з казкою фольклорною. В оригінальній казковій творчості українські письменники звертаються насамперед до таких жанрових різновидів, як казки про тварин та чарівні казки. Письменники враховують великий педагогічний вплив казки, тому кожен автор намагається передати своє бачення різних ситуацій, вчинків, учить перемагати всякі негаразди, установити справедливність на землі. Казка породжує й виховує кращі риси у людей.

Фантастичні казки Василя Короліва-Старого подібні до народних казок. Письменник поставив перед собою нелегке й дивне завдання – облагородити „нечисту силу”, показати народові традиційно злі й лихі алегоричні персонажі добрими, такими, які здебільшого приносять людям користь.

Особливості його казок: більше, ніж у народних, художніх описів із оригінальними художніми засобами; незвичайний сюжет, що зламує уявлення про дії, характерну поведінку міфічних істот; своєрідна мова автора та мова персонажів; використання авторських індивідуальних портретів персонажів (і реальних, і вигаданих).

Літературні казки Василя Симоненка цікаві, дотепні. Вони призначені для сімейного читання. Їх відрізняє літературна віршована форма, простий дидактичний сюжет, імена персонажів і власні географічні назви „промовляють” відповідно до теми й задуму автора, підкреслюють риси характеру своїх носіїв, протиставляються позиції героїв (наприклад: Плаксій (жорстокий, злий цар, знущується з людей своєї країни, песиміст; його народ живе бідно й не любить свого володаря) – Лоскотон (добрий, душевний чоловік, дарує людям сміх і радість, допомагає людям у нелегкому житті; його всі люблять, переховують від охоронців, визволяють із в’язниці, піклуються про нього)). Його казки засуджують жорстокість, зло, песимістичний світогляд, стверджують оптимістичний погляд на життя.

Тести для самоперевірки

1. У якому році народився В. Симоненко?

- А) 1932;
- Б) 1935;
- В) 1936.

2. Василь Королів-Старий народився:

- А) 4 лютого 1879 р.;
- Б) 4 лютого 1878 р.;
- В) 4 грудня 1879 р.

3. Скільки казок написав В. Симоненко?

- А) 4;
- Б) 2;
- В) 3.

4. Автором казок „Хуха-Моховинка” й „Потерчата” є:

- А) В. Симоненко;
- Б) В. Королів-Старий;
- В) О. Близнець.

5. Коли Хуха народилася?

- А) взимку;
- Б) навесні;
- В) влітку.

6. Як називали Хуху в родині?

- А) малятком;
- Б) „мізинчиком”;
- В) кошелям.

7. З ким порівнювали маленьку Хуху?

- А) малятком;
- Б) козенятком;
- В) кошениятком.

8. Яких Хух не буває?

- А) степовичок;
- Б) болотянок;
- В) боровинок.

9. Усі Хухи не люблять:

- А) сухого;
- Б) вогкого;
- В) теплого.

10. Плач Хух нагадує:

- А) писк мишей у полі;
- Б) вовче виття в лісі;
- В) котяче муркотіння біля печі.

11. Якого кольору була Моховинка?

- А) сірого;
- Б) зеленого;
- В) білого.

12. Яка біда спіткала Моховинку?

- А) тяжко захворіла;
- Б) потрапила в неволю до дідугана;
- В) залишилася без домівки.

13. Чому в казці „Потерчата” гнівалася дячиха Євпраксія?

- А) дяк прийшов додому напідпитку;

Б) перестояла вечеря, а дядька Оверка нема;

В) бо приготувала погану вечерю.

14. Хто ще, окрім дячихи, чекав дяка-господаря вдома?

А) Потерчата;

Б) домовик;

В) гості.

15. Чому, повертаючись додому, дяк Оверко перелякався?

А) побачив безліч вогників – Потерчат;

Б) побачив Домовика;

В) побачив Хуху-Моховинку.

16. Хто супроводжував Оверка додому?

А) дружина Євпраксія;

Б) Домовик;

В) Потерчата.

17. Про яку країну розповідається в казці „Цар Плаксій та Лоскотон”?

А) „Країну Навпаки”;

Б) „Сльозолій”;

В) „Країну Сміху”.

18. Що робила сім’я царя Плаксія цілими днями?

А) голосила, сльози відрами лила;

Б) сміялась та розважалась;

В) шукала Лоскотона.

19. Що приносив малечі добрий дядько Лоскотон?

А) солодощі;

Б) сльози;

В) сміх.

20. За що люди любили дядька Лоскотона?

А) за щедрість;

Б) за те, що був веселим;

В) за лагідну, веселу вдачу.

Ключ: 1. Б. 2. А. 3. В. 4. Б. 5. В. 6. Б. 7. В. 8. Б. 9. Б. 10. А.
11. Б. 12. В. 13. Б. 14. Б. 15. А. 16. Б. 17. Б. 18. А. 19. В. 20. В.

Матеріали до заняття

В. Королів-Старий **ХУХА-МОХОВИНКА**

Вона була останньою.

Народилася не раною весною, як всі її сестри та брати. Було тоді вже тепле, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, „мізинчиком”, її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що була вона манісінька, як кошенятко. Була вона добра, лагідна, плоха, звичайненька, слухняна, роботяща. А, граючись з іншими малими Хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалась, чи була роздратованою, або ж мала якісь примхи.

Коротко кажучи, це була дуже гарна Хушка, може, ліпша, як всі інші Хухи в тому лісі.

Звали її Моховинка.

Ми, люди, всіх Хух звемо просто Хухами, так само, як і вони кажуть на всіх нас просто Люди. А тим часом Хухи бувають різні. Ті, що живуть у лісі, звуться лісовими; ті, що по проваллях та скелях — печерницями; що понад річками та озерами — очеретянками; ті, що у високій траві та бур'янах — бур'янками. Бувають ще: степовички, байрачні, левадні. Тільки немає болотнянок, бо всі Хухи, як котики, не люблять вогкого.

Моховинка була зроду лісовою Хухою. Їй не тільки лісовою, а ще й боровинкою, бо народилася вона у густому-густому старому бору, де споконвіку жив увесь її славний рід. Відомо ж бо, що Хухи з роду в рід живуть по одних і тих самих місцях. Переселяються ж тоді, коли щось зруйнує милу їм їхню батьківщину.

А це буває дуже, дуже тяжко, й вони гірко плачуть. Правда, люди здебільшого того плачу не розуміють, думають, що то стогне вітер, чи скриплять дерева в лісі, або пищать миші в полі. Бо ж люди дуже рідко помічають та розуміють чужі сльози...

Однак тому великому бору, в якому жила Моховинка, нічого не

загрозувало. Лісник доглядав, щоб ніхто не кинув сірничка, хлопці глибоко всередину ходити боялися, рубали ж ліс тільки невеликими частками, й він швидко виростав знову.

Втім бору, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку. Заблудити вона не могла ніколи, бо ту сосну легко було впізнати: на прикорні вона ділиться на три товстих стовбури. Моховинка заложила всі дірки сосновими галузками, а щілини й ізкола, й зсередини — м'яким зеленим мохом.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовничку, що, мов шовком, вкривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіалову квіточку — „братки”. Та були ще в неї голенькі зісподу, рожеві лапки.

Як і всі інші Хухи, Моховинка так само мала мінливу вовничку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають Хухи. Моховиночка найчастіш була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж, коли вона бігала по соснових старих глянцях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода, на піску — жовтою, як пісок, між кущами шипшини — рожевою, на вересі — фіаловою, на снігу ставала білою.

Через те люди так рідко й помічають Хух. Хоча ж і те треба сказати, що люди взагалі дуже неухважні: вони мало дечого помічають навколо себе. До того ж, далеко-далеко не кожний може побачити Хуху...

Одного дня Моховинка прокинулася спозаранку: ще й не світало. Прокинулася, бо їй стало холодно. Вона виглянула віконцем й побачила, що по лісу на глицях й на деревах лежить якась срібна пелена. Спочатку вона помислила, що то була імла, але ж, коли придивилася краще, то помітила, що те було не подібне ні на імлу, ні на важкий туман, що часом котив бором. А був то перший сніг, бо вже починався підзимок.

Щоби не змерзнути, Моховинка витягла з своїх зимових запасів сухого моху й затулила щільненько вхід у хатку. Потім знову скрутилася клубочком та й заснула. Але недовго вона спала. Збудив її якийсь

страшний звук. Почула вона, неначе хтось міцно гупнув біля неї, аж у вухах задзвеніло. Сама ж вона так підплигнула на своєму ліжку, що аж її ніжки вгрузли в мох, а манісінька подушечка з м'якенької кульбаби покотилася на долівку. Тої ж хвилини щось гупнуло знову, ще дужче. Хуха прожогом відчинила віконце й побачила чоловіка.

То був дід у великих повстяниках, що майже цілком застували їй дивитися. Він вихнувся, щось блиснуло в повітрі, й те блискуче вдарило по її сосні. Знову аж луна пішла від того дзвінкого удару, а її сосна жалібно застогнала.

Перелякана Моховинка притьмом плигнула до дверей й між дідовими ногами проскочила надвір. Навколо стояло вже чимало інших Хух й сумно дивилися, як дід рубав сосну, їм було боляче слухать, як плаче та красна троїста сосна. Але ж що вони, манесенькі, могли зробити? Як могли їй допомогти?

Тільки ж один старий, мудрий і досвідчений Хо-Суковик надумався.

— По тому, як той дід поспішає та оглядається, — промовив Суковик, — я бачу, що він робить не по правді! А біжіть лишень, діти, до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокинеться. Забіжіть котрийсь по дорозі й до Лісовика, скажіть і йому — він щось вигадась...

Хухи мерщій покотили до лісникової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокинувся лісник.

— Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Дерева стоять й не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить. Чи не Хухи часом?

Тоді Хухи почали ще дужче шкрябатися по шибах.

Лісник накинув кожушину на плечі й ви йшов на поріг. Тут його призвичасне вухо здалеку вловило стук сокири. Він хутчій вхопив рушницю й побіг у ліс. А поперед нього біг його ловецький пес, а ще поперед пса котили щасливі Хухи. Та тільки ж дід ще здалеку зачув небезпеку й подався тікати.

І таки втік. Але ж Моховинчину хатинку було знищено, сплюндровано. Одну стіну було зовсім вивалено, мох понівечено й розки-

дано, а всередину не можна було й пролізти: стільки там валялося великих й малих трісок та кори. Прийшла на Моховинку біда...

Що було робити? Проситися до когось в хатку було незручно, бо у Хух такий звичай, що кожна доросла Хуха повинна мати свою окрему хатинку. Через те вони й будують такі манісінькі хатки, що навіть удвох там не можна зручно поміститися. Турбувати ж хоча би і рідних батьків чи там сестер або братів жодна Хуха собі не дозволить. Отож лишалося одно: шукати нового помешкання, дарма, що всі родичі й знайомі кликали Моховинку до себе жити.

Одубілими рожевими лапками побігла Хуха по білому, холодному снігу, заглядаючи під кожне дерево, під кожний кущик. Але ж в тому лісі було повно Хух. Скрізь, де тільки було дупло чи якась нірка, — там уже була інша Хуха або Хо.

Моховинка бігла все далі й далі. Була вже й обідня пора, а вона ще зранку нічого не їла. Охляла, знесилилась, перемерзла. Ледве пересувала ноженятами, але ж мандрувала все далі. Нарешті скінчився ліс, й Моховинка вийшла на узлісся. Там побачила вона незрозумілі їй величезні білі купи. Здалека вони були подібні до того, в чому жив лісник. Коли ж вона наблизилась до них, то вчула, що відтіть тягне теплом й чимсь дуже смачно пахне.

З одного боку меншої купи вгледіла вона дощану соснову стіну. Під нею було кілька щілин, якими можна було пролізти. Моховинка заглянула в дірку й побачила велику теплу хату. В тій хаті лежали дві великі білі тварини, подібні до диких кіз або сарн. Вони мали роги й довгі, як у Водяника, борода, але дивились на неї лагідно своїми жовтими очима.

Моховинка часто бачила диких кіз, навіть влітку гралася з деякими козенятами, то й тепер вона не злякалася цих незнайомих створінь, бо вони трохи нагадували тих, що були в лісі. Через те вона привіталася й пролізла щілиною під ворітьми в козячий хлівець...

Тут було тепло, було багато запашного сіна, що так само гарно пахло, як і її улюблений мох. Господарі були лагідні, дуже співчутливо вислухали, яке трапилося їй нещастя, й самі запросили її тут ли-

шитись та оселитись. І хоча, звичайно, Хухи не живуть по хлівах, — Моховинка не мала чого іншого робити.

Так і стала Хуха-боровинка Хухою хлівною...

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, й у хлівець вступила дівчинка. Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очицями. І одразу сподобалася Моховинці.

Дівчинка увійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо Хуха потім знайшла на соломі три крихітки й наїлася досхочу. Дівчинка пестила кіз, цілувала їх в рожеві мордочки, подоїла молочко, щільненько затулила дверцята й пішла собі. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець. Так само приходив сюди й сам господар, що приносив козам їсти. А коли стало кілька тепліших днів, то вкупі з дівчинкою щоразу був і манесенький хлопчик. Він був такий самий милий, як і його сестриця...

Минав день за днем. Тихо й спокійно жила в козячому хліві Хуха Моховинка. Було їй тут тепло, мала вона м'яку постіль, їжа була смачна та поживна. Могла вона їсти досхочу запашного сіна, майже щодня знаходила кілька крихіток хліба, а часто могла ще й полизати краплинку молочка, що іноді вибризувалось з дійниці на сіно.

Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої Хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!

І Хуха мріяла й удень, і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутись до своєї батьківщини. Однак тільки мріяла, бо що далі, то все ставало холодніше, а Моховинка боялася виткнутися на мороз свою жовто-фіалову мордочку. Вона ще не знала, що по зимі завжди приходять весна. Сподівалася ж тільки того, що, коли вже вона зовсім виросте й у неї зробиться дуже густа вовночка на кожушку, — тоді тільки зможе вона, не боячись морозів, повернути до Рідного Краю.

Одного дня в хліві трапилось нещастя.

Як приходив увечері господар з великим оберемком сіна для кіз, то його зненацька покликали з хліва. Він поспішав й забув узяти з собою ту сітку, в якій звичайно приносив сіно. Отже, вночі в ту сітку й заплуталась старша коза Лиска. Чим дужче вона борсалася

в ній, тим дужче заплутувалась. Вранці Моховинка побачила Лиску зовсім безпорадною. Вона лежала зі спутаними ногами, голова також застромилася в поплутані мотузки, бідна коза не могла повернутись, а тільки жалібно мекала. Менша кізка Оришка ходила навколо своєї подружки, лизала її, обнюхувала, також мекала, але не могла їй нічим допомогти.

Тоді Моховинка кинулася кликати дітей. Вискочила вона щільною під дверима й побігла до хати. Тут вона вищала, муркотала під вікнами й під дверима, але ніхто в хаті не чув її ніжнього голосочку. І тільки тоді, коли вже господар, виходячи надвір, відчинив двері, могла Хуха проскочити в хату. Тут вона враз вскочила в ліжко до дітей.

Але Хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пищать, як мишки, або ж муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легесенькі, як пушинка, а м'якесенькі, як вата. Тим-то як не намагалася Моховинка розбуркати діток, нічого не могла зробити. Вони тільки крізь сон чули її пухнате тільце, чули, як ніжно вона лоскоче їх своїми лапками по обличчю й, посміхаючись, спали далі.

І тільки тоді, коли вже мама зварила снідання, пробуркалися дітки. Вони прокинулися веселі й почали розповідати, який гарний їм снився сон.

— Ненечко! — гукали вони одно поперед одного. — До нас у ліжко вскочило щось таке, мов котик. Тільки то не був котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка, мов квіточка, а голосок, як у мишки.

Але мама їм відповіла:

— То вві сні таке часом звижається. В житті ж такого не буває, їжте, дітки, кулешик.

Бідна ж Хуха бігала навколо дітей й не могла їм нагадати про Лиску, що лежала спутана в хліві. І вже аж тоді, коли з хати вийшли тато й мама, Моховинка наважилась показатись дітям. Вона могла це зробити, бо ж ті дітки були дуже добрі. А відомо, що тільки дуже добрі дітки, що ніколи нікого не уразять, тільки ті можуть побачити на власні очі живу Хуху.

Дуже зраділи дитинчата, коли перед них з'явилося те миле звірятко, що вони бачили його вві сні. Хлопчик нахилився до Мохо-

винки, щоб узяти її на руки, але ж вона вислизнула в нього з-поміж пальчиків й тонесеньким голосочком, як струна, продзвонила:

— Хутчій! У нас нещастя! Коза Лиска заплуталася в сітку! — Й з тими словами вона побігла до дверей. А за нею побігли й діти...

Так Хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплому хлівці.

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А Хуха, коли ніде поблизу не було когось з людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила.

Ще проминуло чимало часу. Колись на масляній тато й мама поїхали до другого села в гостину до бабусі. Діти ж запросили Моховинку до хати. Там вони весело забавлялися, бо Хуха була моторна й уміла вигадувати всякі виграшки. Саме тоді, коли вона показувала, як по деревах стрибає вивірка, нечутно відчинилися двері й у хату увійшов отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, в якій жила Моховинка.

— Тікайте, діти! То ж Хуха! — закричав він страшним голосом, угледівши Моховинку, й кинув на неї сокиру, щоб її вбити.

Хуха враз стала невидимою. Однак вона не встигла як слід відскочити й гостряк сокири влучив її по задній ніжці. Вона болісно запищала й, шкандибаючи, попід лавками покотилася до дверей. А той лихий дід почав її лаяти й ганити увесь Хушачий рід.

— То — лихі тварини! — говорив він дітям. — Вони тільки те й роблять, що чинять якесь лихо людям. Та й нема ж чого дивуватись, бо то ж — Нечиста Сила!

Діти слухали й не могли тому йняти віри. Вони вже й самі добре знали Хуху. Бачили вони навч, яка вона мила, добра, плоха, нешкідлива. Знали вони, як Моховинка вболівала, коли кому була якась прикрість, пам'ятали, як вона рятувала їхню Лиску. Й тому не могли вони повірити словам злого діда, що говорив про те, чого сам не знав, а тільки чув від інших, також незнаючих людей.

Навпаки, дуже вони жаліли бідну Моховиночку, скрізь шукали її, кликали, приносили їй найсмачнішої їжі. Але їжа лишалася незайманою. Хуха ніде не обзивалася...

Поранена Моховинка мовчки чекала під лавкою, аж поки хтось не відчинив з хати дверей. Тоді вона вискочила надвір. На хвилинку забігла в хлівець, попросилася й красненько подякувала гостинним козам за їхню ласку й пошкандибала до свого рідного бору.

В лісі вже зачинав танути сніг. Починало вже пригрівати весняне сонечко. Тепер Моховинка вже й без того не боялася холоду, бо ж вона була зовсім дорослою. В лісі вона знайшла маленьку ямочку під каменем, надряпала з-під снігу м'якого моху й зробила собі тимчасову хатинку. Там вона перебувала аж до літа, коли вже могла знайти собі житло.

Всі Хухи-боровинки раділи з її повороту. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. Й з того часу почали її кликати хатньою Хухою, або кривенькою Моховинкою.

Минув після того цілий рік. Знову у лісі нападало багато снігу. Тільки ж тепер Моховинка вже не боялась зими. З поміччю своїх родичів вона вибудувала собі гарнесеньку хатку, наносила повну хижку запасів: сушених грибків, меду, в'ялених ягідок, корінців, суничного чаю. І жилося їй дуже добре. Удень вона працювала по господарству, а ввечері йшла кудись в гості до подружок. Також робила все, що Хухам загадували Мавки.

Якось довелося їй іти далеко, аж на другий бік лісу на іменини старого, мудрого й всіма поважаного Хо-Суковика. Надворі було дуже холодно. Крутила така віхола, що й світу божого не було видно.

Моховинка котила з кучугури на кучугуру й вже перебігла аж до середини лісу, коли зненацька вчула стогін. Прислухалась і впізнала: стогнала якась людина. Вона метнулася в той бік й угледіла в наметі майже зовсім заметеного снігом злого діда. Біля нього лежала зрубана сосна. Він збезсилів, задубів й, почувачи, що йому надходить кінець, голосно молився.

— Господи! — стогнав він. — Пробач мені мої гріхи... Я не хотів би покинути цей світ, не покаявшись...

Й він почав перелічувати всі злочини та кривди, що вчинив протягом свого життя.

— Але ж, — говорив він, — коли б мені врятуватися на цей раз, то запрясягаюся, що до смерті вже не зроблю жодного лихого вчинку. Не крастиму, не лятимусь, нікого, нікого, навіть мухи не скривджу!

Шкода стало Моховинці старого, безпомічного діда. Забула вона й про те, як він зруйнував її хатку та вигнав з батьківщини. Як хотів він її зарубати сокирою та на все життя зробив кривенькою. Швидше покотила вона туди, куди йшла, бо знала, що там здибає цілу громаду Хух. Там вона розповіла, що бачила, й прохала допомоги. Недовго їй довелося й прохати, бо ж всі Хухи мають добре серце. Вони гуртом кинулись до діда, що вже ледве дихав. Одні огорнули його зі всіх боків своїми теплими кожухами; інші здухували з нього сніг; інші лапками розгрібали намет.

Дідові стало тепліше. Він почув, як знову побігла його жилами затужавіла кров. Потім простяг одну руку, вона була вільна, обперся другою на сучок й висмикнув одну ногу, а потім і другу.

Радий та щасливий, виліз він з намету й став на снігу.

Було все навколо сіро. Віхола крутила так, що не можна було вгадати, куди буде праворуч, а де — ліворуч. Дід постояв, а потім застогнав знову.

— Яка з того поміч, що я здолав вилізти з снігу? Все одно в цій віхолі не знайду я дороги додому. Так чи інакше мені помирати, бо ж хто мені покаже дорогу?!

Тоді перед ним об'явилася Хуха Моховинка.

— Хуха! — затрусився він і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири.

Він одхилився з твердого місця й знову загруз в наметі. Там стояв безпомічний, мов закам'янілий. Але в тій хвилині почув тонісний голосочок:

— Так, я — Хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих дітей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусився ще дужче. Він був певен, що тепер Хуха помститься на ньому.

— Але ж тобі нема чого мене боятися! — продовжувала

Моховинка. — Знай, що всі Хухи на світі ніколи не шкодять людям, а, навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми — добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, Хухи, допомогли тобі вилізти з намету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Дід все ще стояв нерухомо. Щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, й він не міг вимовити жодного слова.

— Ну, не марнуй часу. Ходім! — ще раз звернулася до нього Моховинка й потихеньку покотила вперед.

На узліссі, коли вже стало видко, як блимають по селянських хатах вогники, Моховинка спинилась.

— Тепер вже я буду вдома! — радісно промовив дід. — Як же я тобі віддячу? — спитав він потім Хуху.

— Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності. Але ж на пам'ятку цього дня я просила б тебе ось про що. Не забудь, що ти обіцяв, коли вже замерзав у наметі. А по-друге: розкажи людям, що з тобою трапилось. А тепер ходи здоров!

Тої ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід щиро їй дякував.

Швиденько вона покотила на Хушині збори, де чекали її веселі вечорниці у старого Хо.

А дід щасливо дійшов до своєї хати й з того часу почав переконувати й дітей, і дорослих, що не слід боятися маленьких, добрих та гарнесеньких Хух....

В. Симоненко **КАЗКА ПРО ДУРИЛА**

Ото ж воно й почалося з того,
що одружився дурний Петро.
Тільки до хати привів небогу –
зразу ж топиться пішов у Дніпро.
Стрибнув у воду – в воді не тоне,
почухав тім'я дурний, а тоді
почав серед річки – хай Бог боронить! –

ходить на руках по воді.
Походить трохи та ляже полежить,
на хвилю закине ноги брудні –
і хоч би тобі що! Схопив, правда, нежить
та рибалок до смерті злякав у човні.
Йому все байдуже – ходить та чхає,
та грайливо моргає до риб,
а небога із кручі рукою махає:
– Вернись, чоловіче, бо з'їм твій хліб! –
Почув те Петро та бігом додому,
що запопав – то усе перегриз,
добре, що жінка спалила солому
та в глечиках поховала дрова і хмиз.
Наївся Петро:
– Ну, стели постелю,
горличко ніжна моя, –
та сама лишень лізь під стелю,
а на долівці приляжу я.

Отак і жили без нужди та горя.
Сусіди шепталися, як один:
– Від чого товстіє Петрова Федоря? –
Аж гульк –
у Федорі син.
І такий тобі хлопець, що далі нікуди,
і такий тобі хлопець, що – ну.
На другий рік вже навчився бігати,
а на шостий – виматюкав старшину.
Прийшли тоді до Петра пузаті
та й кажуть:
– Ти знаєш чи ні,
що виродок твій губатий
сказав, ніби ми дурні?
Розізлився Петро:

– Отаке тобі й на!
Та я ж його витурю з дому,
щоб не балакав малий сатана
того, що усім відомо...–
Узяв і прогнав. А що дурному?
Тільки приказував, як проганяв:
– Іди, лобуряко, з дому –
ти з мене останню сорочку зняв!
Іди собі, зла личино!
Може, десь виб'єшся у пани,
то гляди не поскупися, сину,
матері справить картату хустину,
а мені – кисет і штани...
Ну, йди вже, клята рахубо,
бо дома з голоду вріжеш дуба...
І пішло хлоп'я із убогої хати
кращої долі собі шукати.
Де воно не ходило, де воно не було!
Спало, де впало, їло, що мало,
та, мов трава, росло.
Та хлопця й вигнало – слава Богу:
не менше сажень в ріст.
Кулаки – мов горщата,
мов обаполи, ноги –
і де те здоров'я бралосся в нього,
коли ж все життя – безконечний піст?
А люди про хлопця так говорили:
– Чому б не рости, коли він – Дурило! –
Отож, як Дурило уже зміцнів
і огидло хлопцеві байдикувати,
раптом ні сіло, ні впало він захотів
навідатися до рідної хати.
Спакував у кишеню речі,
доброго костура в руки взяв –

і, як говорять, ноги на плечі
та й пішов, куди знав.
Іде та й людей питає:
– А де тут дорога до Рідного краю? –
А люди говорять:
„Кругла Земля,
так що прямої дороги немає:
сонце сходить онно звідтіля,
а тамечки он сідає.
Спитай у нього. Воно
біга довкола Землі давно,
то, певне, тобі щось розумне пореє”.
Махнув рукою Дурило
та й пішов навпростець,
добре, що сонце у спину гріло,
а в груди віяв вітерець.
Іде та й іде. Аж у ногах занило,
присісти хотів, та ба –
з-за кущів до Дурила
вибігла враз галаслива юрба.
– Ти куди йдеш?
– Додому.
– А де ж та домівка?
– У Ріднім краю.
– А край де?
– Їй-богу, не знаю.
Я люди, шукаю вітчизну свою.
– А навіщо шукати?
Лишайся, хлопче, у нас –
у нас не життя, а свято,
щасливим зробишся враз.
І вмить та юрба оточила Дурила
і дружно до нього отак говорила:

Речитатив старшин Раю

Порода наша мудра від природи,
ми знаєм все, бо осягнули все.
І глипає на нас зворушено і гордо
щасливий предок – щирий шимпанзе.
Йому гойдатись на гіллі рипучім
і на тропічних тішитись вітрах,
а ми підем і цілий світ научим,
як у чорнильних плавати морях.
У нас до того мудрі всі та вчені,
що лімітуємо чорнило і папір.
Вулкани діють дужі і скажені
в хребтах висотних паперових гір.
Ми знаєм все! Для нас усе відоме!
Що буде завтра? Запитайте нас.
Як живить вогнища руда суха солома,
так нас годує мудрість повсякчас.
Ми пронесем, ми підведем і підем,
ми дійдемо, ми сягнемо висот!
Ми стільки істин вам за мить націдим,
що подив назавжди заціпить рот.
Чого ж тиняєтесь по світу, ніби п'яні,
чого шукаєте, коли ми все знайшли,
коли ведуть дороги осіянні
під наше сонце з вашої імлі?
У нас давно ніхто й не чув про горе
та інші нісенітниці й бридню.
Одна турбота чола наші оре –
а що, як в мудрі паперові гори
раптово влучить іскорка вогню?
Чи вистачить чорнила, щоб залить?
А більше нам нічого не болить
Дурило, звичайно, розвіщує вуха,
Дурило аж рота роззявив та слуха,

Дурило гукає:
– Зрікаюся Рідного краю!
Візьміть мене, друзі, до вашого раю! –
І друзі Дурила під руки беруть,
і друзі Дурила до себе ведуть.
А хлопцеві думка сидить в голові:
– Чого, люди добрі, в вас ноги в крові?
– Та це, – йому кажуть, – така у нас звичка:
до щастя дорога веде через річку –
та річка із крові та трішки зі сліз,
але ти не бійся. Не втопишся. Лізь.
Вона не глибока – либонь, до колін...
– А кров там чия? – не гамується він.
– Чия? А відомо чия – тих людей,
що підло не визнали наших ідей...
Ми їх, значить, трішечки, зовсім помалу
кого задавили, кого зарубали.
– А це хто тут висить? – питається в них.
– Це дурень один із отих навісних,
що пруться на острів...
– На острів? За чим?
– Та, правду сказати, либонь, ні за чим:
там щастя закуте в печерах німих
не те, що для нас, а оте, що для всіх...
– То нащо ж повісили?
– Так, для годиться:
якби не повісили, міг би втопиться...
І далі Дурило по Раю іде,
круг себе очима дурними пряде.
– А це що за ідол? – питається знов.
– Це той, хто закон наймудріший знайшов:
навчив нас хапати, навчив убивати,
навчив людям в вічі оману пускати,
навчив нас, як жити годиться на світі, –
читай заповіта його на граніті.

Заповіт засновника Раю

Що кому на роду написано,
то й конем не обскачеш того.
Одному доля дарує лисину,
другому шляпу з широкими крисами,
а третього причастовує батогом.
А четвертому, п'ятому, шостому і дев'ятому
цілісінький довгий вік
стільки добра обцятиме,
що врешті з четвертого, п'ятого, шостого і дев'ятого
поробить стандартних калік.
А найкраще тому, кому доля багата
не захоче нічого дати –
ані честі, ні глузду, ні сорому –
нічогісінько.
Ось цьому ми з нікчемства свого
п'єдестала створимо
та освятим в кадильнім диму,
та сипнемо під ноги квітів,
та у лаври чоло вберем,
та, щоб весело жив на світі,
приведем панну Музу в гарем.
А самі заживем без гризоти,
бо відомо й дитині малій,
що у Музи тієї цноти
вже не більше, ніж у повій.
Скільки бідною торгували,
стільки вже продавалась сама,
що назвать її лярвою мало,
а сильнішого слова нема.
Ну а нам що до того?
Ми люди тихі.
Нам би повне корито бурди,
теплу ковдру, затишну стріху
та цукерку вряди-годи.

Бо таке на роду написано:
від Адама до наших днів
будуть людям світити лисини
величаво-мудрих вождів.
Думав, думав Дурило,
аж йому голова заболіла,
та ніяк собі не збагне:
куди і до чого той ідол гне?
Якщо йому правда – ріднесенька мати,
то нащо ж йому п'яти лизати?
А якщо йому люба лизня,
то тоді його ненька-брехня?
Так замислився, що аж присів,
сім днів не пив і не їв,
а на восьмий устав і каже:
– Якесь дуже дивне те щастя ваше!
Не хочу такого, щоб я вмер!
Сходжу ще на острів до тих печер... –
Та й ну Дурило
від друзів нових тікати,
а ті йому в спину кілки метати.
Добре, що наш Дурило водою не брів –
він, як і батько, ходить по воді умів –
отож він перший став у печері
і давай своїм костуром бити у двері.
За третім ударом впали двері,
і враз ніби сонце саянуло в печері.
І вийшло звідти дівча,
і всміхнулося мило:
– Спасибі за поміч тобі, Дурило!
Я долю тепер не мину і твою –
жду тебе, парубче, у батьківській хаті,
у твоєму Ріднім краю... –
Сказало і щезло.
Озирнувся Дурило –

дивиться:
гори вогнем охопило,
і кривава ріка змеженіла,
а там, за рікою, на тихій Зеленій горі
біліє батькова хата,
а під нею засмучена мати
пасе сонячних зайчиків у дворі. . .

ЦАР ПЛАКСІЙ ТА ЛОСКОТОН

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровій, –
Там цвіте краса-країна
З дивним ім'ям Сльозолий.
І колись в країні тій
Був на троні цар Плаксій,
Голова його мов бочка,
Очі – ніби кавуни.
В Плаксія було три дочки
І плаксивих три сини.
Старша звалася Нудота,
Середульшенька – Вай-Вай,
Третя донечка – Плакота,
Всі сльозливі через край.
А цареві три сини
Так і звались – Плаксуни.
Отака була сім'я
У царя у Плаксія.
Цілі дні вони сиділи,
Голосили, та сопіли,
Та стогнали, та ревли,
Сльози відрами лили.
Цар Плаксій велів сердито:

„Хай із ними день при дні
Плачуть всі в країні діти,
Бо сміятись і радіти
У моєму царстві – ні!
Хто всміхнеться – в часі тім
Я того негайно з’їм!”
Ще була у Плаксія
Грізна гвардія своя:
В ній служили молодці
Забіяки-сльозівці.
Хто сміявсь – вони хапали
І нагайками шмагали,
Так що в царстві тому скрізь
Вистачало плачу й сліз.
Цар любив, як плачуть діти,
Бо любив їх сльози пити.
Отакий був цар Плаксій
У країні Сльозолий.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і митарстві
Добрий дядько Лоскотон.
Він приходив кожний вечір –
Хай чи дощ іде, чи сніг –
До голодної малечі
І усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щиру,
Ще й лукавинку в очах.
І була накидка сіра
В Лоскотона на плечах.
Лоскотливі мав він вуса
І м’якенькі, наче пух.
І м’яке волосся русе

Розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся,
І приходив до усіх
Голосний та щирий сміх.
Не любили Лоскотона
Цар Плаксій і Плаксуни,
Видавали заборони
Проти лоскоти вони.
І за дядьком Лоскотонем
Із нагайками в руках
Охоронці злих законів
Полювали по хатах.
Але дядько Лоскотон
Не боявся цих заслон:
Він ходив по всій країні
І носив з собою сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розізлились тоді Плаксій –
Цар країни Сльозолий.
Гнівню він гукнув із трону:
„Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
Буде муж моєї дочці!
Хто його посадить в льох –
Вибирай одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
Скоро нам розвалить трон:
Що тоді ми будем пити,
Як не будуть плакати діти!”

І завзяті сльозівці
Понеслись у всі кінці,
Щоб скарати по закону
Баламута Лоскотона.
Довго скрізь його шукали,
У всі шпари заглядали,
Перерили всі двори,
Обходили всі бори,
Час потратили дарма:
Лоскотона скрізь нема,
Бо його завжди і всюди
Од ловців ховали люди.
Опівночі Лоскотон,
Коли всіх колише сон,
Йшов собі в бідняцькі хати
Їхніх діток розважати.
Був тоді у Плаксія
Лютий посіпака,
Віроломний, як змія,
Капітан Макака.
Так хотілося йому
Царським зятем стати,
Що ні разу в ту зиму
Не лягав і спати.
Все ходив, усе він слухав
І нарешті все рознюхав.
На світанку Лоскотон,
Насмішивши діток,
У міцний поринув сон
Між кленових віток.
А лукавий капітан
Підікрався змієм
Й Лоскотонові аркан
Зашморгнув на шії.
Руки вивернув назад,

Міцно спугав ноги
І мерщій у Плаксоград
Рушив у дорогу...

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
За вузькі грати,
А в палаці порішили:
– Час весілля грати... –
Гей, зійшлися царенята
І придворна свита
Наречених шанувати,
Сльози діток пити.
До вінця веде жених
Висохлу Нудоту,
Та дивитися на них
Зовсім неохота.
Хоч Макака був бридкий,
А вона ще гірша,
Їм поет один гладкий
Присвятив ще й вірша.
Стільки там було хвальби,
Так скрасив їх вроду –
Навіть жаби від ганьби
Булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
Він із зятем цілувався,
Похвалявся: „Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!
Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!”

Так розхвастався Плаксі́й –
Цар країни Сльозолий.

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
То п'яниці вартові
Напились якогось зілля
Та й послули у траві.
А вночі йшли до в'язниці
Батраки й робітники,
Щоб звільнити із темниці
Лоскотона на віки.
Рознесли всі перепони,
Гнули ґрати, мов пруди:
– Гей, веселий Лоскотоне,
Це прийшли твої брати!
Йди до нас, веселий брате,
В нашу здружену сім'ю!
Підем разом догравати
Ми весілля Плаксію...

Продовження весілля

У палаці кожен скаче
Та від щастя гірко плаче,
Ллються сльози, як ріка, –
Бачте, радість в них така!
Раптом цар упав на трон:
– Ой, рятуйте – Лоскотон! –
Всі відразу „ох!” та „ах!”,
Жах у кожного в очах.
А веселий Лоскотон
До царя стрибнув на трон
І сказав йому якраз:
– Насмієшся ти хоч раз!.. –
Став царя він лоскотати,

І Плаксій став реготати.
Так сміявсь – аж заливався,
Аж від реготу качався,
Кулаками очі тер –
Потім лопнув і помер.
Ой, була ж тоді потіха –
Цар Плаксій помер од сміху!
З ним придворні одубіли,
Бо сміятися не вміли.
А цареві три сини,
Три завзяті Плаксуни,
Так сміялись-реготали,
Що штани з них поспадали –
Тож всі троє без штанів
До чужих втекли країв.
Три царівни теж навтьоки
У чотири бігли боки.
Кровопивці-сльозівці
Стали п'явками в ріці,
А Макака-забіяка
З'їв себе із переляку.
Так веселий Лоскотон
Розвалив поганський трон.
Сам же він живе й понині,
Дітям носить щирий сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.
Схочеш сам піти в цей край,
То маршрут запам'ятай:
Треба йти спочатку прямо.
Потім вправо завернуть,
А тоді поміж дубами
Поведе наліво путь.
Після цього вже помалу
Чимчикуй куди попало:

Як од втоми не впадеш —
В цю країну попадеш.

ПОДОРОЖ У КРАЇНУ НАВПАКИ

Лесик, Толя й два Володі
Сумували на колоді.
Лесик скаржився: „Хлоп’ята,
Страх як тяжко жить мені —
Слухай маму, слухай тата,
Умивайся день при дні.
Ох, і тяжко жить мені!”
Толя теж сидить бідує,
Вилива жалі свої:
„Дуже Тоня вередує,
Розважай весь час її...”
А Володя скиглить:
„Тато змусив квіти поливати...”
І зітхає вся четвірка:
„Як нам тяжко, Як нам гірко!”
Раптом трісь — і перед ними
Бородань малий з’явивсь,
Хитруватими очима
На четвірку він дививсь.
І сказав до них суворо
Цей химерний чоловік:
„Я почув про ваше горе
Й через доли, через гори
Свою бороду волік —
Поспішав мерщій сюди
Виручати вас з біди.
Недалеко звідсіля
Є чудна одна земля —
Там ні дня нема, ні ночі,
Кожен робить там, що схоче...”

Тут всі четверо до нього:
„Поможіть нам, допоможіть!
Як пройти в оту країну,
Розкажіть нам, розкажіть!”
„Поможу я вам охоче, —
Каже власник бороди,
— Ви на мить заплющіть очі —
Я відправлю всіх туди”.
Тільки так усі зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над лісами
Аж під небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Закричали:
„Гру-лю-лю!
Я роблю тепер, що схочу,
Що захочу, те й роблю!
Ми потрапили-таки
У країну Навпаки!”
Ну, а цей чудесний край
Для малечі просто рай:
Там в річках тече чорнило,
Там ніхто й не чув про мило!
Всі замурзані по вуха,
Галасують всі щодуху,
Оком чують, вухом бачать,
Догори ногами скачуть.
Сажотруси хати білять,
Землеміри небо ділять,
Косарі дерева косять,
Язиками дрова носять.
Взявши торби, малюки

Ходять в небо по зірки.
Наберуть їх повні жмені,
Ще й напхають у кишені
І додолу з неба — скік! —
Хто на скирту, хто на тік.
Лесик, Толя, два Володі,
Як малі телята в шкоді,
Цілий день брикали, гралисьь,
Реготали і качались,
То з якимись хлопчаками
Воювали галушками,
То в густих чагарниках
Танцювали на руках.
І кричали: „Тру-лю-лю!
Що захочу, те й роблю!”
Потім, стомлені й щасливі,
Спали, висячи на сливі.
Одіспавшись, ласуни
Рвали з дуба кавуни
І з кущів серед левад
Смакували шоколад.
Якось їх біля млина
Стріла гвардія чудна —
Ці вояки в штанях синіх
Верхи їхали на свинях.
„Хто такі? — спитав похмуро
Найстрашніший мацапура.
— Це перевертні, не діти!
Гей, хапайте їх, в’яжіте!”
І вояки той наказ
Так і виконали враз
Та й погнали неборак
До палацу Невмивак.
Ждав їх в будці для собаки
Цар Великий Невмивака —

Він найстаршим тут вважався,
Бо сто років не вмивався.
Як побачив цар малих,
Закричав, завив на них:
„Що це в біса за прояви?
В них праворуч руки праві?!
Чом вони очима бачать?
Що це, слуги мої, значить?
Треба їх обмити чорнилом,
Бо від них одгонить милом.
Потім всім їм для науки
Треба викрутити руки,
Ще й відтягти треба вуха
Та навчить очима слухать.
Лиш тоді ці диваки
Зможуть жити в Навпаки.
А тепер цих недотеп
Замуруйте в темний склеп!”
Так, зіпершись на ломаку,
Гаркнув грізний Невмивака,
І дітей всіх чотирьох
Слуги кинули у льох.
У льоху в холодній тиші
Шаруділи сонні миші,
Од стіни та до стіни
Сновигали таргани
І, забившись в кутки,
Пряли пряжу павуки.
Пронизав усіх хлоп'ят
Страх нечуваний до п'ят,
Тож всі четверо щосили
У тюрмі заголосили.
І від тих солоних сліз
Льох увесь по швах поліз:
Спершу стіни тануть стали,

Потім двері з цукру впали.
І щаслива дівтора
З криком радісним „ура!”
Задала стрімкого дьору
Од царя страшного з двору.
А вояки в штанях синіх
Мчали назирці на свинях
І кричали, й докоряли,
Й помідорами стріляли.
Ось-ось-ось були б спіймали,
Але свині раптом стали
Й повернули до лози
Смакувати гарбузи.
Як вояки не галділи,
Свині й слухать не хотіли —
Тільки рохкали й хрумтіли,
Гарбузи все їли, їли.
А наївшись, як одна,
Всі чкурнули до багна.
Тож вояки всі чимдуж
Мчали слідом до калюж
Та благали: „Любі паці,
Вже пора ставать до праці!”
Свині добре все це чули,
Та й бровою не моргнули
І пролежали в багні
Дві секунди ще й два дні.
А тим часом наші діти
Мчали, мов несамовиті,
Через поле й сінокіс
Та й потрапили у ліс.
Тут, у лісі, на поляні,
Квіти бавились рум’яні —
Грали в гилки, в коперка,
Танцювали гопака.

Як побачили малих,
Прудко кинулись до них,
Застрибали, засакали,
У листочки заплескали:
„Йдіть до нас! До нас у коло —
Потанцюєм, як ніколи!”
Квіти діток гратись кличуть,
А вони стоять кигичуть:
„Там вояки в штанях синіх
Доганяють нас на свинях.
Хочуть ці лукаві круки
Повикручувать нам руки.
Ой! Ой! Ой! Де наші мами,
Що без них тут буде з нами?”
Квіти з жаху стали сині:
„Нас також потопчуть свині!..”
Тут до них підскочив дід
Кущовик Червоний Глід:
„Не сумуйте, не кричіте,
Я поляну оточу,
І свиней топтати квіти відучу!”
Глід, Шипшина й Терен дикий
Вмить без галасу і крику
Всю поляну оточили,
Нашорошили голки
Й заганяли їх щосили
Свиням в ноги і боки.
І воякам шматували
Пишний одяг і тіла —
Впало ранених чимало,
Кров з них ріками текла.
Вже вояки як не брались,
Тільки геть пообдирались —
В колючках, усі в крові
Повтікали ледь живі.

Розізлився Невмивака,
Що зірвалася атака,
І звелів поставить, клятий,
Круг поляни вартових,
Щоб зухвальців упіймати —
Хай чи мертвих, чи живих!
Він сказав:
„Дітей схопіть
І в чорнилі утопіть!”
І вояки в штанях синіх
Сновигали скрізь на свинях,
Доглядали, щоб малечі
Не було шляхів до втечі
Ну, а діти, бідні діти,
Стали худнути, марніти,
Стала їх бороти втома,
Закортіло всім додому.
І зітхала вся четвірка:
„Як нам тяжко!
Як нам гірко!”
Раптом трісь — і перед ними
Бородань малий з’явивсь.
Хитруватими очима
На четвірку він дививсь.
„Хто із вас додому хоче, —
Каже власник бороди, —
Хай лишень заплющить очі —
Віднесу його туди...”
Тільки всі отак зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над ярами
Попід небом понесло!

Як розплющили всі очі,
Гульк — уже в своїм дворі!
Їх стрічають, обнімають
І бабусі, й матері,
І кричать мандрівники:
— Нас тепер ніяким дивом —
Навіть бубликом красивим! —
Не заманите ввіки
У країну Навпаки!

*Критики й літературознавці
про специфіку української літературної казки*

**Казки Василя Короліва-Старого
у шкільному вивченні (матеріали до теми)**

Автор народився в 1879 році на Полтавщині. Після Харківського ветеринарного інституту, з 1902 року, працював переважно в галузі журналістики, разом з тим, виявив себе і як цікавий художник слова. Йому належить роман „Хмелик”, збірка казок „Нечиста сила”, п’єса-казка „Русалка-жаба”. Падає в око те, що письменник у казках для дітей прагне позбавити маленьких читачів зайвих страхів, пов’язаних із найрізноманітнішими фантастичними істотами. Героями його казок стали не лише українські Хухи чи Домовики, а й перські Диви та Джини, німецькі Ельфи, французькі Коррігани. В. Королів-Старий так пояснив свій письменницький інтерес до цих істот: „...тим-то, коли вже ми не можемо вигнати чортівиння з нашого світу, то ж чи не краще буде розповідати про нього дітям як про персоніфіковані сили природи, по змозі позбавляючи їх елементів зла та ворожості. ...дозволю собі боронити нашу українську нечисту силу, яка буває менш небезпечною, ніж деякі інші „сили”, яких, на жаль, не звуть „нечистими”.

Тексти казок дозволяють учителям розв’язувати певний комплекс як освітньо-розвивальних, так і виховних завдань, що поста-

ють перед ним у роботі із п'ятими класами. Першим таким завданням може стати ознайомлення дітей із розповіддю про різні види Хух; це дозволить учителеві тактовно пояснити, що будь-який куточок оточуючого світу (навіть, на перший погляд, найнепоказніший) може бути домівкою-прихистком для живої істоти. Цінуючи та зберігаючи природні багатства, людина вчиться бачити та шанувати життя, що сховане в землі, воді, рослинах.

Попри те, що головними героями казок В. Короліва-Старого виступають нереальні істоти, ці твори можуть бути схарактеризовані як людиноцентричні, бо несуть у собі величезний заряд виховної енергії. За допомогою вчителя п'ятикласникам під силу опанувати прості, на перший погляд, життєві істини, дотримання яких саме й забезпечує входження маленької людини в доросле життя. Прикладом, потреба мати кожному власний дім, родину, рід, рідну землю, які й виповнюють кожного з нас силою й бажанням жити, а біль втрати домівки може бути таким великим, що охопить тривогою цілий світ (тут доречно попрацювати із тим фрагментом казки, де оповідається про осілість Хух, їхню причетність до одного місця на землі, та трагічно забарвлену – „ім гірко”, „вони плачуть” –потребу шукати нову домівку, якщо необережно зруйнувати їхню оселю. Тут автор знову „майстерно переходить від розповіді про життя казкових Хух до розповіді про людей, які хухин плач сприймають як шелест дерев чи повів вітру, бо люди „зрідка помічають і розуміють чужі сльози”.

Так, протягом цілої казки, по суті, йдеться про людське співчуття, взаємопідтримку, поборення зла виключно добром. Доречно звернути увагу школярів і на те, що маленькі Хухи, не здатні протистояти природній стихії та грубій людській силі, є неситними у своєму життєвому покликанні. Так, вони завжди роблять добро з „повинності” (рятують від холодної смерті діда, який двічі мало не вбив Моховинку); тримаються рідної хати, як би не було їм важко.

Слід звернути увагу учнів на одну цілком прозору алегорію. Коли хатку Хухи в корінні великої сосни зруйнувала Дідова сокира, всі сусідні Хухи гостинно запрошували Моховинку до себе жити.

Однак вона не скористалася запрошенням, а пішла шукати собі нову оселю. Очевидно, автор, який у вирі революційних подій потрапив за кордон, увів таку сюжетну перипетію з огляду на власний драматичний життєвий досвід, який йому й підказав, що людина може відчувати себе щасливою тільки в рідному домі. Отже, читаючи казку, учні мають відчуття, що в ній ідеться про них та їхнє майбутнє, яке самостійно слід будувати на безкорисливості, доброті, взаємопідтримці.

Перспективною з погляду цієї казки є робота з портретом Хухи, а також розбір вражень учнів від тих частин казки, де змальовано дружбу Хухи з дітьми, чи обговорення відваги Хухи під час порятунку кози Лиски тощо.

Казка „Потерчата” покликана сформуванню прихильного ставлення дітей не лише до потерчат, а й до домовика, який опікує старого дядя, відьму, що глядить людям коров; закріпити уявлення про Хуху як рятівницю людини. Однак між казками існує й суттєва різниця. Якщо „Хуху-моховинку” відрізняє досить яскрава філософічність, бажання розібратися в тому, що є справді вартісним у житті, то другий твір прикметний своєю гумористичною тенденцією. Таким чином, учні можуть стати симпатиками тієї чи тієї казки, залежно від своїх читацьких смаків та темпераменту, світовідчуття.

Гумор казки надзвичайно м’який, виявляє любов автора як до своїх літературних героїв, так і до свого народу, що власною уявою витворив Домовика, Потерчат, Хуху, – до українців. Цей гумор розсіяний у репліках дячихи Євпраксії, дядя Оверка, авторських характеристиках подій і саме тому не затуляє собою основної художньо-змістової лінії: показати, що всі страхи людини живуть у ній самій, а для того, щоб визволитися з небезпеки, інколи слід просто уважно прислухатися та здивуватися до того, що знаходиться довкруг. Ось як Потерчата намагаються вберегти п’яного дядя від болотної трясовини: „...Потерчата враз побачили, що він збивається з шляху. Злякавшись, що дядя може загрузнути в болоті, а тоді вони самі – малосилі – не зможуть його відтіть витягти, вони збіглися до гурту, а потім всі посунули до нього й заступили йому дорогу... Вони знов

посунули до нього, поставали навколо й почали співати всі разом. Той їхній спів нагадував шелестіння сухого очерету. Але ж то не очерет, то співали дитинчата-потерчата:

Ой дяче, дяче!	Нас не жахайся,
Ти ж сам не бачиш,	Нам довіряйся;
Такою п'тьмою	Доведем додому
Ступати кудою.	По шляху твердому!..

І знову почали посуватися понад болотом, освічуючи йому правдиву путь.

Однак дяк їх не зрозумів. Він все стояв і трусився, як лист на осиці. Потім ущипнув себе, за носа, щоб переконатися, що він не спить і не марить.

– Ой, ой! – скрикнув він голосно, бо таки міцно ущипнувся.

Коли ж помітив, що вогники відходять від нього все далі та далі, почав заспокоюватись.

– Ні, ні! Ти мене не одуриш, бісівське навожденіє! – сказав він сам собі. – Дзуськи! Я – особа духовна, у вітварі буваю, а в церкві ж я свій чоловік!..”

Дорослим читачам може здатися, що В. Королів-Старий у своїм прагненні ідеалізувати „нечисту силу” забуває про основне джерело негативних конотацій відповідних образів – фольклор. Його Водяники, Русалки, Домовики, навіть Відьми приносять людині виключно користь (приміром: „Домовик також радів, що йому вчасно прийшла думка йти рятувати господаря, бо в тім малім болоті не було ні Водяника, ні Русалок, а малі потерчата не могли б самі рятувати дяка” або „[домовик] подивився, чи Відьма замкнула хлів з коровами”). Може постати питання, чи не викличуть такі казки в майбутньому хибне розуміння специфіки рідної етнокультури? У такому випадку гадаємо, доречним є дати п’ятикласникам бодай первинне уявлення про важливість індивідуально-авторського погляду на світ у процесі творення оригінального твору, а також обговорити з дітьми проблему моральності добра. Автор здійснює людинолюбну трансформацію „нечистих” образів, чим доводить, що у світі не існує нічого абсолютно злого. Все живе містить у собі зер-

на добра, які слід розгледіти й розвинути своєю увагою, спостережливістю, любов'ю чи співчуттям.

Казки Василя Короліва-Старого у шкільному вивченні // Післядиплома педагогічна освіта: професійний розвиток учителів української мови і літератури : навч. посіб. для самоств. роботи слухачів курсів підвищення кваліфікації / О. А. Галич, Н. Є. Таран, О. М. Горошкіна, Л. В. Порохня, О. О. Бровко, В. І. Дмитренко, Л. О. Попова, Т. П. Шестопалова, В. П. Студенікіна. – Луганськ, 2008. – С. 12 – 16.

Г. Б. Михайличенко

**Алюзія в українській літературній казці
(на прикладі творчості Марка Вовчка)**

Середина і друга половина XIX століття характерні широким використанням фольклору класиками української літератури: І. Франком, Панасом Мирним, Лесею Українкою, М. Коцюбинським, Марком Вовчком, Степаном Руданським та ін. Подібна тенденція була зумовлена ще на етапі становлення і розвитку романтизму на початку XIX століття, коли в літературі почалося активне використання фольклорних жанрів, зокрема жанру казки. Однак визначені письменники у творчому опрацюванні фольклорного матеріалу, його дослідженні зробили надзвичайно великий і вагомий внесок. Мистецьке освоєння фольклорної спадщини, а саме казкового епосу, українськими письменниками другої половини XIX століття привносить у літературу, мабуть, чи не найголовнішу її ідею – ідею гуманізму, непереможності правди і добра. Це яскраво виявляється в жанрі літературної казки, який активно розвивається в цей період і в якому письменники розвивають власну талановиту манеру письма, що виявляється в художньому удосконаленні традиційних казкових мотивів, розвитку нових естетичних принципів, засобів художнього зображення.

Серед різноманітних художніх засобів, притаманних літературі, які використовують автори в творенні літературної казки, не останню,

ще, практично, недосліджену роль, відіграє така стилістична фігура, як алюзія. Адже фольклорна казка – це певна система, насамперед, своєрідних для цього жанру засобів художнього зображення, підпорядкованих конкретній меті. Казка володіє низкою сталих факторів, які формують казкову обрядовість: сталі зачин і кінцівка, числова символіка, градація дії тощо. Письменник у літературній казці дотримується художньої форми, однак при цьому використовує властиві для його художнього методу засоби творення образу, що виявляється в авторському стилі, світогляді, завданні твору тощо. В авторській казці майже завжди розв’язується конкретна ідея або переслідується певна мета: викриття негативного явища чи якостей, розважальна і одночасно морально-виховна функція, подеколи пропагандистська і обов’язково – соціальна. Відповідно до задуму і можливостей творчого методу, письменник використовує під час написання казки широкий спектр художніх засобів, ставлячи на меті найбільш повне розкриття ідеї та теми. Поряд з широким спектром засобів художнього зображення нерідко використовується й алюзія.

Алюзія як стилістичний прийом у художньому методі використовується не всіма письменниками однаково. Більш того, не в повній мірі ще досліджена роль алюзії саме в літературній казці. Алюзія (лат. *allusio* – натяк, жарт) – художньо-стилістичний прийом, натяк, відсилання до певного літературного твору, сюжету чи образу, а також історичної події з розрахунком на ерудицію читача, покликано розгадати закодований зміст. Подеколи вживається як особливий вид алегорії. Часто алюзія співвідноситься з загальновідомим аналогом із історії, фольклорними сюжетами. Тому нерідко у функції алюзії використовуються народні прислів’я, різноманітні фразеологізми, пісні та казки. Стосовно казок, то вони з погляду алюзії носять двоякий характер. По-перше, казка фольклорна вже сама по собі є народноетимологічною алюзією. Вона побудована на прадавніх слов’янських культурах. Це чітко простежується в казкових символах: прадавні культури анемізму і тотемізму, обряди ініціації збереглися у вигляді зооморфних символів тваринної казки. Числова символіка, як обов’язковий елемент казкової обрядності, побудова-

на на вірі стародавньої людини в магію числа: у тижні – 7 днів, у місяці – 30 (3 x 10), у році – 12 місяців, які вона пов’язувала з численними явищами навколишньої дійсності – зміною пір року, видимістю астрономічних тіл: місяця, планет тощо. Так, наприклад, числова алюзія міститься в триразовому повторенні певної дії, сталої кількості головних персонажей – три або дев’ять братів, три дівчини у підземному царстві, три віщунки, три, сім, дев’ять, дванадцять голів у змія. Збереження казкою натяку на прадавні культури знаходить своє пояснення у сфері мислительної діяльності людини. Раніше, до появи писемності, весь процес творчості фіксувався тільки пам’яттю. Тому подібна фіксація потребувала особливих форм творчості. З цього погляду алюзія виступала одним з багаточисленних прийомів, за допомогою яких твір через свою натякливість на певні події чи рівень світобачення відновлював пласти творчості у пам’ять наступних поколінь.

Підтвердження того, що казка – це вже є алюзія, містить російська приказка: „Сказка ложь, да в ней намек”, тобто натяк, *allusio*. Подібна приказка розкриває значення алюзії тільки з її одного боку. Насправді ж вага алюзії набагато більша, на що до цього в літературознавстві не зверталось належної уваги.

По-друге, з процесом розвитку писемності й оформленням жанру літературної казки казка фольклорна вже у повній своїй формі стає таким стилістичним прийомом, як алюзія. Наприклад, цілком побудована на алюзії казка І. Франка „Цар звірів” із збірки „Коли ще звірі говорили”, що підтверджував і сам письменник. Наскрізь алюзивна казка М. Коцюбинського „Хо”, „Осіння казка” Лесі Українки, казки інших авторів. Детальний розгляд алюзії в казках письменників свідчить про те, що письменники другої половині ХІХ століття з розвитком літературного процесу, пошуком нових форм і засобів художнього зображення, психологізацією літературного твору починають використовувати алюзію як в її прямому значенні, так і надають алюзії інших, раніше не притаманих для неї функцій. Зокрема, алюзію використовують для більш глибокого розкриття теми та ідеї твору, підвищення його художньої вартості, загострення сюжету,

гнучкості та логічності розвитку дії. Подібне яскраво простежується в жанрі літературної казки.

Використання алюзії в художньому методі письменників другої половини XIX століття, а саме Марком Вовчком, зумовлено, насамперед, тим, що фольклорна казка майже завжди цілковито існувала за рахунок давно напрацьованих традиційних схем. Вони, схеми, простежуються в сталих сюжетних образах, мотивах, формі і були характерними особливостями казки і всього жанру. З розвитком історичної дійсності і боротьбою виробничих сил у суспільстві стосовно завдань літератури розвивається жанр літературної казки, яку письменники адаптують до умов нової дійсності, але не змінюють її докорінно. Знавала змін лише інтерпретація казки відповідно до соціального стану суспільства (з його соціальною боротьбою). Тобто із зміною ролі літератури в житті суспільства змінювалися роль і завдання літературної казки як її складової частини. Варіативно змінюючись, літературна казка не позбувається своїх характерних жанрових ознак, однак продовжує виконувати свою головну функцію – збагачення і розвиток літературного процесу. Відповідно до цього казка літературна починає шукати додаткових і нових засобів художнього зображення, одним з яких стає алюзія.

Михайличенко Г. Б. Алюзія в українській літературній казці (на прикладі творчості Марка Вовчка) / Г. Б. Михайличенко // Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode=inject&url=http%3A%2F%2Fwww3.crimea.edu%2Ftnu%2Fmagazine%2Fscientist%2Fedition12%2Ftom1%2Fn01224.htm&text>

Тетяна Тищук
Українська літературна казка
в контексті світової літератури

Казка – це унікальний жанр художньої словесності, який залишається актуальним завжди. До того ж казка, з одного боку – жанр фольклорний, а з іншого – літературний. Секрет популярності, оче-

видно, в захопливому сюжеті твору. Маленькому читачеві дуже цікаво, що там далі, а для дорослого читача – це хвилини спогадів про власне дитинство. Ю. Лотман писав: „Представникові іншої цивілізації було б важко пояснити, для чого землякам потрібна величезна кількість текстів про події, яких не було”. Проте чудеса, які відбуваються в казці, не сприймаються як нереальні. Навпаки, автори намагаються через різні засоби зробити розповідь достовірною.

Авторська (або літературна) казка – це поєднання двох форм бачення та усвідомлення світу: фольклору й літератури. Набуваючи рис, характерних для авторського літературного твору, казка не може остаточно позбутися своїх народних витоків, повністю відірватися від фольклорної традиції. „В жанрі, – писав Бахтін, – завжди залишаються елементи архаїки, що не вмирають”.

Особливого розквіту авторська казка набула у Франції в XVII ст. За визначенням А. Франса, це „золоте століття казки”. Завдяки Катрін д’Онуа та її послідовникам (Жану де Лафонтену, Шарлю Перро, Катрін Бернар) казка перетворилася на самостійний жанр. У Франції інтерес до казки пов’язаний із салонною культурою аристократів, а не з народною культурою, як у німецьких романтиків. У XVII – XVIII ст. активними читачами казок були дорослі, для яких казка – засіб розваги, а для молоді – зразок поведінки, прийнятої у суспільстві. Саме через це всі тексти зі збірки „Казки матінки Гуски” Ш. Перро закінчуються віршованим додатком, який надає творові іронічного змісту, зрозумілого лише дорослому читачеві. У дитячих казках не прийнято друкувати моральний висновок. Збірка Жана де Лафонтена „Нові казки” була заборонена при першому виданні за еротичний характер творів, які „ображали мораль”. Запозичуючи сюжети із фольклору, автори літературних казок XVII – XVIII ст. пишуть твори, які максимально наближаються до оповідання або повісті.

Власне історія літературної казки починається в епоху романтизму. Німецькі романтики канонізують жанр казки. „Все поетичне має бути казковим”, – пише Новаліс. Саме у XIX ст. казка стає універсальним жанром, який адресований і дітям, і дорослим.

Є. Гребінка, Л. Боровиковський, Марко Вовчок, Панас Мирний,

І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Пушкін, Г.-К. Андерсен, А. Франс, Ш. Перро – це далеко не повний перелік українських та зарубіжних письменників, які редагували народні казки та склали власні. Приступаючи до написання творів казкового жанру, Марко Вовчок виконувала творчий заповіт Шевченка: „Гляди ж, доню, щоб ти мені написала копу-дві, або п'ять, а то й сім кіп казок”. З-під пера письменниці виходять не тільки казки, як-от „Дев'ять братів і десята сестриця Галя”, „Злючка колючка і Добра Троянда” (переказ слов'янської казки про дванадцять місяців), а й повісті-казки „Кармелюк”, „Досконала курка”, „Невільничка”, „Лимерівна”.

Марко Вовчок пропагує жанр української казки в європейській літературі. Вона, перебуваючи у Парижі, перекладає французькою мовою казку „Досконала курка”, у якій критику соціальної ієрархії та суспільних недоліків переносить у світ тварин. У видавництві Оллендорфа цей твір виходить під назвою „Фінгал і Курочка”.

Французький період творчості української письменниці тісно пов'язаний із видавцем П.-Ж. Сталем (Етцелем). Саме у його виданні вийшла друком казка Марка Вовчка „Мелася” – переспів із відомої в українському й російському авторських варіантах казки „Ведмідь”. Згодом з'явився французький варіант російської казки „Королева-я” – про примхливу, самозакохану і вперту королівську доньку-красуню, яка тільки після того, як потрапила в скруту, стала звичайною, чуйною дівчинкою.

У 1869 – 1870 рр. в „Журналі виховання та розваги” у м. Парижі Марко Вовчок опублікувала дві оригінальні й відомі лише французькою мовою казки „Мандрівка на крижині” і „Сестричка”. У першій із них змальовано пригоди хлопчика й дівчинки, які під час весняної повені опинилися на крижині серед вируючої ріки, не розгубились і були врятовані. У другій ідеться про сміливу дівчинку, яка не злякалася зграї диких вовків і врятувала своїх братів. Заслуговують на увагу також казки „Прудкий Олень” та „Сибірський ведмідь”. Сюжети цих казок запозичив Етцель і видав як власні. Не дійшла до нас і чудова повість-казка Марко Вовчок „Історія кішки”, яка була написана французькою.

Казки Марка Вовчка – це своєрідне явище на фоні багатой художньої літератури Західної Європи XIX ст. із такими постатями, як В. Гауф, Г.-К. Андерсен та ін.

Літературна казка зберігає незмінні ознаки індивідуального стилю письменника, відображає його уподобання, ставлення до навколишньої дійсності, світогляд, національні традиції. Дуже часто говорять про одноваріантність текстів літературних казок. Хоча, безперечно, літературна казка може мати декілька редакцій. Так, поема-казка „Лис Микита” за життя І. Франка виходила п’ять разів щоразу в зміненому та переробленому вигляді. Якщо говорити про казки Марка Вовчка, то переклади їх різними мовами, навіть самим автором, слід вважати переказами, а не перекладами. Що ж до запозичення сюжетів Етцелем, то однозначно можна говорити про новостворені літературні казки, які були інтерпретацією українських казок письменниці. Етцель адаптував сюжети цих творів для сприйняття їх французьким читачем.

Із появою літературної казки письменники продовжують переосмислювати фольклорні сюжети. Так, наприклад, фольклорно-літературний сюжет про хитрого лиса опрацювали Й.-В. Гете („Reineke Fuchs”) та І. Франко („Лис Микита”), проте це два різні твори, незважаючи на спільне джерело сюжету. Інтерпретуючи фольклорні сюжети, письменники розвивають і водночас із нових позицій змальовують традиційні казкові образи. Характери відомих героїв у їх творах не статичні, вони набувають нових рис. По-різному, наприклад, змальовують образ Івасика-Телесика у своїх творах О. Бодяньський, Г. Квітка-Основ’яненко і П. Тичина.

Балансування між реальністю та фантазією в авторській казці, балансування жанру між фольклором і літературою стало причиною того, що початок та кінець літературної казки не відповідає фольклорній традиції. Немає звичного початку й завжди щасливого завершення. Така особливість притаманна казкам Г.-К. Андерсена. Він вважав, що в літературній казці все повинно бути „надто казковим і разом із тим – правдивим”. Андерсен був настільки оригінальний, що не вписувався у традиційні закони й жанрові норми казки. Він писав і казки, і казкові оповідання, і романтичні вірші у

прозі. Сам письменник, за національністю датчанин, сказав: „Історія – саме та назва, яку я вважаю найбільш слушною в нашій мові для моїх казок. Народна мова розуміє під цим і просту оповідь, і найбільш сміливе народження фантазії”. Андерсен вкладав широкий зміст у поняття літературної казки і тому пропонував називати свої твори історіями. Суттєвою ознакою літературної казки він вважав оригінальність тематики та образів, постійно наголошуючи на ролі фантазії у її створенні.

Цікаві міркування щодо жанру казки були й у Лесі Українки. У листі до М. П. Драгоманова вона пише: „Хороші є казки на світі, і в них лежить часом хоч і „заржавлена”, але все-таки правда (знаєте, як говориться часто про казки: „Була колись правда та заржавіла!”)”.

Свій твір „Лісова пісня” Леся Українка назвала драмою-фесрією. Однак вона відчувала неповну відповідність жанрового визначення художній природі та змісту твору. У листі до А. Ю. Кримського Леся Українка пише: „Се, властиве, „Ein Mdzchendrama” по термінології Гауптмана (так він зве свій „Потоплений дзвін”), але я не знаю, як би се могло по-нашому зватись. Чи Ви знаєте, що я дуже люблю казки і можу їх видумувати мільйони?”. У листі до матері вона знову розмірковує про жанр „Лісової пісні”: „А от досада, що ніяк не можна по-нашому перекласти „Ein Mdzchendrama” – „драма-фесрія” те, та не те, як би його сказати? „Драма-казка” чогось незграбно, правда?”. „Щоб виразніше уявити своєрідність „ефекту казки” в „Лісовій пісні”, – пише Лукаш Скупейко у своєму дослідженні “Міфопоетика „Лісової пісні” Лесі Українки”, – для порівняння можна звернутися до попередніх творів авторки аналогічного плану, як-от: „Давня казка”, „Про велета (казка)”, „Біда навчить”, „Лелія” та ін., з одного боку, й „Осіньна казка (Фантастична драма)”, – з другого. Якщо в першому випадку перед нами зразки літературної казки, генетично спорідненої з народною, то в другому – приналежність до власне казки умовна, адже експлуатуються, крім предметно-зображальних, передусім виражальні (символічні) властивості казкової образності й поетики. У цьому сенсі саме „Осіньна казка” передувала написанню „Лісової пісні”...”.

У літературі казка має дивовижну властивість „проникати, розчинятися, забарвлювати у притаманні їй фарби абсолютно не казкові твори”, – зауважує І. Арзамасцева. Жанр казки все частіше виходить за межі словесної творчості. Він трансформується в різні жанроформи інших видів мистецтв – оперу („Коза-Дереза”, „Пан-Коцький” М. Лисенка), балет („Лісова казка” І. Вимера, „Спляча красуня” П. Чайковського), сюїту („Лис Микита” І. Вимера), графічні роботи (ілюстрації В. Каульбаха до „Райнеке Лиса” Й.-В. Гете, ілюстрації В. Литвиненка до казки „Лев і Осел” І. Франка), кінофільм („Попелюшка”) тощо. Тобто казка стає ще й паралітературним жанром. Вона поєднує, як вважає В. Пропп, „дитячу наївність з глибокою мудрістю та твердим поглядом на життя”. Напевно, саме тому літературна казка – це жанр, який цікавий практично всім поколінням людей, суспільним верствам, етносам, цивілізаціям.

Українська літературна казка, маючи специфічно національні особливості, вписана в загальноєвропейський літературний контекст завдяки популяризації її в Західній Європі такими українськими класиками, як Марко Вовчок, Леся Українка, Іван Франко. Саме українські письменники прагнули ознайомити читача із національними звичаями, традиціями та побутом, намагалися зробити свій внесок у загальноєвропейський літературний процес, створити нові жанрові форми, в основі яких лежить казковий сюжет.

Тищук Т. Українська літературна казка в контексті світової літератури / Тетяна Тищук // Волинь філологічна: текст і контекст. Українська і польська література для дітей та юнацтва : зб. наук. пр. / упоряд. Т. П. Левчук. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – Вип. 3. – С. 113 – 119.

Питання для обговорення й завдання

1. Скориставшись народними уявленнями про нечисту силу, підготуйте опорну таблицю про авторську рецепцію демонологічних і міфічних персонажів у казках В. Короліва-Старого, ілюструючи підібраними цитатами з текстів казок „Хуха-Моховинка”, „Потерчата”.

Назва міфічної істоти	Народне трактування	Авторська візія
Демони	Фантастичні істоти, найпопулярнішими серед яких є мавки, домовики, хухи й потерчата.	
Русалка	Один з найколеритніших персонажів української демонології, уособлення небезпечної водяної стихії. За повір'ям – русалки – молоді вродливі дівчата, котрі живуть на дні річок. Уночі, коли сходить місяць, вони виходять на берег, чешуть своє довге зелене волосся й водять хороводи, чудовим співом заманюють юнаків та дівчат, затягують їх у воду і залоскочують. Русалками ставали дівчата, які втопилися. Інші русалки живуть у полях та лісах, де полюбляють гойдатися на гілках дерев. А ще русалка (мавка, майка) – діва води, згідно з іншими переказами, дружина водяника. Риб'ячого хвоста не має, уночі разом з подругами хлюпається у воді, сідає на колесо млина, пірнає. Русалки безтілесні й не віддзеркалюються у воді, вони можуть одружуватися зі звичайними чоловіками, проте ці шлюби завжди нещасливі. Вони носили з Дніпра воду на поливку й доглядали розкішний водограй, який поставив водяник.	
Мавка	Подібна до русалки. Живе в річках або водоймах, виходить на берег тільки вночі, зваблює хлопців своєю незвичайною красою, потім перетворюється на стару страшну бабу. Від русалок мавки відрізняються іншим волоссям. Мавки пололи квітники, гарненько розстиляли барвінок до річки для своїх „гостей”.	
Перелесник	Молодий, гарний хлопець, який підбиває людей на перелюб.	
Домовик	Найдавніший демонічний образ у багатьох народів. Це аж ніяк не злий дід, а справжній хатній бог, охоронець домашнього вогнища та родинних святинь.	

Водяник	Різновид нечистої сили, що живе в воді, має вигляд старезного діда, покритого водоростями, з довгою бородою і хвостом. Розгнівавшись, міг мстити людям.	
Лісовик	Уявлявся українцям у вигляді трохи здичавілого пастуха. Він пасе свою череду – вовків, зайців, оленів – і любить жартувати над людиною: відбере в неї пам'ять – і людина заблукає в лісі, а лісовик радіє, гучно сміється і плескає в долоні. А втім, його витівки незлі й рідко коли закінчуються драматично. Лісовики садили дерева, рясні кущі та чудові квіти, щоб зачарувати красою перехожих.	
Потерчата	Душі дітей, які померли нехрещеними і стали болотяними вогниками.	
Вовкулака	Людина, що може обертагися на вовка, і навпаки.	
Хуха	Міфічна істота, пухка, як мох. Інколи хухи з'являлися перед очима людей. Як описує Королів-Старий, вони мали довгу вовночку, що, мов шовком, вкривала все тільце, і тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіалкову квіточку – братки. Хто з нас не згадував цю міфічну особу, коли, зробивши якусь нележку чи важливу справу, добре натовившись, полегшено зігхав: „Хух!” Хухи обкладали стіни мохом, блискучими мушлями, сосновими шишками та іншими оздобами. Згодом вони й самі обростали мохом.	
Відьми	Родимі та вчені. Інші були найбільш шкідливими: накликали на людей хвороби, недолю, неврожаї, перетворювалися на будь-яку людину чи тварину. Відьми підмітали подвір'я, посипали його піском, чепурили стіни.	

2. Підготуйте порівняльну характеристику персонажів-опозиціонерів (героїв, казку обрати самостійно) творів В. Симоненка та В. Короліва-Старого, скориставшись пам'яткою:

Пам'ятка-характеристика героїв з елементами порівняння

1. Уважно прочитайте твір.
2. Доберіть з тексту уривки для характеристики літературних героїв. Зверніть увагу на опис їхньої зовнішності, поведінку, мову.
3. Що об'єднує персонажів?
4. Чим вони відрізняються один від одного?
5. Як ви ставитеся до кожного з них? Кому більше симпатизуєте, кого засуджуєте? Доведіть свою думку, спираючись на текст.
6. На основі опрацьованих матеріалів підготуйтеся до обговорення питання про особливості жанрових модифікацій новітньої літературної казки.
7. Скориставшись порадами методистів Луганщини в статті „Казки Василя Короліва-Старого у шкільному вивченні”, укладіть власні матеріали до уроку за темою: „Казки Василя Симоненка у шкільному вивченні”.

Література

1. Бурко О. Твір, що вчить дітей оптимізму / О. Бурко // Дивослово. – 2003. – № 2. – С. 67 – 70.
2. Витрикуш Г. Історичне минуле України у творчості Л. Костенко та В. Симоненка / Г. Витрикуш // Укр. л-ра в загальноосвітній шк. – 2009. – № 12. – С. 292.
3. Гарачковська О. О. Жанр казки в дослідницькому дискурсі / О. О. Гарачковська // Київська старовина. – 2007. – № 6. – С. 129 – 137.
4. Григоренко Н. Є Любов до України в творах Василя Симоненка / Н. Є. Григоренко // Все для вчителя. – 2009. – № 23/24. – С. 78.
5. Дмитренко Г. „Потерчата”, „Хуха-Моховинка”: вивчення творчості В. Короліва-Старого: 5 кл. / Г. Дмитренко // Укр. мова та л-ра. – 2003. – № 35, верес. – С. 10 – 11.
6. Дяченко Н. Поетична казка В.Симоненка „Подорож у країну Навпаки” / Н. Дяченко // Бібліотека вчителя початкової школи. – 1998. – № 1. – С. 25 – 28.
7. Костецький А. Добра й чиста вигадка Василя Короліва /

В. Костецький // Пригоди славнозвісних книг / В. Костецький. – К., 2005. – С. 19 – 24.

8. Костецький А. Добра й чиста „нечиста сила” / А. Костецький // Почат. шк. – 2000. – № 10. – С. 61 – 62.

9. Василь Королів-Старий // Дивосвіт „Веселки” : антол. л-ри для дітей та юнацтва : в 3-х т. / упоряд. та біобібліогр. довідки Б. Й. Чайковського ; худож. оформ. М. Пшінки. – К., 2004. – Т. 1.

10. Василь Королів-Старий (1879 – 1943) // Усі українські письменники / упоряд. Ю. І. Хізова, В. В. Щоголева. – Х., 2005. – С. 57 – 59.

11. Королів-Старий Василь Костянтинович // Усі письменники і народна творчість : довідник. – К., 2007. – С. 152 – 153.

12. Марко В. Осаяння в духовній концепції Василя Симоненка / В. Марко // Дивослово. – 2007. – № 4. – С. 21.

13. Погребенник Ф. Не така вже й страшна нечиста сила / Ф. Погребенник // Нечиста сила : казки / В. Королів-Старий. – К., 2005. – С. 7 – 14 ; Нечиста сила : казки / В. Королів-Старий. – К., 1990. – С. 5 – 11.

14. Прибегіна В. В. Королів-Старий. „Хуха-Моховинка”. Добро і зло в казці : урок української літератури / В. Прибегіна // Укр. мова і л-ра в шк. – 2007. – № 6. – С. 29 – 30.

15. Радишевський Р. Зберіть чарівне намисто... / Р. Радишевський / Чарівне намисто / В. Королів-Старий. – К., 1993. – С. 3 – 4.

16. Савчук Н. Казка для дітей чи дорослих? Ігрові завдання до вивчення твору Василя Симоненка „Цар Плаксій та Лоскотон” у 5-му класі / Н. Савчук // Укр. мова та л-ра. – 2006. – № 48. – С. 5.

17. Ситченко А. В. Королів-Старий. „Потерчата”, „Хуха-Моховинка” : 5 кл. / А. Ситченко, Н. Огренич // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. – 2007. – № 4. — С. 10 – 11.

18. Слижук О. У світі добра : вивч. казок Василя Короліва-Старого : 5 кл. / О. Слижук // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. – 2006. – № 4. – С. 45 – 47.

19. Чух Г. Не така вже й страшна нечиста сила... : аналіз казок В. Короліва-Старого „Хуха-Моховинка” та „Потерчата” у 5 кл. / Г. Чух // Дивослово. – 2005. – № 1. – С. 24 – 27.

20. Чух Г. „Те, що запам’ятав Лесик...” (Вивчення творчості Василя Симоненка у 5 класі) / Г. Чух // Укр. мова і літ. в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 5 – 6.

Заняття № 3

ТВОРИ Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА В ДИТЯЧОМУ ЧИТАННІ

План

1. Чинники формування національної свідомості письменника в дитинстві. Походження прізвища.
2. Повість „Слово матері”:
 - а) засудження автором національного нігілізму, бездуховності (Зіна, сім’я Кузьмініх-Караваєвих);
 - б) роль почуття роду у формуванні особистості (Іван Сметана, Афона);
 - в) художні особливості: роль епіграфа, своєрідність композиції, засоби комічного, значення прізвища *Кузьміни-Караваєви*.
3. Оповідання „Золотий кораблик”: символізм назви, образ хлопчика, роль картин природи.
4. Оповідання „Не святі горшки ліплять”: образ Степана Васильовича (Степана Васильченка), символізм назви, виховне значення.

Консультації

Увесь творчий шлях Антоненка-Давидовича саме життя поділило виразно на два періоди.

Перший — від 1923 до 1933 року, тобто від появи першого його оповідання „Останні два” („Нова громада”, Київ, 1923, ч. 3 — 4) до публікації останньої перед життєвою катастрофою збірки оповідань „Паротяг ч. 273”, що вийшла у видавництві „Молодий більшовик” 1933 року.

Другий період умовно датується від червня 1957 року до 1984 року, тобто від року, коли Антоненко-Давидович після 22 років ув’язнення повернувся до Києва й відновив свою творчу працю. Двад-

цять чотири роки, що відокремлюють собою ці два періоди творчості, тобто роки від 1934 по 1957, вважають мертвими чи втраченими роками у творчій біографії нашого письменника.

Кращі твори письменника — це яскраві зразки реалістичної прози. Характерна риса його як художника — глибоке проникнення в потаємні куточки психіки персонажів, переконлива мотивація їхніх дій і вчинків, пильна увага до тонких порухів і нюансів у змінах людського настрою. Б. Антоненко-Давидович організаційно не належав до групи вітаїстів, але духово і творчо він ішов у цьому загальному відродженському річищі 1920-х років.

Письменник зосереджує увагу на психології героїв, тому унікає зовнішнього їх портретування, обмежується лише кількома виразними штрихами у зображенні їхньої зовнішності. Засобами психологічного аналізу постають діалоги, внутрішні монологи, невласне пряме мовлення, художня деталь, пейзаж. Ліричний струмінь і теплий смуток, якими пройняті дитячі твори письменника, надають їм особливої тональності.

„Золотий кораблик”, „Слово матері”, „Не святі горшки ліплять” і подібні оповідання відтворюють життя дореволюційної доби. Написані вони на майстерному синтезі біографічної основи з художнім вимислом. У художньому пізнанні світу дитини Б. Антоненко-Давидович продовжував традиції М. Коцюбинського, В. Винниченка, В. Підмогильного, які художньо синтезували здобутки реалістичного й модерністського письма. У його творах органічно поєднані несумісні риси: суворий реалізм і непоправний романтизм.

Тести для самоперевірки

1. Визначте справжнє прізвище Б. Антоненка-Давидовича:

- А) Давидов;
- Б) Антоненко;
- В) Борисенко.

2. Яка книга стала „божественною” серед книжок для батька головного героя твору Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері”?

- А) Біблія;
- Б) „Кобзар”;
- В) Коран.

3. Про кого йде мова: „... був роботящий, любив і шанував працю, добре звався на своєму ковальському ділі, а як треба, то міг за слюсаря впоратись”?

- А) про батька Б. Антоненка-Давидовича;
- Б) про діда Б. Антоненка-Давидовича;
- В) про батька оповідача твору Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері”.

4. Через кого в родині Сметани сталася сварка („Слово матері”)?

- А) через сина;
- Б) через пана;
- В) через Шевченка.

5. Назвіть заповітні материні слова:

- А) „Не дуріте самі себе, / Учіться, читайте, / І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь”;
- Б) „Борітеся – поборете”;
- В) „З панамі не водись, з багатими не знайся, горнись, сину, до простих, до роботящих людей...”.

6. У чому полягала „світська” премудрість, без якої не обійтись у товаристві порядному джигуніві?

А) почав курити тютюн і одного разу необережно попався на вулиці гімназичному наглядачеві, тримаючи в зубах запалену цигарку;

Б) почав розбиратись у винах, відрізняючи якості мадери від, скажімо, токайського;

В) їв з чужого столу, користуючись чужим, а не купленим за власні гроші.

7. Назвіть ім'я головного героя повісті „Слово матері”:

- А) Іван;
- Б) Афонька;
- В) Кузьма.

8. У кого закохався Іван Сметана?

- А) Мері;
- Б) Кіті;
- В) Зіну.

9. Яка з характеристик найбільш відповідає повісті „Слово матері”?

- А) сновидні марення;
- Б) емоційна сповідь героя;
- В) психічні галюцинації першої особи.

10. Головна ідея повісті „Слово матері” міститься у відповіді:

- А) хто до нас з мечем прийде, той від меча й загине;
- Б) пробудження національної свідомості через рефлексію материнського заповіту;
- В) відродження нації через відродження села.

11. Чи виконав Іван Сметана материн заповіт?

- А) так;
- Б) ні;
- В) не знаю.

12. Зазначте генотипні риси українців у рецепції Б. Антоненка-Давидовича на прикладі образу Івана Сметани:

- А) допитливий розум;
- Б) потяг до наук;
- В) гаряче серце;
- Г) велика й добра душа.

13. У класичному розумінні образ Зіньки з повісті „Слово матері” постає негативним чи позитивним персонажем?

- А) негативним;
- Б) позитивним.

14. Як звали хлопчика з оповідання Б. Антоненка-Давидовича „Золотий кораблик”?

- А) Петро;
- Б) Іван;
- В) він був безіменний.

15. „Золотий кораблик” – це:

- А) сонячний промінь;
- Б) рідкісна річ;
- В) пташеня.

16. Символіка „золотого кораблика” позначає:

- А) душі загинувших людей;
- Б) примари, що призводять до трагедії;
- В) дивні пісні.

17. Чи усвідомив свою провину герой оповідання, відчув катарсис?

- А) так;
- Б) ні.

18. Дитячі твори письменника можна віднести до:

- А) соціально-побутової прози;
- Б) психологічно-реалістичної прози;
- В) психологічно-абсурдної прози.

19. У яких річищах працював автор?

- А) поезія;
- Б) проза;
- В) лінгвістичні дослідження;
- Г) критичні статті та рецензії.

20. Життєве кредо письменника закарбоване в гаслі:

- А) література наша – це чесне служіння народові, народному ділу, народній ідеї;
- Б) література наша – це шлях до легкої слави;
- В) література наша – це спосіб заробітку й розвага на дозвіллі.

Ключ: 1. А. 2. Б. 3. В. 4. А. 5. В. 6. А. Б. В. 7. А. 8. А. 9. Б. 10. Б. 11. А. 12. А. Б. В. Г. 13. А. 14. В, 15. А. 16. Б. 17. А. 18. Б. 19. Б. В. Г. 20. А

Матеріали до заняття

АВТОБІОГРАФІЧНА НОВЕЛА „ПРО САМОГО СЕБЕ”

Якби 5 серпня 1899 року я не являв собою лише клубок м'яса й нервів, наділений від природи самим тільки інстинктом, я відчув би, що народився на межі двох великих століть. Позад мене здалека відлунувало Шевченкове слово й будило з летаргії мій край, десь у Петербурзі гримнув був міністр Валуєв: „Не было, нет й быть не может!”, та на сцену історії вже виходив пролетаріат, і вже на обрії громадилися хмари першої революційної бурі 1905 року. Але навколо, в Ромні, а тим більше в його передмісті Засуллі – була тиша. Для мене, немовляти, це була первозданна тиша світу, для вдумливих дорослих – антракт після увертюри ХІХ століття.

Далі будуть великі катаклізми, що потрясуть не тільки стару хату під стріхою в Засуллі, де я оце народився, – потрясуть увесь дотеперішній світ, а тим часом у невеликій засульчанській хаті було тихо, і радість баби Олени та її доньки Юлії, що народився хлопець, а не дівчина, затьмарювали велика рахітична голова первістка і його частий плач.

Рід матері, Юлії Максимівни Яновської, походив із Сорочинець, і на цій підставі її старші брати, мої дядьки, запевняли згодом мене, ніби вони з роду Гоголя, теж Яновського й теж з Сорочинець. Якщо це й мало щось спільного з правдою, то не інакше як у тій формі споріднення, про яку в народі кажуть – десята вода на киселі. Я не надавав ніякого значення цій генезі, бо мене більше цікавив батьків рід, де, з оповідань діда Олександра, якийсь наш предок, козак Антоненко, визначався такою фізичною силою, що голіруч задавив циганського ведмеда, який вийшов з послуху свого господаря й, замість показувати всякі свої штуки, став трощити тин у Антоненковому дворі. Вражені односельці прозвали силаня Давидовичем, що стало йому спочатку за вуличне прозвисько, а далі приросло до офіційного прізвища. Шкода тільки, що рід завязтого козарлюги Антоненка-Давидовича здрібнів після скасування козацтва й перевівся на попівський, а

десь у середині ХІХ століття один із нащадків, зачучверілий пописько під Тернами, з волі харківського архієрея змінив навіть своє українське прізвище на „культурніше” – Давидов. Через це в біографічних довідках про мене писалося, ніби Давидов – це моє справжнє прізвище, тоді як Антоненко-Давидович лише літературний псевдонім. Насправді ж я просто повернув собі в громадянському житті й у літературі прізвище моїх далеких, але близьких мені духом предків.

З гіркою посмішкою, але водночас і з щемлячим болем та ніжною любов’ю згадую свого батька Дмитра Олександровича Давидова – невдачу й фантазера. Дід Олександр дуже бідкався з ним, бажаючи вивести свого сина, якщо не на попа, яким сам був у Недригайлові, то бодай хоч на диякона, але мого батька тягла нечиста сила до машин і мисливської рушниці. Бачачи, що з ним годі дати раду в Охтирській бурсі, де вчився перед тим і Павло Грабовський, дід з одчаю піддався благанням сина й пустив його до Круківської залізничної школи, яку той навдивовижу успішно закінчив.

Мій батько дуже швидко засвоював практично всяку механіку. І, може, з нього й вийшло б щось путнє, якби він був хоч трохи серйозніший і щасливіший. Але йому не таланило в житті. Працював у Брянську машиністом пасажирських поїздів і, не з своєї провини чи помилки, вскочив у таку залізничну катастрофу, з якої ледве вийшов живий. Дістав від залізниці через судовий позов три тисячі карбованців відшкодування, до яких дід додав свої дві тисячі в спадщину, щоб батько „став на ноги”, і що з того вийшло? Батько повернувся на Україну й на ті гроші придбав у Охтирці садибу з двома невеликими будинками й флігелем і в компанії ще з одним непевним чоловіком став навіть власником чавуноливарної майстерні та маленького парового млина. Дванадцять робітників, що складали кадри цього „підприємства”, ненавиділи грубіяна й шахрая батькового компаньйона й щиро любили подитячому довірливого, доброго, але нерозважного мого нетягу-батька. Проте це не завадило їм скласти про нього досить влучну приповідку, яка надовго причепилася до батька: „Перепілок стріляв і в трубу попав”. Справді, захопившись можливістю полювати, коли йому заманеться, батько пропадав цілими днями на полюванні, влучно поцілюючи

то перепелиць, качок і бекасів, то зайців і лисиць. Інколи його несло в мандри, і він, натискаючи на педалі, мчав на велосипеді через гаї та бори, милуючись краєвидами Охтирщини.

В душі він був мрійник і поет. Недарма ж бо я, нишпорячи колись між старими журналами, знайшов зошит з його найвними віршами російською мовою, якими батька пронесло в Тихому та Індійському океанах, коли його, хворого на ревматизм солдата, повезли з Владивостока до Одеси не суходолом, а водою на пароплаві майже навколо світу. Батько таївся з своїм „гріхом”, про який не знала навіть мати, і я, хлопчак тоді, не викрив таємниці навіть самому батькові. Ну хіба ж можна було з такою лірично-непрактичною вдачею бути власником будь-якого підприємства!

До майстерні й млинка батько лиш коли-не-коли навідувався, щоб глянути, чи вони стоять ще, а за одним заходом і допомогти котромусь із робітників, якщо треба було фізичного напруження. Керування справами перебрав на себе зух-компаньйон, якому батько цілком довірився, дарма що підприємство, працюючи на повний хід, давало чомусь самі збитки. Кінчилося це тим, що через три роки батько збанкрутував, тоді як компаньйон та мірошник у млині тихенько розжилися...

Ледве здихавшись тих клятих майстерні та млина, що обернулись йому на пастку, батько став, як казали про нього, – в боргу, як у шовку, й мусив поповнити собою нечисленні лави охтирського робітництва. Працював у Охтирці монтером на електростанції, а далі, коли в місті повідкривалися перші, як звалися тоді, синематографи, оті всякі „Чари” та „Ліри”, – кіномеханіком. Він зненацька здивував охтирян на повітій виставці художнім випалюванням на дереві, за що дістав навіть премію, хоч ніколи досі не брався за таку роботу; перший у Охтирці навчився їздити на мотоциклі й мріяв стати шофером, але тут мати рішуче супротивилася: буди практичною, вона добре знала, що батько безплатно возив би своїх численних приятелів і знайомих і замість заробітку йому лишався б тільки пшик.

Кінчив батько тим, що, попавши 1915 року на війну, добрав спосіб, перебуваючи в тилівій частині досить далеченько від передових позицій, пропасти безвісти. Для мене й матері так і лишилася

загадкою його загибель невідомо де й чому. По собі він лишив тільки борги, на сплату яких мати продала садибу з домами, перейшовши зо мною в одну кімнату на квартиру.

Я рано став розуміти батька, та чи не за ті ж хиби й невдачі гаряче любив його бентежною, співчутливою любов'ю, успадкувавши від нього і мандрованість, і пристрасть до полювання, і мрійність, і частково його життєві невдачі. В душі я прощав йому легковажність, через яку наша маленька сім'я, де я був одинак, часто перебивалася в нестатках, з болем я намагався не помічати ні глузливих кпинів, ні іронічних посмішок статечних обивателів на адресу мого батька, ні сліз матері, яка часто дорікала йому, марно бажаючи, щоб і в нас було по-людському.

Нещаслива доля випала й їй, моїй матусі, – мати клопіт з двома дітьми, з яких одною дитиною був я, а другою неборака-батько. Її практичний розум, вихований ще у великій сім'ї засульчанської баби Олени на ощадності й поміркованості, ніяк не міг збагнути й мого мрійництва та нерозважності, а також ранніх нахилів перебирати міру. Певно, я не раз видавався їй каченям, якого, на подив собі висиділа простодушна квочка замість сподіваних курчат. Та я був її єдиною дитиною, і материне серце краялося від жалю, а то й розпачу, коли вона бачила, як мене тягло на широку воду. Уявляю, що зазнала вона, самотня бідолаха, коли дужі хвилі, поза моєю волею, підхопили мене й понесли в безвість... Що було їй робити, коли вона, полохлива, боялася навіть тихої води!

Отак, бігаючи, як квочка, край берега, вона марно виглядала мене до самої смерті під час фашистської окупації Києва. Ні я не знаю, де її могила й які були її останні хвилини на землі, ні вона, вмираючи, не знала, чи я ще десь живий...

Тільки перший рік свого життя мені випало прожити на Україні, в Ромні, бо наша маленька сім'я мусила переїхати на місце роботи мого батька – до Брянська. Через те перші дитячі враження й мова були російські. На все життя зберіг я теплі спогади про батькових брянських товаришів і їхні російські пісні та глибоку задуму Брянського бору, і та зрозуміла мені й дорога Росія, так би мовити –

Росія в Росії, назавжди залишилася часткою мого раннього дитинства й ніби часткою самого мене.

Та мені випало в житті спізнатися й з другою дореволюційною Росією – Росією на Україні, коли мене, шестилітнього хлопчика, батьки перевезли в Охтирку. Я швидко опанував українську мову від вуличних хлопчаків, але мусив старатися забути її в Охтирській гімназії, куди, напружившись, віддав мене батько. Тут не тільки не було ходу українській мові, але навіть український акцент вибивали з нас, гімназистів, дбайливі вчителі. Мене це мало гнітило, бо я добре знав російську мову ще з Брянська, але почуття образи й протесту до тої офіційної Росії в Охтирці, що спиралася на школу, церкву й поліцію, рано ввійшло в мою душу.

Навесні 1917 року я досить посередньо закінчив Охтирську гімназію й восени подався до Харкова добувати вищу освіту. Не інакше як тільки копіюючи тургенєвського Базарова, я вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Харківського університету, але швидко побачив, що помилився. Якщо я охоче вивчав анатомію, зоологію та фізику, то до ботаніки ставився байдуже, а за хімію навіть не взявся. Натрапив на своє лиш через рік, перевівшись на історико-філологічний факультет Київського українського університету, відкіля, після радянської реформи вищої освіти на Україні, опинився в Київському інституті народної освіти. Вчитися у вищій школі за тих ворохобних часів було важко, я не мав анізвідки матеріальної допомоги, отже, треба було заробляти на прожиття й учитися, а до того ж часті зміни влад на Україні раз у раз одривали мене від навчання. Закінчувати вищу освіту довелося мені самотужки – читаючи в бібліотеках та з великої книги життя.

Писати почав рано. Десь чи не з другого класу гімназії став віршувати російською мовою, і кілька моїх віршів було надруковано під прізвисьмом Б. Давидов у єдиному на всю Російську імперію юнацькому журналі „Ученик”, за що мене в класі продражнили поетом. Гімназичні вчителі знали про мою літературну сверблячку та перші друковані успіхи, але поставилися до них без усякого захоплення: викладач російської мови, мабуть, щоб я не дуже заносився,

тільки зрідка ставив мені за письмові роботи четвірку, а математик, не схвалюючи моєї холоднечі до чисел і мір, вважав за потрібне тримати мене в чорному тілі. Після дитячих віршових вправ я на якийсь час утихомирився, щоб у останніх класах гімназії писати фейлетони на учнів та вчителів. Вони мали успіх у тих і тих, а в листопаді 1916 року в гімназичному друкованому журналі „Школьный луч” вміщено мого нариса „Моя поездка на Кавказ”. Це була моя перша більш-менш серйозна прозова річ, що стала ніби прообразом у дальшому того літературного репортажу, що склав згодом мої книжки „Землею українською” та „Збруч”.

1920 – 1921 року мені випало завідувати Охтирською повітовою народною школою. Я мало держався свого „комісарського” кабінету й більше крутився по школах, дитячих будинках і садках, терся між селянами й ходив з рушницею в загоні ЧОПу проти Махна та місцевих повстанських ватаг, збирав продрозкладку й провадив вибори до Рад. У проміжках між тим усім я складав разом з іншими, подібними до мене ентузіастами й романтиками революції, плани перебудови народної освіти, позначені не тільки ірреальністю, а часом і просто фантастикою. Сила гострих вражень від тих полум’яних бурхливих літ, коли, здавалося, сам час зірвався з віковичної колії і помчав через вибоїни, вирви й яри, знову штовхнула мене взятися за перо. Я написав тоді драму „Лицарі абсурду” й низку оповідань, з яких більшість увійшла пізніше до моєї першої книжки „Запорошені силуети” (1925). Але в драматургії мені не повелося: хоч „Лицарів абсурду” надруковано в „Червоному шляху” (єдиному тоді грубому журналі) й вони вийшли навіть окремою книжкою, їх охоче ставили наші аматори й драматичні робітничі гуртки в Канаді, але великі радянські театри цуралися моєї п’єси через її малосценічність. Незабаром я й сам зрозумів, що з драматургії мені ні хліба не їсти, ні, поготів, заживати слави.

Зате в прозі я швидко поступав уперед. У червні 1923 року в київському журналі „Нова громада” надруковано моє перше оповідання „Останні два”, що й поклато початок моїй діяльності як українського письменника. Я жив тепер у Києві, передо мною були

інші об'єкти спостереження, тягло вже до ширших полотен, я став вибиватися на власну творчу путь, звільняючись від впливів Васильченка й Винниченка, помножених на російського Достоевського. Та ще довго я писав за рахунок своїх охтирських вражень. І в повісті „Смерть”, і частково в незакінченій трилогії „Січ-мати” я виводив охтирський типаж і використовував сцени, що бачив у Охтирці на великій арені життя. Охтирка довго правила мені за творчий клондайк з невичерпними покладами сюжетів і типажу. Воднораз чи не Охтирка визначила нарешті мою манеру письма: тиха, мальовнича Ворскла, романтика минувшини й перших революційних бур надали моєму перу ліризму, а калейдоскоп міських диваків і сільських „малахольних” привчили бачити між серйозним і смішне, спинятися на гумористичних сторонах людського життя-буття, а часом і загострювати своє перо до сатири.

Я ніколи не покладався на літературний гонорар як на джерело існування, він видавався мені скоріше премією за наднормову роботу у вільний час. Через те працював учителем української, російської та німецької мов, викладав українську й російську літератури, секретарював у редакціях, редагував чужі твори й переклади, дещо й сам перекладав з російської та німецької.

2 січня 1935 року надовго обірвалася моя літературна робота. З незалежних від мене причин я опинився в таких обставинах, коли про літературу годі було й думати. Мені довелося побувати тоді землекопом і шахтарем, слюсарем і бухгалтером, фельдшером і секретарем суворого начальника. У секретарі я попав після кайла й лопати випадково: високому начальникові, що ненароком дізнався про моє існування, заманулося прикрасити свою канцелярію письменником. Цей начальник над усе любив накази й протоколи, в яких він бачив дзеркало своєї роботи. Він дуже пильнував їх і вимагав, щоб у протоколах неодмінно фіксувалося, хто саме промовляв і що. Я вразив свого принципала тим, що незабаром став подавати йому на підпис чисто написаний протокол одразу ж після засідання. Такої оперативності він ще не бачив і учепився за мене як за рідкісну знахідку. А втім, секрет „оперативності” був

дуже простий. Побувши на кількох засіданнях, я помітив, що і порядок денний, і виступи учасників раз у раз нудотно повторюються. Начальник планового бюро, наприклад, дорікає завжди, що не виконують план, начальник постачання хвалиться, що є продукти, але ремствує, що бракує одягу й взуття, начальник технічного постачання неодмінно буде скаржитися на нестачу запчастин і т.д. Мені спало на думку запровадити деяку раціоналізацію, взявшись писати протоколи не під час засідань, а перед ними. Перша спроба виправдала себе цілком, і я став заготовляти по три-чотири протоколи завчасу, варіюючи лиш окремі слова та відповідно представляючи дати, й ні разу не осікся.

Більше за ті довгі роки мені не доводилося згадувати про свою колишню літературну роботу. В тих незвичайних обставинах, серед які закинула мене химерна доля, часто й різко мінявся характер і зміст моєї роботи. Тут я ніби змагався з своїм покійним невдахоубатьком. Тільки він міняв роботу з веління своєї чудної вдачі, а ж – з примхи моєї долі. І все ж я не вважав себе за невдаху.

Не раз мені здавалося, що з літературою я покінчив назавжди. Я занадто стомлювався фізично й морально, щоб мати змогу перевтілюватися в персонажів ще не написаних творів, а згадувати свої колись написані книжки було недоцільно й боляче. Та ось у березні 1953 року я зненацька відчув такий потяг до творчої роботи, якого не зазнавав, мабуть, з того часу, як перестав ходити в початківцях, марячи, мов сновида, образами й характерами. Вільними від фізичної роботи годинами, а то й ночами, коштом відпочинку й сну, я припадав до клаптиків паперу, пишучи роман „За ширмою”. Далеко від України, в хаті сільського шевця, де я квартирував, під стукіт шевського молотка й часом сварку та п’яну лайку майстра-кустаря та його замовців, я гарячково працював, не уявляючи навіть, чи залишилося щось у мене від колишніх літературних здібностей, чи я розгубив і рештки їх на тих „розпутьях велелюдних”. Але працював, бо то був поклик зсередини мене. В процесі роботи я радісно констатував, що залишилася незайманою моя мова, яка довго вакувала без практичного застосування. Виходило, що, втративши в житті все, я зберіг

найдорожчий свій скарб! Цього було досить, щоб не тільки не нарікати на свою долю, а й по-справжньому відчутися щастя...

У червні 1957 року закінчилася моя тривала одісея, і я щасливо повернувся до Києва й привіз свій роман, якого опрацьовував ще кілька років.

Хтось мудро сказав: те, що ти написав, уже не належить тобі. Не належить і мені все створене на довгій ниві життя й праці, незалежно від того, чи увійшло воно до цієї збірки вибраного, чи ні. Якби мені випало знову це все писати, я написав би тепер інакше. Але, як каже стара приказка, що написане пером, того не витягнеш волом. З моєї минулої творчості мені особисто найдорожчі ті твори, що зв'язані з пам'яттю про тих людей, яких уже нема серед живих. Оповідання „Останні два” мені дороге не стільки тим, що це мій перший твір українською мовою, як згадкою про редакцію журналу „Нова громада” та її працівників, котрі взяли до друку це оповідання не відомого тоді нікому початківця; оповідання „Просвітяни” привернуло увагу такого тонкого критика, як М. Зеров, що у річному огляді літератури за 1923 рік присвятив йому кілька теплих рядків; повість „Смерть” колись припала до вподоби наркомові освіти М. Скрипнику, і він висловив авторові свою похвалу; роман „За ширмою” став мені за другий мандат у літературу.

Я не замислювався й не замислююся над питанням про своє місце в українській літературі: це справа критиків, літературознавців і читачів. За всіх часів і обставин мене бентежило й бентежить тільки одне: писати так, щоб у якійсь мірі мати підстави сказати своїй музі Шевченковими словами:

*Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.*

Бо в цьому, незалежно від діапазону й калібру письменницького хисту, є найбільша моральна й творча втіха кожного митця.

Б. Антоненко-Давидович
1967

СЛОВО МАТЕРІ

(уривки)

Якби ви знали, паничі...

Тарас Шевченко

Це оповідання я почув від одного пенсіонера. Як і я, він зайшов ненадовго до нашого спільного знайомого, начальника цеху великого київського заводу, де вони вдвох попрацювали десь близько тридцяти років. Зацікавившись темою нашої розмови, він затримався. Ми говорили про стилиг, про бешкетників, про тих молодиків, у яких через надмірне захоплення футболом голова часом відстає в своєму розвитку від ніг. Господиня, подаючи нам склянки з чаєм, вставила і своє слово, скаржачись, що нашим дітям часто бракує належної пошани до батьків, що вони не слухаються і слово матері вже мають за ніщо. Тут господиня скося глянула на своїх принишклих синів, старшого Юрка і першокласника Михайлика, які готували за окремим столом уроки. Видимо, перед цим у неї була з ними крута розмова, бо хлопці, хоч і удавали, що ретельно читають підручники, проте в той же час уважно прислухалися до розмови дорослих.

Новий гість довго сидів мовчки й лиш слухав інших, але, коли господиня сказала про слово матері, його очі дивно заграли, і він повернувся до вікна, за яким уже густішав присмерк раннього осіннього вечора й журно тріпотіло на деревах останнє листя. Якийсь час він сидів замислений, ніби вдивляючись у невидиму іншим далечінь, що простягалась десь за деревами й будівлями, потім тихо застукотів пучками по скатерці і підпер рукою насуплене, мов обважніле від думок чоло.

— Так-так... слово матері... — тихо промовив він сам до себе. Потім одхилився на спинку стільця і повагом почав оповідати.

Мій батько був простий сільський коваль. Він був малописьменний, його шкарубка від молота й усякого заліза рука могла написати, та й то з великим напруженням, тільки своє ім'я і прізвище, але друковане він читав непогано. І це, мабуть, тому, що читав він тільки одну книгу, яка була в нас у хаті і яку він знав майже всю

напам'ять. То був „Кобзар” Тараса Шевченка. Чи батькові не доводилось читати нічого іншого, чи, може, Шевченкова поезія, тяжке життя і сама непокірна постать бунтівничого Тараса справили на нього таке велике враження, але „Кобзар” був для батька все. Він заступав йому і ті божественні книжки — всякі біблії та „житія”, які ніколи не водилися в нашій хаті, і історію, і енциклопедію. Чи йому тяжко стане на душі, чи невдача яка, чи просто в неділю на дозвіллі — розгорне він, бувало, свого „Кобзаря” і завжди знайде там і розвагу, і раду, і підтримку. Батько запевняв, що, коли б усі люди прочитали та вдумались у „Кобзаря”, тоді на світі настав би той благословенний час, про який сказав Шевченко:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

Люди! А не пани, підпанки та всякі посіпаки, яких батько і за людей не вважав. Він так і казав, бувало: „Ну й багато ж людей на ярмарок з'їхалось, а панів так, що й не видати ні одного”.

Батько був роботящий, любив і шанував працю, добре знався на своєму ковальському ділі, а як треба, то міг і за слюсаря впоратись. Любив він усякі нескладні механізми і сам своїм розумом доходив, що в них і до чого. Нашому сільському вчителеві він розібрав і склав зіпсованого стінного годинника, і той знову почав махати маятником і видзвонювати час; паничеві з поміщицького мастку, чи, пак, економії, як тоді звали, склепав поламаного велосипеда. Одне слово, про батькову кузню йшла гучна слава на всю округу, і якби не сумління та гордість, що ними визначався батько, він міг би збити грошенят і жити в достатку. Та батько на зайвину не ласився. З людей у кузні брав поцінно, „по-божому”, як казали тоді, а якщо кого нужда допече й злидні обсядуть, то й так, за спасибі, зробить. Перед паном, попом і урядником шапки не ламав, поведився незалежно, бо знав собі ціну.

Такою ж була і моя мати, яку батько взяв із бідного, але гордого роду. В усьому вона була до пари, не дорікала, коли випадали

нестатки, і не пишалася, коли в хаті заводилася яка зайва копійчина. Була розсудлива, не по літах поважна і статечна. От тільки щодо церкви вони не зійшлись трохи: батькові було байдуже — чи є та церква, чи нема, а мати не пропускала жодної неділі, щоб не піти на службу божу. Навертала вона до церкви й мене, і я часто бачив, як зворушували її в церкві малозрозумілі божественні слова з „святого письма”. Слухаючи їх, вона тяжко зітхала і не раз витирала мережаним рукавом свої очі. Точнісінько так само її розчулювала й доля Шевченкової Катерини, яку батько не раз читав їй з „Кобзаря”.

Але одного разу вона дуже посварилася з батьком. Сталось це через мене. Я саме закінчив нашу церковно-парафіяльну школу, і треба було думати, куди мене далі поставити — чи в кузню до ковальства привчатись, чи в пастушки овець або телят пасти. І заманулось батькові повезти мене до міста, віддати в гімназію. Щоправда, гімназія була не про нас, „репаних”, там учились діти чистішої породи, як ми, селюки, але чому не спробувати. Читав я вже прудко, а ще краще вмів лічити і літери гарно виводив.

Не думаю, щоб татові закортіло ото знаєцька перед панами заноситись своїм ученим сином. Не інакше, як і це підказав йому Шевченків „Кобзар”, бо не раз батько спиняв мою увагу, многозначно наголошуючи на словах:

*Не дуріте самі себе,
Учіться, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь...*

Я був тоді в батьків одинак, то чи ж дивно, що матері на саму думку про розлуку зі мною серце розривалося. Та тут долучалося ще й інше. Мати була старосвітська жінка, міцно держалась старовини й боялась усякої новизни, а надто всього „городського”. Город, де повнісінько панства й усяких пройдисвітів та злодіїв, видався їй проклятим місцем, де, куди не ступиш, скрізь або спокуса, або розпуста на тебе чигає. Ну, як то віддати єдину любу дитину в такий Вавілон, та ще в науку, де самі паничі вчаться!

Ніколи вона ні в чому не перечила батькові, а тут назвала його

Іродом, що сказився і до рідної дитини жалю не має. Але батько затався і стояв на своєму — світ синові розкрити, вивчити на механіка, а то й на інженера.

Набідкалась, наплакалась мати, та хоч як їй гірко було, а мусила скоритись: батько — голова сім'ї, споконвіку так заведено.

Батько й сам би хотів переїхати до міста. Там би він із своїми вмiлими руками не пропав, а до городської механіки, де є залізниця, паровий млин і всякі майстерні, не рівнялись сільській кузні. Як на те в нього сталася прикра сутичка з нашим поміщиком. Панок це був задрипаний — в боргах, як у реп'яхах, але пихатий, шкідливий і мстивий.

Навесні в батьковій кузні й так завізно, а тут ще чорт пана приніс з поламаною бречкою. Батько був заклопотаний, на пана й не глянув. А той розприндився, кричить, щоб йому негайно бречку одремонтувати. Та не на того наскочив! Батько не любив, щоб на нього нукали, отож, поки не вдовольнив селян, він до панської бречки й не підійшов.

З'їв пан від батька облизня, мусив чекати своєї черги, але й батькові це так не минулося.

Почав ображений панок нашіптувати становому на батька всячину. І бунтівник, мовляв, коваль, і мужиків проти поміщиків та начальства підбурює, і нелегальщину передержує. Так нацькував станового, що той сам з двома урядниками налетів незабаром до нас. Трусили вони в кузні, і в материній скрині, навіть на горище лазили. Нічого вони, звісно, не знайшли в нас, тільки „Кобзаря” забрали. Нагримали, налякали та й поїхали з двору. Проте, якщо такі гості завітали раз до хати, добра не жди — можуть унадитись. Якби не мати, то батько того ж літа спродався б і переїхав до міста, бо вже йому не світило тепер на селі. Але мати — нізащо. Щоб ото продати дідову хату, покинути своє село й пуститись світ за очі в той осоружний город? Та краще під тинем умерти, аби серед своїх людей!.. І тут уже батько мусив піддатись і поступитись перед волею матері.

Але мене до міста таки повіз. Вступні іспити я склав краще за паничів, і мене, на диво батькові й самому мені, прийняли до гімназії...

Коли пізно ввечері батько привів мене додому, мати лежала в труні на столі, обряджена на смерть. Була вона зачесана, в очіпку, в чорній керсетці, в якій завжди ходила до церкви, і в білій мережаній сорочці. Лежала вона спокійно, схрестивши руки на грудях, мов спочивала по важкій роботі, а над нею сільський дяк гугняво читав псалтиря. Та це вже була не моя лагідна і строга, як треба, матуся, а щось інше, нетутешнє, до чого вже не можна було підійти пригубитись, з чим навіть боязко було б лишитися самому в хаті.

Це я надто гостро відчув третього дня, коли перед тим, як накриють труну віком, батько відвів мене востаннє попрощатися з матір'ю. Я з острахом поцілував тверду й холодну, як кригу, материну руку і жажнувся. Ні, це була не матуся, така тепла, ніжна й чула! Щось розмежувало й відгородило мене з батьком від тої нашої матусі — чи піп у чорних ризах та дяк з півчими, чи сама невблаганна смерть, що послала їх забрати від нас матусю.

Дивно і страшно було дивитись на горбик чорної перекопаної землі, що скоро піднісся над білою пеленою снігу на кладовищі... І тоді раптом пригадалися мені останні материні слова, ніби це з своєї свіжої могили вона ще раз прошепотіла їх мені:

— З панами не водись, з багатими не знайся, горнись, сину, до простих, до роботящих людей...

Та все на світі минає, все помалу забувається, забув згодом і я про свою страшну втрату, стерлись у пам'яті й ті материні слова...

Одне слово, я швидко й успішно засвоював від Анемподиста ту „світську” премудрість, без якої не обійтись у товаристві порядному джигунів. Зате як мало міг тепер засвоїти від мене мій новий, безжурний вчитель Анемподист!.. Я стояв уже на межі двійок і одиниць, без опору поступившись іншим своїм недавнім становищем першого учня. Мені навіть знизили оцінку за поведінку, бо я почав курити тютюн і одного разу необережно попався на вулиці гімназичному наглядачеві, тримаючи в зубах запалену цигарку.

За столом у Кузьмініх-Караваєвих я почав розбиратись у винах, відрізняючи якості мадери від, скажімо, токайського. Загалом мені непогано повелося в цьому аристократичному домі; от тільки трохи муляло іноді те, що я їм з чужого столу, користуючись чужим, а не купленим за власні гроші. Та я ладен був змушувати себе не зважати й на це, аби лиш бути близько коло неможливої Мері.

А вона таки справді була неможлива. Ніхто в домі Кузьмініх-Караваєвих, навіть Анемподист, і гадки не мав, який гармидер вчинила в моїй душі Мері. До мене тут призвичаїлись уже, і я не справляв більше сенсації своєю появою. Анемподист прив'язався до мене, наперед смакуючи літні мисливські втіхи вдвох зі мною. Він по секрету сказав мені, що просив у батька гроші купити й для мене рушницю і батько погодився дати, в разі Анемподист перелізе у восьмий клас. Калерія Олександрівна примирилась зі мною, як із черговою примхою свого ненаглядного первістка. Сам Кузьмін-Караваєв, хоч і далі тримався свого зверхньо-поблажливого тону до мене, та був не від того, щоб іноді забавити себе і своєю фігурою. Він любив пореготати, і, певно, то для того він привіз сюди з свого маєтку на Орловщині дивака Афоньку і допустив до покоїв нашу сільську дівчину Зіну. Проте ця Зіна, що вже добре наламалася в панських покоях, чула своїм нутром моє мужицьке походження і не поспішала, як іншим, прислужувати мені за столом. Вона охоче обминула мене і якою-небудь доброю стравою, та за цим пильнував Анемподист. Маленька Кіті не звертала на мене уваги — вона не мала ще в родині голосу, та й для неї я був старший і тому не цікавий. Інша річ — Мері.

Вона, безперечно, догадувалась, чого я червонію при ній, замовкаю, стаю як поплутаний. Це її цікавило і, певно, в якійсь мірі тішило дівоче самолюбство. Мені ніколи не випадало лишатися з нею наодинці, та я був щасливий і з того, що бачу її близько. Шельмівська панна навмисне упиалася в мене своїми зеленими очима, розважаючись з того, що я млію під її поглядом, а піймавши раптом на собі мої тужні закохані погляди, здивовано підводила брову, немовби запитуючи мене, і ледве помітно загадково усміхалась.

Після таких її вправ я повертався додому як очманілий. Мачуха, як і раніш, закликала мене до столу вечеряти, але мене нудило від її борщів та каш після маринадів, салатів, сирів, біфштексів та бефів караваєвської кухні. Про око я брався за підручник, але на розгорнутих сторінках я, замість літер і рисунків, бачив знову Мері. Таку загадку, незрозумілу і тому, мабуть, ще більш знадну. Мачуха трохи побоювалась мене і ніколи не розпитувала, де я був і чого так змінився останнім часом. Настя допомагала мачусі по хазяйству, і їй ніколи було чіплятись до мене. Тільки батько став турботно, мабуть, не без впливу мачухи, приглядатись до мене, а може, вже й до нього дійшли чутки про мій занепад у класі. В його очах я так високо видерся в науку, що йому, малописьменному, ніяково було втручатися в мої учбові справи. Проте одного вечора він наважився мене спитати:

— Ну, як воно в тебе, Іване?..

— Та важкувато щось стало вчитись, тату.. — невиразно, щоб менше брехати, відповів я, не підіймаючи від книжки очей.

— Та воно конешно... Науку пройти — не сапку склепати!..— погодився батько і зітхнув. Трохи помовчавши, він сказав: — Ну, вчись же, Іване, та докажи всім, що мужицький син може не тільки хвости волам крутити!

Від батькових слів мене аж пересмикнуло. Які там хвости, коли я з самим Кузьмінім-Караваєвим у преферанс граю і з тенісною ракеткою вправляюся не гірше від Анемподиста... Проте в батьковому голосі я почув стільки невимовного жалю, благання і останньої надії, що мені стало шкода його. Того ж вечора я гарячково взявся надолужувати прогаяне і таки дещо наздогнав за останні два тижні учбового року.

Ми з Анемподистом усе ж перейшли у восьмий клас. Мене перевели — більше з пошани до моїх колишніх успіхів, Анемподиста ж — хіба що тільки з пошани до його авторитетного батька...

*Критики й літературознавці про творчість
Б. Антоненка-Давидовича*

Дмитренко А. В.

**Національний характер повісті
Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері”**

Б. Антоненко-Давидович – письменник, органічно пов’язаний з українською національною історією і культурою. Тільки літератор, який корінням своїм сягає глибини витоків народу, міг так пояснити власне покликання, пов’язуючи його з необхідністю боротися за свободу як головну передумову існування нації: „Цей наш масовий потяг у літературу – це є продовження колишнього потягу на Січ, у степ, на волю. Це ніби новітнє козакування, і література ніби стала за нову Січ, куди линуть і „славу добувати”, і „ворогові помстити”, і від нещасного кохання і журби рятуватись”.

Незважаючи на те, що мати й батько через зросійщення не змогли дати синові національного виховання, у спадок вони передали йому національний характер, який прозаїк використав як фундамент майже у всьому своєму творчому доробку. Провідні теми багатьох творів – відродження України, суперечності на цьому шляху, пробудження національної свідомості й гідності, вірність материнському заповіту.

Сприйняти й осмислити душею та розумом повість Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері” – це виявити і зрозуміти в ній той смисл, який у специфічній формі втілив сам письменник. Зважаючи на те, що повість писалася в час, коли її автор не міг все, що думав, вільно викласти на папері, отож змушений був користуватися езоповою мовою, певними кодами, символами та іншими „легальними” художніми прийомами: „... доводиться це обгортати усталеною формою, без якої немає дороги до друку...”, – писав в одному зі своїх листів Б. Антоненко-Давидович.

Серед літературних критиків, які цікавилися дослідженням розвитку української літератури ХХ століття, робіт, пов’язаних з повістю „Слово матері”, незначна кількість, а саме: „Вірність мате-

ринському заповіту” Яценко Т., „Виховання гуманізму в процесі вивчення дитячих оповідань Б.Антоненка-Давидовича” Дмитренко В., „Лицар правди і добра” (вступна стаття до двохтомника Б. Антоненка-Давидовича „Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки”) Бойко Л. Отже, тема актуальна і потребує більшого дослідження.

Відносна незавершеність твору, прозорі і завуальовані натяки, душевний біль головного героя наштовхують, підкреслюємо, українського читача на індивідуальне сприйняття твору як внеску письменника в національну скарбницю художньої літератури. Недаремно кажуть: „Гомер кожному – і юнаку, і мужу, і старцю дає стільки, скільки хто може взяти”. Отож і ми спробували взяти частину тієї ноші, показавши своє сприйняття повісті та розкривши її національний характер, який, можливо, буде мати не зовсім звичайний, а то й несподіваний ракурс бачення. Для більш повного розкриття окресленої теми варто звернутися на деяку мить до історії, щоб зрозуміти умови і атмосферу, у якій довелося творити авторові. Адже саме в той час була написана повість, не раніше і не пізніше, і саме в ті хвилюючі, суперечливі і бурхливі шістдесяті роки ХХ століття гігантського економічного розвитку і карибської кризи, „хрущовської відлиги” і „бульдозерного” методу керування мистецтвом.

Цікавим історичним фактом є те, що після сталінської епохи Радянським Союзом керують один за одним вихідці з України. Спочатку Микита Хрущов, який до цього тривалий час був Першим секретарем ЦК КПУ, далі Леонід Брежнєв, котрий народився, навчався, а також довгий час працював у наших краях. Усе це не могло не позначитися на розвитку самої України. Шістдесяті роки ХХ століття для нашої колишньої республіки характерні бурхливим економічним і культурним розвитком міст. Тільки в Запоріжжі за цей період відбудований проспект Леніна, створена дамба, яка з’єднала стару частину міста з промисловим північним районом, розвивається автомобіле- і машинобудування (заводи „Комунар” і моторобудівний), відкриваються нові навчальні заклади (філія Донецького індустріального інституту – нині Інженерна академія, авіаційний та радіотехнічний технікуми, розширюється база педагогічного і машинобудівного інститутів –

нині університетів). Проїшли корінні зміни і на селі. Введені паспорти для селян, що фактично відмінили „кріпосну систему”. Україна в документах партійних з’їздів визначена головним джерелом продовольства країни, що повело за собою механізацію і електрифікацію сільського господарства. У побут селян, які ще декілька років тому жили з газовою лампою, почали входити такі речі, як мотоцикл, телевізор, газова плита, рейсовий автобус до районного і обласного центрів, автомобільна дорога з твердим покриттям.

Але не тільки цим відрізнялися шістдесяті роки ХХ століття. Як відомо, у цей період світ балансував у хиткому становищі між війною і миром – військове протистояння США та СРСР ледве не призвело до третьої світової війни. Військово-промисловий комплекс країни мав потребу у фізично здорових і освічених кадрах. У зв’язку з цим на території України відкривається цілий ряд військових училищ, які готували спеціалістів світового рівня, де, звісно, навчалися діти селян і робітників. Ось і пішли українські хлопці, які ще вчора пасли телят, по всьому світу як пілоти військових літаків у В’єтнамі і на Близькому Сході, штурмани тихоокеанських крейсерів, інженери по обслуговуванню ракетних комплексів на Кубі, командири танкових підрозділів по всій центральній Європі. Усі ці події вплинули на розвиток усього українського суспільства. Нове покоління українців побачило світ. У більшості з’явилася можливість порівнювати те, як живеться за кордоном і вдома. З іншого боку, світ побачив українців, які на повний голос заявили про себе не як про забитих, затурканих „хохлів”, а як про освічену і талановиту націю, справжніх військових спеціалістів, цивільних інженерів, академіків із світовим ім’ям.

Передова частина українського суспільства, до якої, безперечно, належали і літературні митці, відчувала, що настав період національного підйому. Його можна було порівняти хіба що з часами національно-визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького. Тоді також на світовій арені з’явився народ, який „сплутав усі карти” європейських політиків, народ, що врешті-решт був причиною краху польської корони і Османської імперії. У той час Європа ніби через віки відчувала міць колись могутньої і освіченої Київської Русі. Перед інтелігенцією поста-

ло традиційне питання : „А що ж далі?“. Як скерувати суспільний потенціал, щоб знову не розчинитися в таких історичних узагальненнях, як „народи Росії” або „советский народ”. Мислити про відділення від „старшого брата” і перехід на „свої хліба” неможливо було навіть уві сні. Події, які в цей час відбулися в Угорщині, де національна революція була потоплена в крові за допомогою радянських танків, говорили самі за себе. Отже, лишився інший шлях – засобами мистецтва впливати на свідомість українців, спробувати розбудити їхню генетичну пам’ять, щоб вони замислилися: звідки вони? Ким були їхні далекі прашури? І, нарешті, як їм бути далі?

Однією з таких спроб і є повість Бориса Антоненка-Давидовича „Слово матері” (1960 р.), яка цікава для нас ще і тим, що нинішній народ (період самостійності України) ставить майже ті ж запитання, що і в тих далеких і таких близьких шістдесятих: „Що робити далі?”. Вчитуючись у „Слово матері”, для подальшого його розуміння дуже важливо було визначити стиль твору. Дійшли висновку, що повість написана у вигляді емоційної сповіді від першої особи, що, звичайно, змушує читача сприймати події через враження і почуття головного героя. Наведемо низку доказів цьому твердженню.

По-перше, кожна з подій, про які йдеться, тільки ірраціонально (через уяву, психіку, свідомість і підсвідомість головного героя) зв’язані між собою: „... це пішли назад від Зінки на село не тільки її мати, – то верталася до своєї далекої могилки на сільському кладовищі і моя матуся”. По-друге, звужений часовий простір описуваного в повісті (наче зроблено зріз або фотографію з певної частини суспільства в певний короткий період часу). По-третє, використання живої і неживої природи для опису почуттів і психічного стану героїв: „... у дворі люто загавкав Рекс...”, „хвіртка рипнула”, „в сутінках червоного вечора”. Усі ці елементи свідчать, що повість має яскраве імпресіоністичне забарвлення, оскільки враження читача базуються на враженнях головного героя. Автор звертається до реципієнта на рівні підсвідомого, коли нереальні образи викликають певні емоції і почуття, а психо-емоційні реакції героїв трансформуються у свідомості читача спочатку в символи, а потім ці символи впливають на

підсвідомість і змушують її відтворювати і осмислювати певні, вже нові, образи, що, на нашу думку, справді хотів довести через них Б. Антоненко-Давидович головну ідею своєї повісті – пробудження національної свідомості через рефлексію матиного заповіту.

Якщо подивитися на твір під таким ракурсом, то перед нами постає трагічна картина України в сучасному світі, яка вмирає („... мати лежала в труні на столі, обряджена на смерть...”) і тут же народжується знову („... на крик немовляти мати немовби прокинулася від бентежного сну...”), яку не пускають у суспільство: „Ніззя! Ніззя сюди, мамо! Ідіть на кухню підождіте...”, над якою глузують: „... Это какие же «ручники»?...”, але і без якої вже не можуть: „... Ну ось і четвертого партнера Бог послав! – радо вигукнув ... Микола Миколайович...”.

Образом головного персонажа Івана Сметани і його внутрішньою боротьбою автор намагається простежити майбутню дорогу свого народу, де його доля? З багатими, куди тягли Івана почуття: „Шельмівська панна навмисно втелющувала в мене свої зелені очі, розважаючись з того, що я млію під її поглядом...”, – чи з бідними, як заповідала мати: „Горнись, дитино моя, до простих, до роботящих людей...?”.

Очевидно, що істина десь посередині, це інтуїтивно відчуває Іван: „Від батькових слів „мужицький син” та „волам хвости” мене аж пересмикувало. Які там хвости, коли я з самим Кузьмінім-Караваєвим у преферанс граю...”. Але як же поєднати ці два світи, коли вони ненавидять один одного: мати Івана – проста сільська жінка „... не терпіла міста, де кожний чоловік видавався їй, якщо не паном, то злодієм”, а ісправник Слатін – заможний чиновник, у свою чергу, стверджує: „... Я – то ведь знаю их! Ни одного порядочного человека во всей деревне не найдешь! Все мошенники, обманщики, лгуны!”.

У пошуках відповіді на це запитання автор пропонує головному героєві проаналізувати дві ситуації. Перша – це знайомство Івана з національним театром, творчістю Т. Шевченка, який свого часу писав: „Може мати сину дати карі оченята, та не може на цім світі талан-долю дати”. Тобто те, що ми приречені навіки ходити приниженими: „До чего же бестолковый народ”, – констатує Микола

Миколайович Кузьмін-Караваєв. Друга – це коли Іван розсварився з Кузьміними-Караваєвими: „... мене як одрубало од них...” і повернувся попри що до навчання. Цим можна було б і закінчити: Іван виконав мамин заповіт – порвав із багатими і пристав до бідних, якими, як і раніше, понукали різні Слатіни: „... вот так их всех держать! – і він стиснув міцно кулаки...” – знову безвихідь і неволя.

Але не все так погано, як здається на перший погляд, адже автор недаремно наділив Івана допитливим розумом, потягом до наук, полум'яним серцем і великою душею – усі ці риси притаманні генотипу українців – нації, яка протягом тисячі років пройшла тяжкий шлях неволі, злиднів і знущань, але віри своєї й етносу не розгубила. Напрошується паралель, прагнення порівняти українців з іншим багатостраждальним народом – древніми євреями, які за свою історію також терпіли багато знущань, рабства, проте зуміли вистояти і знайти своє місце в „миру”. І в чому ж тут секрет? Однією з найбільш улюблених Книг Біблії серед євреїв є Книга Естер, де мовиться про мудрого чоловіка Мордехая і його племінницю Естер, яка завдяки своїй красі (те, що дала їй мати), а також розуму (те, що вона здобула сама), стала перською царицею і разом з Мордехаем врятувала весь свій народ від рабства і загибелі. Цінність цієї книги євреї вбачають у тім, що саме тут показано, як Бог їм дав можливість відчуту силу свого розуму, який може зробити чудо і без Божої допомоги, – тож не потрібно весь час звертатися і просити у Бога долі, а творити її самому.

Схожість за сюжетами повісті „Слово матері” і Книги Естер наводить на думку, що цим прийомом автор і намагається показати українцям в образі Івана Сметани – головний заповіт матері – це те, яким повинен бути подальший шлях.

Отже, зі сказаного впливають дві альтернативи: класична, вихована на старих традиціях, де між двома світами „була така страшна прірва, яку годі переступити”, і новітня, яку диктують реалії, коли за прикладом біблейської Естер треба було пробиватися нагору і своїм розумом та умінням змусити всіх поважати свій народ, чого і досягнув Іван Сметана, звертаючись до панів-багатіїв: „Та ви... ви всі тут не варті... Не варті й брудного мужицького нігтя цієї баби!”.

Для більшого розкриття пафосу письменника, який у повісті „Слово матері” бореться за пробудження національної свідомості українців, за вірність материнському заповіту і своєму народу, слід, окрім головного персонажа Івана Сметани, у якого й саме прізвище несе в собі національний характер, розглянути й інші образи, які допомагають хлопцю відповісти на питання: „Що робити далі?” і продовжувати „боротьбу”.

У характерах, поведінці, вчинках, репліках сім’ї Караваєвих прозаїк показує, що світ змінюється: старі ненависницькі погляди ісправника Слатіна поступово змінюються на ліберальні Миколи Миколайовича Кузьміна-Караваєва, хай вони трохи зверхні, хай трохи глузливі, але вони більш терпимі й гуманні. Івана пустили до „вибраного” товариства, його не вважають „неотесаним мужиком”, з якого можна пореготати, а значить, бачать у ньому людину – бідну, але здібну і розумну, за що його і поважають. Але це тільки перший крок, який зробив Іван для свого народу, попереду далека дорога, і це видно з епізоду перегляду Караваєвим української вистави у виконанні української трупи Саксаганського: „Артисти непогані, нічого не скажеш, але сама п’еса і цей їхній малоросійський діалект – страх який примітив”, – ця репліка, як пише Т. Яценко у статті „Вірність материнському заповіту”, „... дає змогу читачеві розпізнати двоїсту суть ліберального панства”, але з іншого боку, у ній, як у дзеркалі, відбиваються проблеми українства.

Перша проблема – мовна. У шістдесятих роках ХХ століття в одній із бесід Микита Хрущов на питання про стан української мови запевняв, що такої не існує, а є лише суржик або один із південноруських діалектів. Ця ситуація дуже схожа на ту, яка була наприкінці XVI століття, коли католицькі єзуїти вважали українську мову мовою черні, примітивною, не здатною до наук. Але передові князівські роди православного віросповідання відповіли на подібне безглузде створенням цілої системи українознавства (Острозька школа, Києво-Могилянська академія), через яку довели право на існування повноправної української мови, придатної до наук і літератури. Можливо, цим прийомом у своїй повісті автор і хотів завуальовано пока-

зати суть матиного заповіту і пробудження національної свідомості – розвивати мову, щоб ні в кого не було сумніву, що українська мова – це не діалект і, тим паче, не суржик.

Інша проблема – сучасна українська культура. Події, показані в повісті, відбуваються на початку ХХ століття, коли світова культура розвивалася в пошуках нових напрямків, а в Україні тільки-тільки зароджувався національний професійний театр. Тому автор звертається до передової інтелігенції з закликом: „Годі сперечатися, хто кращий у змальовуванні „вишневих садків” і „біленьких чепурних хатинок”, годі проливати сльози ностальгії про славне минуле, а треба засукаати рукава і творити нову українську культуру, яка б зайняла гідне місце серед передових світових культур”, – це також один із заповітів матері.

Цікавим і суперечливим видається образ Зіньки. У класичному розумінні вона – негативний персонаж (не послухалася матері, не пішла за сільського коваля, лишилася в місті прислужувати панам). У нашому розумінні – це єдиний образ, який не „грюкнув” дверима, а через свій обмежений світогляд, попри що намагається залишитися в місті. Так! Це викликає осуд (а що нове не засуджувалося?). Коли народилася перша мавпа без волосся, її, мабуть, мавпяче плем’я не визнало, але з лисої мавпи гіпотетично розвинулась людина – найдосконаліша з усіх існуючих істот. У цьому випадку доречно було б звернутися до творчості ще одного прославленого українця, знаного у всьому світі, – Миколи Гоголя. У його славнозвісних „Мертвих душах” образ Чичикова сприймається як негативний персонаж, але в цілому це образ майбутнього, яке поступово змінюється на краще. Прийоми, якими маніпулював Чичиков, не викликають схвалення, але уже видно незброєним оком, що це людина „нова”, яка формується під дією прогресивних змін у світі, і іншого шляху немає: або змінюватися, або тупцюватися на місці. Так і Зінька, за словами Т. Яценко, „не кращим чином поводить ся... відірвалася від свого світу, цурається й соромиться своєї матері”, але ж ми вже бачимо „нову” людину, яка твердо закріпилася в місті, не має наміру вертатися назад, навіть ціною взаємин зі своїми батьками.

Можливо, що ця „тонка” схожість персонажів у М. Гоголя і Б. Антоненка-Давидовича – символічний натяк останнього українцем

до змін. Адже ми бачимо, як вимальовано поряд із Зінькою – „негативним персонажем”, образ Іванового батька, який також, як і перша, мешкає уже у місті, але осуду не викликає, навіть навпаки, дуже позитивний герой: „працьовитий, рішучий і вольовий батько був незаперечним авторитетом, головою родини”. У нашому випадку місто асоціюється з таким поняттям, як змінений новий світ, з яким змушена буде взаємодіяти майбутня Україна, і для народу дуже важливо, у якій якості, чи то „... зневаженої, скорботної й похилої...” Зіньчиної матері сприйматиме цей світ – Україну, чи то в іпостасі рівного партнера, як сприймав Івана Анемподист: „Куди ти? Чекай!” – гукав він у кінці повісті, даючи у такий спосіб зрозуміти, що молоде покоління готове сприймати Івана-сільського хлопця у своєму товаристві і щиро жалкує з приводу того, що сталося, але він ще не знає, як зі свого боку перейти через ту умовну „прірву”, створену між ними в суспільстві.

Павло Загребельний у романі „Диво” створив образ Сивоока – людини, яка начебто збудувала Софійський собор – чудо світової архітектури. Насправді, історії невідомо, ким все-таки був збудований цей храм. Відомо лише, що майстри, які його зводили, не мали права залишати якісь свої „фірмові” знаки під загрозою смертної кари, оскільки були простолюдинами. Але вже тоді вони знали, що Софія – це послання нащадкам через тисячоліття, по якому будуть оцінювати суть нашого народу, тому при звичаї ставити свої іменні печатки й покривати їх зверху товстим шаром вапняного розчину. Через 300 – 500 років штукатурка обсіплеться, і люди дізнаються імена творців.

З деякою мірою вірогідності можна припустити, що повість „Слово матері” – це також певний, „фірмовий” знак майстра, який сховано під шаром „штукатурки”, щоб піднесено довести його до свідомості нащадків, міркуючи, що прийде час – вапняний наліт спаде і молодь по-іншому зможе прочитати повість, визначивши справжню глибину материнських заповітів. Оскільки, живучи в сучасному світі, ми бачимо дуже, на перший погляд, дивні речі, – дві сусідні держави, один клімат, однакова земля, корисні копалини, а живуть по-різному. Словаччина, Угорщина, Польща – процвітають, а Україна ніяк не може звести кінці з кінцями.

Чому це відбувається з нами? Адже наші предки збудували державу більше 1000 років тому, коли ще німці й англійці бігали дикими англо-сакськими племенами. А зараз все навпаки. Нам намагаються вдовбати в голову, що це наш національний менталітет і нічого з цим не поробиш – замкнене коло. Але як же тоді пояснити той факт, що половина Уряду Росії має українське коріння, культура на еліта також через одного з України? За кордоном нас цінують за розум, працьовитість, наполегливість. А у своїй державі не можемо дати собі ради. Тобто з чужими ми вживаємося – про це свідчить значна діаспора українців в Америці, Канаді, Австралії та інших країнах, а самі з собою жити не навчилися.

Це відчував автор „Слова матері” і, як Мойсей, у піднесеній формі та з великим захопленням спрямував свій заповіт тим, хто буде жити в новому столітті, „новому” світі, сподіваючись на те, що за більш ніж сорок років щезне психологія раба, як у Івана Сметани, його батька та Зіньки, і нащадки зуміють побачити в рядках повісті той національний філософський стержень, спираючись на який можна змінити життя на краще.

Дмитренко А. В. „Національний характер повісті Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері” / А. В. Дмитренко // Наук. Вісник Запорізьк. держ. ун-ту. – Серія : Філологічні науки. – Запоріжжя : ЗДУ, 2010. – № 1. – С. 35 – 40.

Питання для обговорення й завдання

1. Перечитайте заповіт, який дала мати синові перед смертю в повісті „Слово матері”. Як ви його зрозуміли? Спробуйте розглянути проблемність цього заповіту. З якою думкою погоджуєтеся Ви: слід товаришувати з рівними собі за матеріальним становищем чи головне в спілкуванні – духовна сутність людини?

2. Опрацювавши рекомендовану літературу, статтю А. В. Дмитренко „Національний характер повісті Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері”, спробуйте підготувати нарис-дослідження „Україна й українці в рецепції Б. Антоненка-Давидовича”.

3. Поясніть суть приказки „Не святі горшки ліплять”.

4. Яким чином в оповіданні „Золотий кораблик” Б. Антоненка-Давидовича опрацьовано казковий мотив „води, вогню й мідних труб”?

5. Подайте психологічну характеристику безіменного героя оповідання „Золотий кораблик” Б. Антоненка-Давидовича.

6. Поясніть походження прізвища Кузьміни-Караваєви, спираючись на характеристику Миколи Миколайовича й Калерії Олександрівни.

7. Чому Б. Антоненко-Давидович у повісті подав п’єсу за поемою „Сліпий” („Невольник”) Тараса Шевченка?

8. Запишіть до словника терміни *катарсис*, *оповідання*, *епіграф*, *автобіографія*.

Література

1. Андрела Л. Б. Д. Антоненко-Давидович. „Оповідання „Не святі горшки ліплять” / Л. Б. Андрела // Укр. л-ра в загальноосв. шк. – 2001. – № 3. – С. 28 – 33.

2. Антоненко-Давидович Б. В літературі й коло літератури / Б. Антоненко-Давидович. – К. : Рад. письм., 1964. – 28 с.

3. Бойко Л. Лицар правди і добра: Вступна стаття / Л. Бойко // Антоненко-Давидович Б. Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 5 – 32.

4. Дмитренко В. Виховання гуманізму в процесі вивчення дитячих оповідань Бориса Антоненка-Давидовича / В. Дмитренко // Укр. мова і л-ра в шк. – 1993. – № 11. – С. 41–45.

5. Привалова С. Життя і творчість письменника-земляка Б. Антоненка-Давидовича / С. Привалова // Укр. л-ра в загальноосв. шк. – 2003. – № 1. – С. 37 – 42.

6. Сидорова О. Повість Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері” / О. Сидорова // Укр. л-ра в загальноосв. шк. – 2001. – № 3. – С. 18–22.

7. Яценко Т. Вірність материнському заповіту / Т. Яценко // Дивослово. – 1999. – № 11. – С. 38 – 41.

8. Яценко Т. Родинні ідеали – джерело національного духу, характеру, свідомості / Т. Яценко // Укр. л-ра в загальноосв. шк. – 1999. – № 5. – С. 5 – 10.

Заняття № 4 **ТВОРИ А. КАЩЕНКА**

План

1. Життєвий і творчий шлях А. Кащенко, роль письменника в розвитку української літератури.
2. Повість „Над Кодацьким порогом”: історична основа твору, образ Івана Сулими, засоби його творення.
3. Повість „Зруйноване гніздо”: співвіднесеність історичних фактів і художнього вимислу у творі, символізм назви, особливість композиції й сюжету, система образів.

Консультації

Історична проза А. Кащенко – це своєрідна „мішанина” історичних елементів з вигадкою. Ідея відродження нації була однією з провідних в історичній прозі А. Кащенко, яка є джерелом пізнання минулого народу й спонукає до переосмислення націєтворчих орієнтирів. У ній акумульовано суспільно-політичне життя України часів Б. Хмельницького, І. Сірка, доби Руїни. Письменник, зображуючи історичні події та реальних осіб, подає національно-історичну концепцію, персоніфікує певні ідеї. Прозі А. Кащенко притаманна взаємодія реалістичного й романтичного, хоча за типом творчості він романтик. Романтичний дискурс його прози виразно засвідчують романтичний герой, характер зображення подій, насамперед історичної дійсності епохи козацтва, система словесно-виражальних засобів, зокрема символіка.

Сюжетний каркас твору „Над Кодацьким порогом” становлять реальні історичні події. Особливість письменницького задуму – виклад найважливіших етапних моментів життя Івана Сулими.

Композиційно повість складається з двох частин. Центральним епізодом першої є розповідь про тактичну підготовку і штурм козаками на чолі з Сулимою турецького Азова. Важливо, що письменник пояснює причини невдоволення Івана польськими устоями в Україні. Друга – розповідає про руйнування фортеці Кодака. Останні гетьманові слова звучать як пересторога ворогам: „Прощайте, панове, та сподівайтесь лиха, бо моя кров вам дурно не минеться”.

Проблема етноциду в Україні – центральна в повісті „Зруйноване гніздо”, де зображено дійсність кріпосної доби. Упровадження кріпацтва після руйнації Запорозької Січі зумовило формування нових між-національних відносин. Система соціально-побутових і психологічних антитез „козаків” – „переселенці-кріпаки”, „хогли” – „кацапи” проектується на систему „Україна – Російська імперія”. Композиція оригінальна: в експозиції – заможне, мирне життя на зимівниках старих запорожців, у фіналі – картина від’їзду запорожців з родинами на чужину.

У творі белетрист зображує формування людини нової історичної епохи, створюючи образи Балана, Рогози (це уособлення непримиренності, стихійного протесту проти нових порядків, постаті їхні сповнені героїко-романтичного завзяття. Образи козаків, Івана, Демка – це нова генерація, здатна до продовження справи батьків).

Назва повісті „Зруйноване гніздо” сприймається символічно: знищення сім’ї призводить до нищення країни.

Тести для самоперевірки

1. Адріан Кащенко народився:

- А) 19 вересня 1858 р.;
- Б) 5 червня 1854 р.;
- В) 29 березня 1848 р.

2. Скільки дітей було в сім’ї А. Кащенка?

- А) 3;
- Б) 4;
- В) 9.

3. Ким працював А. Кащенко після служби в армії?

- А) контролером у поїздах;
- Б) приватним учителем;
- В) редактором у газеті.

4. Інтенсивна літературна діяльність А. Кащенка розпочалася з:

- А) 1917 р.;
- Б) 1914 р.;
- В) 1915 р.

5. Власником якого видавництва був А. Кащенко?

- А) „Радянська правда”;

Б) „Українське видавництво”;

В) „Український вісник”.

6. Назва „Зруйноване гніздо” символізує:

А) Запорізька Січ;

Б) козацькі пороги;

В) козацький хутір.

7. Жанр твору „Зруйноване гніздо”:

А) історична повість;

Б) історичний роман;

В) новела.

8. Як А. Кащенко називає повість „Зруйноване гніздо”?

А) пам’ять минулих днів;

Б) розповідь з минулого;

В) оповідання з минулого.

9. Про які події йдеться в повісті „Зруйноване гніздо”?

А) зруйнування Запорізької Січі;

Б) національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького;

В) заснування Запорізької Січі.

10. До якого міста Дмитро Балан везе закоханих Галю і Демка?

А) Київ;

Б) Корсунь;

В) Самара.

11. Конфлікт якого характеру наявний у повісті:

А) соціально-побутовий;

Б) соціально-національний;

В) національно-побутовий.

12. Повість „Над Кодацьким порогом” розповідає про:

А) гетьмана Івана Сулиму;

Б) Б. Хмельницького;

В) Гетьмана Сагайдачного.

13. Яка історична подія лягла в основу повісті:

А) зруйнування козацької фортеці;

Б) взяття Азова;

В) смерть Сулими.

14. Про події якого року йдеться у творі:

- А) 1635 р.;
- Б) 1638 р.;
- В) 1735 р.

15. Кому хотів помститися І. Сулима?

- А) татарам;
- Б) полякам;
- В) чехам.

16. Що в зовнішньому вигляді І. Сулими нагадувало всім про велику владу кошового отамана?

- А) шабля;
- Б) довгі вуса і посивілий оселедець;
- В) срібна булава.

17. На яке турецьке місто напали козаки?

- А) Аслан-город;
- Б) Аркан-город;
- В) Асан-город.

18. Як звали архітектора, що займався будівництвом фортеці Кодак?

- А) Болпан;
- Б) Боплан;
- В) Козацький.

19. Хто очолив польське військо у боротьбі з І. Сулимою після розгрому Кодака?

- А) Концепольський;
- Б) Завгородський;
- В) Концеполяцький.

20. Хто зрадив гетьмана І. Сулиму?

- А) реєстрові козаки;
- Б) полковник Концепольський;
- В) запорожці.

Ключ: 1. А. 2. В. 3. А. 4. А. 5. Б. 6. А. 7. А. 8. В. 9. А. 10. В. 11. Б. 12. А. 13. А. 14. А. 15. Б. 16. В. 17. А. 18. Б. 19. А. 20. А.

Матеріали до заняття

А. Кащенко

ЗРУЙНОВАНЕ ГНІЗДО

(уривки)

III

В обідню пору подорожні почали з'їздити з великої гори до Дніпра. Оббігаючи ту гору, велика річка розлягалася перед очима мандрівників широким та блискучим, мов загартована криця, півколом. У ліву руку понад Дніпром простяглася широка зелена долина, перерізна вузькою, вихилястою річкою, понад котрою жовтіли стріхи запорозьких зимовників.

Та річечка звалась Половицею, як і ті кільканадцять хаток, що тулилися до неї. По долині вільно ходили гурти товару й косяки коней, а в далечині понад Дніпром визначалися озера й очерети.

Балан не звертав до Половині, а прямував горою аж до рогу, що вип'явся скелями проти Монастирського острова, бо саме на тім розі, над скелями, й сидів зимовником його приятель Глоба.

Запорожець Глоба був курінним товаришем Дмитра Балана. Як і Балан, він козакував за часів гетьмана Мазепи й кошового отамана Гордієнка; коли ж запорожці мусили перейти кошем до Олешок, Глоба не схотів жити на бусурманській землі та, повернувшись до порогів, наглядів собі захисний куточок над скелями Дніпра проти Монастирського острова і збудував там собі спершу курінь, а далі й хату.

Дуже припало Глобі до серця се місце і почав він порядкувати тут сад і пасіку, а далі збудував під скелями на Дніпровій протоці млин і молот сусідам борошно.

Працюючи у своєму куточку, Глоба нікуди не їздив, жіноцтва не бачив і через те, мабуть, і не оженився замолоду; коли ж почали люди осідати хатами понад Половицею і заявилися тут і дівчата й удовиці, Глоба був уже старий, женитись не схотів і довіку лишився бурлакою. Тільки років з десять до зруйнування Січі стало старому сумно самому жити в хаті і він прийняв до себе жонатого січового товариша Каплана і передав все своє хатне господарство до рук його жінки.

Коли наші подорожні наблизилися до зимовника Глоби, старі товариші Дмитра саме лагодилися обідати і дуже зраділи гостям. Каплуниха заметушилася по хаті і за мить на столі почали з'являтися всякі заїдки, а далі запарував і смачний борщ: Глоба ж тим часом витяг з комори цілий десяток сулій та сулійок з вишнівками, тернівками, дулівками й іншими наливками, що він настоював з ягід та овочів власного саду.

За чаркою горілки старі приятелі розбалакалися, пригадуючи своє козакування, пригоди, бойовища й молодецьку гульню. Розмова протяглася довго і хоч почалася весело та скінчилася журливо, бо козак пригадали події останніх часів — пригадали, що немає вже їхньої неньки Січі Запорозької.

— Все минулося!.. — сказав наприкінці обіду Глоба. — Минулося й не вернеться ніколи, як і наші молоді літа. У тебе, Дмитре, он хоч дочка єсть... благословить Бог, так і онуки будуть... вже ж хтось пом'яне; я ж, як був сіромахою, то так сіромахою мене й поховують і не буде кому про мене згадати! Ну, та що про се говорити... Ходімо ліпше, я покажу тобі мій садок.

Всі, вставши з-за столу, пішли з хати і зразу опинилися в саду. Деревами була обсаджена велика обшир Дніпрового берега, що високо піднімався над річкою. У всякому кутку саду були окремі дерева: цілі площі були під вишнями, яблунями, дулями й сливами; понад стежками росли шовковиці, кислиці, каштани, клен, ясен та силенна сила бужку.

Балан, оглядаючи сад, дивувався з того, що всяка рослина в саду була так вихована, як дитина, і не хотів йняти віри, щоб все те зробила одна людина власноручно; Глоба ж, любуючись наслідками своєї праці і радіючи на здивування свого приятеля, весело й гордовито говорив:

— Ось де мої укохані діти! Ось де мої нащадки на сьому світі! Якщо вони мають душу, то згадають мене після смерті.

Далі Глоба показав Баданові все своє господарство і повів у берег Дніпра, де, притулившись до скелі, шумів колесами млин і стояли, прив'язані до коріння осокорів, великі й малі човни.

— Забагатів я! — сказав Глоба Баданові, коли всі верталися вже до хати. — Бач: у мене млин, всяка худоба нелічена, зимовник

на дві половини... Ще й другий зимовник і другий сад єсть у долині біля річки Половиці... А нащо мені все оте? Мені вже час про спасеніє душі подбати. Віддам, мабуть, все добро на Самарський Миколаївський монастир, та й сам піду туди віку доживати.

Увесь вечір приятелі згадували про своє минуле життя та гадали про майбутню долю Запорожжя і тільки пізно після вечері полягали спати. Ранком другого дня Глоба наклав приятелю на віз харчів і, взявши з млина двох наймитів, облагодив великого дуба, щоб ним перевезти гостей разом з їхнім возом і волами на той бік Дніпра.

Ще не встало сонце, як наші подорожні були в дубі і, протягнувши його деякий час понад берегом, щоб легше було обминути передні скелі Монастирського острова, рушили упоперек широкої річки. Демко разом з наймитами громадив веслами, а на стерні, проводжаючи товариша, сидів сам Глоба.

Прудкі хвилі річки враз підхопили дуба і понесли вниз, неначе намагаючись кинути його на скелі острова. Та тільки їм не пощастило: дужа рука крем'язного запорожця міцно держала стерно, направляючи дуба вище тих скель, на другий бік великої річки.

За півгодини дуб був біля берега. Наймити допомогли Демкові викотити з нього воза; запрягти ж було недовго і через кілька хвилин подорожні, попрощавшись з Глобою, поїхали далі, прямуючи поміж піскуватими кучугурами та шелюгами верболозів до Самарського шляху.

Тільки увечері, коли вже сідало сонце, наші подорожні в'їхали у стародавнє запорозьке місто Самар. Тут у Бадана чимало було побратимів і приятелів, та тільки старий запорожець, побачивши, що по всіх дворах та вулицях міста сновигали драгуни, улани й інші москалі, не схотів ставати у Самарі на ніч.

— Цур їм, тим москалям! — говорив він. — Од них і поли вріж та тікай, бо без лиха не минеться!

Найбільше він боявся за Галю, — і справді, поки вони переїхали місто, москалі дуже зачіпали її, вигукуючи всякі сороміцькі прислів'я та пісні, так що бідна дівчина врешті почала плакати і з очима загорнулася хусткою.

Проминувши серед міста нову велику церкву на дев'ять високих бань, віз незабаром спустився до річки Самар, до того місця, де коштом Війська Запорозького содержувався пором, злагоджений з двох дубів.

Чубаті запорожці-дубовики вже пошабашили на ніч і сиділи у березі біля таганка, дожидаючи, поки вкиплять галушки та смакуючи пах олії, що її кухар чимало всипав у таганок.

Подорожнім довелося б тут і ночувати, коли б Глоба не поклав на віз побратимові баклажку з горілкою. Добрий могорич і щире слово Балана піддобрали дубовиків, і вони перевезли подорожніх на другий бік річки...

За річкою віз потягся лісом, поринаючи колесами в піску і підкидаючись на коріннях віковичних дубів. Темрява ночі хутко оповила землю, а за рясними віттями дубів до землі не доходив навіть промінь зірок. Проте старий козак ніколи не забував стежки, по котрій проїхав хоч один раз за життя і тепер, не вважаючи на темряву, він за півгодини потрапив до воріт монастиря.

Тут, біля хреста Божого дому, Балан почував себе в безпеці від москалів і, не наважуючись турбувати ченців уночі, не дозволив Демкові стукати у ворота, а розташувався на ніч під парканом монастиря.

Другого дня ранком за браму вийшов молодий чернець і впустив подорожніх у двір. Балан зразу ж пішов до отця ігумена перебалакати про свою справу, але виявилось, що вінчати в той день не годилося, й ігумен наказав діждати завтрішнього.

Весь ранок Рогоза ходив з Галею по монастирському садочку і поза огорожею в лісі. Ніхто не бентежив тут лісового птаства і воно щебетало, скрекотіло й виспівувало по кучерявих дубах так, що здавалося, все повітря повне тих звуків; людського ж голосу тут ніде не чуть було, і здавалося, що за паркан монастиря не доходять ніякі вісті з світа. Здавалося, що тут дбають тільки про Бога, а до іншого всім було байдуже; проте справді воно було не так: Самарський монастир був частиною запорозької душі, і з його тихих келій з смутком у серці прислухалися до того, що діялося на Запорожжі.

Навідався Рогоза і до шпиталю, де лежали покалічені під час останньої війни запорожці. Там теж була непорушна тиша й спокій.

Тільки ченці ходили поміж ліжками калік, перев'язуючи їхні рани. І подобалося Демкові се святе місце, так що тепер він зрозумів через що тесть повіз його по шлюб сюди, а не до іншого міста.

Смутний ходив по шпиталю Балан.

— За що ж і за кого проливали ви свою кров? — встало в його серці питання, коли він дивився на покалічених січовиків.

І гірка сльозина полилась з ока старого запорожця.

Після обіду молодий послушник покликав Балана й Рогозу до келії скарбника колишнього кошового Запорозької Січі Пилипа Хведорова. Старий чернець Пилип ще не дуже давно був одним з видатніших діячів і лицарів Нової Січі Запорозької. Козакувати він почав ще з юнацьких літ і за часів кошового Костя Гордієнка брав участь разом з побратимом Баланом в обороні Старої Січі. Врятувався він тоді тільки через свій незвичайний хист та силу. Побачивши, що отаман і майже все товариство полягло по окопах побите й покалічене, а вороги затопили Січ своїм військом, Пилип вкинувся у Дніпро і переплив його упоперек. Після того він з'явився в Олешківській Запорозькій Січі, уславився походами звідтіля на поляків, що мордували правобережну Україну, далі ж допомагав Милашевичу під час переходу запорожців з Олешківської Січі на їхні стародавні землі і упорядкував Нову Січ на Підпільній. У Новій Січі він уславився походами на татарські городи та турецькі землі і, нарешті, в 1764 році був обраний за кошового отамана.

Кошовим отаманом Пилип був не великий час, бо, побачивши, яку велику силу набула в Січі заможна козацька старшина і що вона сама схиляється до знищення стародавніх запорозьких звичаїв і рівноправного товариства, він через рік сам зрікся кошевства і пішов рятуватись у Миколаївську пустинь.

Рогоза не був на Січі за часів кошевства Пилипа і зовсім його не знав, Балан же, побачивши у невеликій келії сивобородого старця, не пізнав би в ньому свого давнього побратима, коли б очі старця не світили з-під довгих сивих брів тим вогнем, що грав ще замолоду.

Старий Дмитро, побожно схрестивши руки, попросив у свого колишнього побратима благословення, а слідом по ньому підійшов під благословення і молодий козак.

— Сідайте, друзі мої й товариші..., — промовив чернець, показуючи на лаву. — і оповідайте мені, як сталося те, що розкрало наші душі.

— От свідок всього, що було..., — одповів Балан, показавши на Рогозу. — Нехай він сам тобі розкаже.

Молодий козак розказав про всі події, що сталися під час скасування Запорозької Січі, не проминувши й того, як з-під престолу церкви святої Покрови полковники московського війська забрали шухлядку з царськими грамотами та універсалами польських королів про непопушність запорозьких вольностей і як після того донські козаки пообдирали з образів коштовні ризи і на шматки порубали срібні царські врата.

Слухаючи оповідання Демка, старий чернець заплакав, мов дитина, а проте, коли Рогоза, побоюючись ще більше його хвилювати, спинився, він наказав говорити далі:

— Нехай почую все! Може, скоріше моє серце розірветься у грудях і не дасть мені пережити смерті ньеньки Січі. Знаю я, що гріх се мій великий..., що я повинен думати тільки про прийдешнє царство, але де ж взяти сили, щоб забути ту тяжку кривду, що нам заподіяли?

Коли Рогоза скінчив оповідання на тому, що більшість козаків помандрувала на Дунай, чернець, сумуючи, похитав головою:

— Не матимуть вони там долі, бо за турецьку землю доведеться нашим бити нас хрещених і се буде нестерпучою мукою всьому товариству. Гріх думати те, що я думаю, прости мене, Господи, а ліпше було б вам тут битись за матір Січ до загибуну. Не так вчинили ми, коли впало лихо на Стару Січ. Спитай он свого тестя. Ми билися до останнього і не осоромили козацької слави, а через те, хоч померла Стара Січ, так народилася Нова. Правда, що на все воля Господня. Я буду молитись за тих, що помандрували, шукаючи нової долі, бо доля їхня в руках Господніх.

Проте думки старого ченця не до Бога слалися: він почав згадувати молоді літа та морські походи на бусурманів і переказувати все, що знав про славні часи кошеводства Івана Сірка. Очі колишнього кошового заграли вогнем молодого завзяття, а постать його вип'ялася й виросла так, що й чорний клобук на його голові й ряса здавалися зовсім не на своєму місці.

Несподівано в ту хвилину вдарив дзвін до вечерні. Слова заніміли на устах ченця, очі погасли, вся постать його стулилась і зігнулась, і колишній кошовий, ставши в куток до образів, почав бити поклони. Побачивши те, Балан та Рогоза, щоб не перешкоджати Божому чоловікові і не спокушати його, вийшли потихеньку з келії і зачинили за собою двері.

Оdstоявши ранком другого дня в церкві службу, Демко Рогоза й Галя Баланівна стали на рушнику і взяли шлюб. Вінчав Рогозу, як і завжди вінчав запорожців, сам ігумен і поблагословив їх на нове життя власною рукою.

Після вінця Балан повів молодих вклонитися Пилипові і разом попрощатися з ним. Під час прощання старий Балан, турбуючись про майбутнє життя після зруйнування Січі Запорозької, заплакав.

— Не сумуй, товаришу! — неначе спокійно сказав колишній кошовий. — На все бо є воля Божа і без його святої волі не було б зруйновано Січі Запорозької, Блаженні кротці, іже синами Божими нарікуться! Треба скорятися волі Господній і від нього сподіватися милосердя.

За ту ніч, що минула після першої розмови з козаками, запорожець-чернець багато передумав і перестраждав і, врешті, в його душі смиренний чернець, мабуть, перемиг сина вільної волі, запорозького кошового, бо здавалося, що його навчання виходило з щирого серця.

ХІІ

На другий день по Січі пішла чутка, що з російської сторони прибув посланець од князя Потьомкіна з тим, щоб умовити запорожців повернутись на Україну.

Козаки захвилювалися. За два роки до Січі на Дунай прибуло чимало простих селян, що тікали з України під нелюдськими утисками кріпацтва, покидаючи там хто жінку, хто дівчину, хто батька й матір. Таких втікачів було на Січі під той час мало не стільки, скільки й певних запорожців, що вийшли з Дніпровської січі із зброєю й деякими клейнодами, і хоч ті селяни на Дунаї одяглися у козацьке вбрання і носили при боці шаблі, а проте їх тягла до рідного краю непереможна нудьга за родинами. Не дивно, що звістка про можливість

вороття на Україну освітила душі втікачів надією на з'єднання з родинами при щасті-долі, і вони нетерпляче дожидали того часу, коли посланець прочитає лист Потьомкіна.

Після обіду, справді, довбиш вдарив у котли, скликаючи козаків на майдани. Товариство посунуло туди з куренів, мов комашня, а разом з іншими пішли туди й брати Рогозині.

Коли брати вийшли на майдан, там уже стояла військова старшина й російський посланець, невідомий полковник.

У руці сивоусого кошового була срібна булава, а при боці виблискувала дорогими самоцвітами у золотих піхвах шабля. Ту шаблю, як сказав Демкові Петро, подарував першому кошовому, Андрію Ляху, турецький султан з тим, щоб вона переходила од кошового до кошового.

Позад кошового дужий запорожець держав волосатий бунчук. Військовий суддя держав свій пернач, писар-каламар, біля довшуа були тулумбаси... Все було так, як і в Січі на Дніпрі, навіть клейноди були однакові.

Коли майдан був уже повний, кошовий вклонився на всі чотири боки і оголосив, що прибув посланець од відомого всім запорожцям князя Потьомкіна, по прізвищу Грицька Нечоси, а з чим той посланець приїхав, так про те він скаже сам.

Після кошового почав говорити той полковник. Він повів розмову аж від часів київських князів, доводячи, що українці й росіяни – одної матері діти; далі перейшов на те, що і у князя, і у цариці дуже болить серце за своїми, мовляв, „блудними дітьми” і вони закликають запорожців повернутись до рідного краю.

На доказ того, що він говорить правду, полковник прочитав листа, підписаного князем, а у тому листі, справді, було написано, що велика цариця, як рідна ненька, дарує запорожцям всі їхні провини, закликає повернутись до рідного краю і жити, де хто схоче.

Коли посланець скінчив, кошовий сказав йому голосно, щоб усі чули:

— У нас, мостивий пане, всі козаки вільні. Кого вабить до рідної України, нехай собі йде з вами. Ви ходіть собі вільно по куренях і

умовляйте козаків, як хочете. Ми того не забороняємо. Хто з товариства піде на Україну та знайде собі долю, ми з того будемо радіти; хто не знайде долі, той знову до Січі повернеться та ще з собою й інших приведе, так що Війську Запорозькому шкоди з того не буде. Що ж до того, щоб повернутись нам усім військом, як князь пише, так про се ми порадимось з товариством завтра на раді, сьогодні ж обміркуємо сю справу поміж собою.

На тому рада й скінчилася до другого дня. Надвечір полковник почав ходити по куренях та умовляти козаків згоджуватись на пропозицію князя,

— Хто хоче повернутись на Україну, — додавав він у всякому курені, — не дожидаючи, поки підніметься все військо, нехай бере у мене білет з печаттю, а з тими білетами, хто б не йшов, вільно пропустять на кордоні...

НАД КОДАЦЬКИМ ПОРОГОМ

(Про гетьмана Івана Сулиму)

(уривок)

Ще до Богдана Хмельницького, а саме в 1635 році, був на Січі запорозьким кошовим отаманом Іван Сулима.

За своїх молодих літ Сулима придбав собі великого войовничого хисту й завзяття, бо козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного. З Сагайдачним Сулима і Кафу турецьку у Криму здобував, і Трапезонтза Чорним морем аж двічі руйнував, і околиці Царгорода огнем випалював, а нарешті під Хотином, рятуючи Польщу, бився з турками у великому бойовищі; скільки ж менших походів та сучинок з ворогами відбув він, так того й не підлічити.

Недобре оддячили поляки козакам за те, що вони врятували їх під Хотином од турків, а Сагайдачний навіть смертельну рану собі там здобув, — вони полякалися козацької сили та й почали після того всякі утиски козакам чинити, а перш за все завели реєстр на шість тисяч душ, а хто не вскочив у той реєстр, за тим вони не визнавали ніяких прав ні на ґрунти та іншу власність, ні навіть на

вільне життя і намагалися всіх козаків „випищиків”, себто виписаних з реєстру, повернути у панських хлопів.

Знаючи про ті утиски на козаків і про поневолення польськими панами українських селян, Сулима не любив поляків і не дивився вже на них, як на своїх братів, так що коли у 1630 році запорозький кошовий Тарас Трясило підняв на поляків повстання, Сулима був йому першим пособником і побратимом.

У тому повстанні козаки взяли над поляками добру перемогу, але мало скористувалися з тієї перемоги і через кілька років зазнали ще більших утисків.

Не маючи поки що влади, Сулима таїв свою помсту на поляків у своєму серці, а щоб не марнувати своєї молодецької сили та вдачі на Січі, він щороку ходив з охочими запорозькими козаками на чайках у Чорне море воювати турків, топити їхні галери, руйнувати городи та визволяти на волю хрещений люд. Слава про Івана Сулиму розійшлася далеко поза межами України і нарешті стала всесвітньою після того, як він, захопивши у морі на турецькій галері багато бранців, триста з них послав у подарунок римському папі, що під той час теж воювався з турками.

За небагато до того, як стати Сулимі кошовим отаманом, поляки почали будувати на запорозькій землі, біля Дніпра, над Кодацьким порогом, міцну фортецю, маючи на думці одрізнити Запорожжя од України і перешкоджати поневоленому українському народові тікати од панів на Січ, а запорожцям виходити з Січі на Україну та нагадувати нещасним братам про те, що на світі існує воля.

Будування Кодаку було нестерпучою образою і шкодою запорожцям. Доводилося або скоритися полякам і поволі вмерти без з'єднання з рідним краєм, або битися з поляками на смерть. Сулима, як тільки став на Січі кошовим, зваживсь на останнє.

Перш за все він поїхав з побратимом Бурляєм, щоб власними очима подивитись, що робиться у Кодаку. Побратими застали там кілька тисяч зігнаних з України грабарів, що під орудою французького інженера Боплана копали шанці та насипали стіни й башти; понавколо ж Кодаку стояли табором кілька полків польського війська.

Сулима зрозумів, що військо тут на те, щоб запорожцям не кортіло розігнати грабарів, і він сказав Вурляєві:

— Нехай вразі ляхи будують, поки їхня сила, а тільки не буду я козаком, коли не зруйную оту паскудну їхню будівлю!

Запорозький кошовий знав, що як зруйнувати Кодак, то доведеться воювати з Польщею, бо вона того не подарувала б, а щоб воювати з такою силою, якою була під ті часи Польща, треба було мати велике й добре узброєне військо; щоб здобути ж зброю й коней та прохарчити військо, треба було грошей. От і надумав Сулима, перш ніж воювати з Польщею, йти морем на пишний у ті часи турецький город Азов та здобути у ньому срібла й золота і всяких скарбів.

Надумавши так, кошовий скликав запорожців на раду:

— А що, панове товариство, славне військо запорозьке! — говорив він. — Чи немає таких, що поодлежували вже по куренях свої боки молодецькі? Як є такі, то виходьте: підемо зо мною Чорним морем погуляти та запалимо люльки аж у Азові турецькому!

Козацтво радісно одгукнулося на заклик кошового:

— А чого нам справді нидіти у Січі та товариський хліб дурно переводити. Веди нас, батьку... Чи не допоможе нам Милосердний хоч небагато бідних невольників до рідної України та до дрібних діточок повернути!

Застукотіли у Великому Лузі сокири, і запорожці почали лагодити та конопатити великі чайки. Увесь берег Дніпра біля Січі скидався тепер на мурашник, а од вареного дьогтю та конопатки понад усією річкою слався пахучий сивий дим.

Минуло тільки два тижні, а вже були готові до походу у море півсотні добрих чайок.

Передав Сулима Січ наказному отаманові, і одного ранку, забравши на чайки дві з половиною тисячі товариства, зійшов на чардак найбільшої чайки, щоб оглянути все військо.

Велична й могутня була постать запорозького ватажка. Засмагле вітрами обличчя з великими, блискучими очима і пишними над ними бровами одбивало завзяттям, довгі вуси й трохи посивілий оселедець скрашали те обличчя ознаками досвіду й спокою, а

срібна булава, що блищала у його дужій руці, нагадувала всім про велику владу запорозького кошового отамана.

Упевнившись, що все упорядковано добре, кошовий зняв шапку й перехрестився на схід сонця... А на сході, за Дніпром, саме вставало сонечко і грало рожевим промінням по рівній, як скло, пелені Дніпра, звеселяючи своїм сяйвом розлогі, вкриті зеленими плавнями береги широкої річки.

Перехрестився отаман, і всі козаки, слідом по ньому, скидали шапки та хрестилися, посилаючи рідній Україні своє останнє привітання...

Надівши шапку, кошовий махнув булавою — і вмить сотні весел, вдаривши у прозорі хвилі річки, заблищали срібною сльозою, а блискуча пелена Дніпра скаламутилася водокрутнями. Козацькі чайки рушили од Січі і розбіглися од Микитиноного Рогу аж до плавнів, вкривши широкий Дніпро червоними запорозькими жупанами.

Весь день пливли козаки поміж зеленими плавнями, втішаючись веселою красою рідної річки. Обабіч козаків, берегами, верби та явори купали в Дніпрі свої гнучкі та зелені віти; протоками коливалися од вітру та шелестіли очерета, по озерах табуни лебедів ячали та дикі гуси герготали; у гущавині плавні співоче птаство піснями заходилося, горлиці буркотіли та зозулі віщували; незграбні ж білі баби усі коси Дніпрові обсіли, жовтий пісок своїм білим пір'ям, мов снігом, припорошили... Дивляться запорожці на свій рідний Великий Луг — не надивляться, слухають — не наслухаються...

На другий день козаки запливли вже у татарські береги, а на третій день надвечір отаман звернув своїм байдаком з Дніпра у протоку, рясно вкриту очеретом, і зібрав там докупи всі чайки.

— Оце прибули ми, пани брати, до Тавані-острова, що на ньому бусурманський Аслан-город стоїть. Тут вражі турки перетяли Дніпро залізними ланцюгами, щоб нас у Чорне море не пускати та не дати нам братів своїх з неволі визволяти. Тільки ви, діти мої, славне лицарство запорозьке, на те не вважайте, а високі верби та явори сокирами рубайте, у тороки аж у три ряди в'яжіть та на воду пускайте!

Разом узялися козаки до роботи, а як уже добре смеркалося, виїхали знову у Дніпро і наблизилися до Тавані.

Діждавши вище города Аслана під захистом верб поки зайшов місяць, козаки пустили тороки за водою і скоро почули, як забряжчали, увірвавшись і поринаючи на дно, ланцюги.

Почули й турки, що бряжчать ланцюги, і почали з Аслан-города з гармат палити у тороки, гадаючи, що то козацькі чайки, а козаки сиділи собі любенько у своїх легких човнах вище Аслан-города, люльки курили та з бусурманів глузували, дожидаючи, поки тим обридне стріляти.

Нарешті у Аслан-городі потишилися і понад Дніпром вже не чути було гучних вибухів гармат. Втішаючись думкою, що потопили козаків, турки пішли спати. Темрява ночі густо сповила Дніпро, тільки зірки веселим натовпом заглядали з неба у річку і грали на хвилях своїм срібним промінням.

— Рушаймо, — тихо сказав Сулима. І нечутно, мов таємні при-
мари, посунулися козацькі чайки Дніпром униз, до Великого лиману.

Через два дні козаки минули Прогної і, наблизившись надвечір до Очакова, нагледіли біля нього шість турецьких галер. Всім дуже кортіло зчепитися з тими галерами, але кошовий отаман не згодився на те, бо не хотів виявляти себе туркам, і як тільки місяць пірнув у хвилі лиману, увесь табун запорозьких чайок нечутно обминув турецькі галери й башти Очакова.

Поки почало світати, козаки були вже далеко за Очаковом. З моря вставала й рожева зоря, розмальовуючи його безкраю просторінь привабливими кольорами, немов простилаючи перед козацькими чайками рожевий, гаптований килим. Згодом золоте сонце, не виникши ще з моря, послало свій промінь під небо на білі хмарки і затопило їх рожевим кольором з золотими розводами. Весело глянули ті хмарки у блакитне море, як у люстро..., і не можна було пізнати тепер, де море, а де небо... Нарешті з морської пелени виникло й саме сонечко і заграло по вершках рухливих хвиль щирим золотом. Разом з сонцем прокинулося й море і заграло дрібною хвилею. З півночі подихнув вітерець і, понадивавши на чайках вітрила, погнав їх туди, куди направляли керманічі, — на схід сонця.

Щодалі хвиля більшала... Проте козаки були байдужі до хвилі.

Не первина їм у море ходити — вони запалили люльки та завели пісні про Сагайдачного та про Самійла Кішку.

Отаманський байдак йшов посередині, а на ньому з прапорів було нап'ято гасло, щоб усі чайки купи держалися, щоб передні не одпливали далеко та не кидали задніх, бо під час походів траплялося таке лихо, що розбурхане море порозкидає козацькі чайки так, що потім отаман і не збере всіх... От і горнулись тепер всі чайки до отаманської, мов діти до матері.

Пливуть козаки і день, і два, і тиждень... Тільки небо блакитне бачать та безкрає море, що з небом на обрії сполучилося. Геть далеко морем обминув Сулима кримські городи Козлов та Ахтіяр, щоб бусурмани не побачили, у який бік попливли козаки. Тільки через тиждень, далеко на півночі, виявилися козакам у блакиті неба кримські гори Бабуган та Чатир-Даг.

Ще минуло два дні, і козакипливли вже повз Кафу, що її сімнадцять років до того зруйнував славний гетьман Сагайдачний.

Над вечір того дня Сулима побачив, що з моря, назустріч козакам, виринають вітрила турецької галери. Щоб не виявити себе, кошовий поставив чайки так, щоб од галери вони ховалися у сьайві вечірнього сонця.

Галера, осяяна останнім промінням червоного сонця, посувалася поволі, приваблюючи козаків до себе. Нарешті сонце пірнуло у хвилі, і над морем почала осідати темрява.

— Ану, діти! — гукнув Судима, — рушайте тепер просто на галеру, а що робити далі, самі знаєте!

Ледве чутно дзюрчить вода поперед великої турецької галери. У три ряди сидять на галері, на великих гребках невольники, прикуті до лавок ланцюгами, а поміж невольниками турки походжають і б'ють нещасних терниною та червоною таволгою. Стогнуть невольники з тяжкої муки і тужать, згадуючи свою рідну Україну... Не бути їм уже на волі і не бачити ні рідних осель своїх, ні жінок любих, ні діточок дрібненьких.

Аж ось козацькі чайки вже оточують галеру тісним колом, а запорожці направляють на вартових мушкети та залізними гаками

зачіпають галеру за чардак. Випалило враз кілька сот мушкетів, і турецькі вартові попадали додолу.

На галері збився галас, і перелякані турки вибігли на чардак; проте й козаки вже були там і зчепилися з ворогами у кривавій січі. Пальба, галас, брязкіт зброї й крик одчаю — все збилося в скаженому гармидері... А невольники, почувши пальбу й відомий гомін січі, вже догадалися, що сталося те, про що вони тільки вві сні мріяли, що прийшла до них бажана воля... Прокинулися тоді їхні замордовані душі і почали вони бити й рвати на собі кайдани.

Небагато минуло часу, а вже й немає кого козакам на галері рубати.

— Розбивайте невольникам кайдани! — гукнув Сулима. — Роздавайте їм турецьку зброю та беріть по байдаках, а галеру пускайте на дно!

Застукотіли сокири, прорубуючи у галері дно, і великий корабель, коливаючись, почав поринати на дно. Тільки й зняли з нього козаки скарбничку та найбільше коштовні речі.

— Добре, діти! — весело говорив кошовий, поглядаючи, як безодня поглинула галеру. — Тепер запалимо люльки, та й далі!

Попливли козаки далі, до Тамані, аж тут трапилася їм пригода — подув великий вітер од схід-сонця, і два тижні не давав байдакам ходу. Хоч козаки й громадили на всі гребки, а великі хвилі заливали чайки водою і одкидали їх назад, мов трісочки.

Довелось запорожцям тяжко бідувати, бо по деяких чайках не вистачало вже солодкої води, і коли б не пішов, на щастя козаків, великий дощ та не налив у байдаки води, то, мабуть, багато з товариства не побачили б уже своєї рідної України.

Нарешті стомлені козаки прибули до Тамані і, заїхавши у вкриті очеретами гирла річки Кубані, стали там на одпочинок. Тільки через три дні, набравши там повні кухви солодкої води, козаки рушили на північ, у Азовське море.

Через два тижні, після всяких пригод, прибули запорожці до річки Дону. Заховавши там у гирлах річки всі чайки, Сулима з одним байдаком, ховаючись поміж очеретами, поїхав обдивитись, чи є біля Азова турецькі галери, та де саме стоять; коли ж сонце сіло,

і він обміркував уже, як вдарити на ворожий город, то рушив з усім військом до Азову.

— Ну, діти, поділяйтеся тепер на три війська, — наказував кошовий полковникам та курінним отаманам. — Першому війську з Бурляєм турецькі галери топити, з другим сам піду бусурманів рубати та у замок всіх яничарів заганяти, третьому з Хвилоном невольників по льохах шукати та на світ божий випускати.

Вдарили козаки одночасно й на галери, й на місто, і до півночі у березі зайнялися бочарні, у місті запалав базар, а на річці поїнялися вогнем галери. Високо під небо піднялося над Азовом полум'я і, загравши на хмарах, одбилося по протоках та затоках Дону.

Рубалися козаки з бусурманами на галерах, рубалися й у місті, а тут ще вибігли на них яничари з Азовського замку.

Та Сулима тільки того й чекав: він поставив запорожців у три лави, одна за одною і, вихопивши з піхов шаблю, гукнув:

— За братів наших! За бідних невольників!

— Кари бусурманам! — розляглося по лавах запорожців, і, мов вихор, набігли вони на яничарів.

Несподіванка козацького наскоку та велика пожежа у місті отруїли жахом турецьке військо, і, не встоявши проти запорожців, вони почали тікати назад до замкової брами...

Критики й літературознавці про творчість А. Кащенка

Анатолій Гуляк, Федір Кейда

Художня модель героїчної минувшини

у прозі Адріана Кащенка

(уривки)

Сюжетним каркасом твору А. Кащенка „Над Кодацьким порогом (Про гетьмана Івана Сулиму)” (1913) послужили реальні історичні події. Сам автор визначив жанр твору як „історичне оповідання”. Однак така жанрова дефініція видається малопереконливою. А. Кащенко вдався до викладу найважливіших, етапних моментів із

життєпису Івана Сулими з метою популяризації серед широкого загалу героїчної діяльності цього українського гетьмана. Окрім того, можна припустити, що письменник, на відміну од, скажімо, А. Чайковського чи Б. Лепкого, активно не використовував історіографічних джерел. Натомість легко помітною є його постійна апеляція до фольклорної „правди”. Отже, „Над Кодацьким порогом...” вважаємо белетризованим нарисом історичної тематики. Прагнення автора мислити художніми образами вбачаємо тут насамперед у наявності описів природи і зовнішності героїв.

Композиційно цей невеликого обсягу твір складається з двох розділів. Центральним епізодом першого розділу є розповідь про підготовку і штурм козаками на чолі з Сулимою турецького міста Азова. Як і в більшості своїх творів, А. Кащенко оминає відтворення батальних картин, обмежуючись загальниками на зразок: „Вдарили козаки..., і до півночі... у місті запалав базар, а на річці піднялися вогнем галери”. Докладніше йдеться про тактичні дії гетьмана, його військові хитрощі й нестримне прагнення визволити співвітчизників з турецької неволі. Тут же в ретроспективному плані стисло подається історія життя Сулими: участь у славних походах під проводом гетьмана Сагайдачного на Кафу, Трапезунд і Царгород, довгорічна неволя на турецькій галері, обрання кошовим отаманом Запорозької Січі. Важливо, що письменник, удаючись до лапідарних історико-політичних коментарів, пояснює причини невдоволення Сулими польськими „порядками” в Україні. Усвідомивши страхітливую суть національного поневолення, гетьман вирішує боротися з поляками на смерть. Перед штурмом Кодака він веде запорожців на турка, щоб зміцнити козацьке військо, здобувши в Азові озброєння й гроші. Основним засобом характеристики Івана Сулими А. Кащенко обирає відображення його вчинків.

Сюжетним осердям другого розділу нарису є показ руйнування „необоримої фортеці” — Кодака. За версією А. Кащенка, за два тижні перед цією подією на багатолюдному січовому майдані козаки одностайно обрали гетьманом Івана Сулиму. Новообраний гетьман до дрібниць продумав складну операцію, і несподіваність напа-

ду увінчалася тріумфом козацької зброї й запорозького духу. Примітне, що письменник ніби завуальовує індивідуальні риси Сулими, акцентуючи насамперед його гостре усвідомлення фатального впливу чужоземців на українське національне життя. Смерть Івана Сулими відтворена в патетичній тональності. Після тривалого перебування у Варшавській в'язниці герой виходить на страту без почуття страху. Душа його сповнена гіркоти від того, що доводиться гинути не в лицарському поєдинку, а як полонянику через зрадництво вчорашніх побратимів. Останні гетьманові слова звучать як грізна пересторога всім ворогам України: „Прощайте, панове, та сподівайтесь лиха, бо моя кров вам дурно не минеться!”.

Події, пов'язані із зруйнуванням Запорозької Січі і втечею козаків за Дунай, стали історичною основою творів А. Кашенка „З Дніпра за Дунай” і „Зруйноване гніздо” (обидва — 1914). Об'єднані фактично одним ідейним задумом, персонажами, ці оповідання та повість сприймаються як своєрідна діалогія.

„З Дніпра за Дунай”, що тяжіє до жанру тенденційного оповідання, являє собою спробу синтетичного художнього осмислення трагічних подій другої половини XVIII ст. В основі його сюжетної організації — відхід запорожців у турецькі володіння, за Дунай. Нескореність і патріотизм козацтва, формування нової генерації борців за волю України, наступність поколінь запорожців — такі тематичні обрії твору про останні роки існування Січі та її знищення.

Поворотні історичні події А. Кашенко відтворює й оцінює здебільшого крізь призму сприймання десятирічного Василя Рогози, який разом зі старшими братами після смерті батьків потрапив на Запорожжя. Хлопчина, відданий старшим братом Петром на допомогу січовим кухарям, заздрить „запорозькому молодик” Гнатові, який служить джурою у полковника Порохні, і прагне виховати в собі риси справжнього козака. Розповіді про минулу славу, почуті від бувалого козака Очерета (а до нього Василь ставився як до рідного батька), навчили хлопця „шанувати хист і завзяття”. Його змушнення починається з пошуку відповіді на складне для дитини

питання: чому запорожці змушені кидати свої одвічні землі? В образі Василя А. Кащенко показав становлення нового покоління захисників Вітчизни, що відбувалося на ґрунті героїчних традицій запорозького козацтва.

Трагізм зруйнування Запорозької Січі письменник підсилює, відтворюючи глибокі переживання Дмитра Балана — людини з коло-сальним досвідом визвольної боротьби (був учасником походів під проводом Гордієнка й Богуна), особистості, позбавленої найменших вагань і сумнівів. У його невеселих роздумах — погляд „сивовусого” запорожця на гіркі обставини, в яких опинилися українці з волі „захо-жих московських людей”. Уже після першої зустрічі з драгунами, які виявилися профанними грабіжниками, Дмитро каже: „Нащо вже та-тари, та й ті ніколи не лишали чоловіка в дорозі без харчів: візьмуть, було, скільки їм треба, щоб наїстись, а останнє лишать подорожньо-му; отсі москалі неначе й не люде!..” Але не підкорився гордий і волелюбний козак новим порядкам, за що московська „челядь” за наказом управителя закатовує його на брудній стайні. Підґрунтям ідейно-художньої концепції образу Балана є морально-етична про-блема — духовна вищість українців перед завойовниками.

„Зруйноване гніздо” вибудовується на гострих зіткненнях. За-родження, наростання та розв’язка конфлікту між зневаженими українцями і підступними, жорстокими московитами становить, влас-не, основу сюжету повісті. Це можна простежити за розвитком, ска-зати б, опорних подій: смерть Дмитра від московських канчуків; помста за батька Івана Балана і його втеча; катування Демка Ро-гози за „гайдамацтво” (обороняючи своє добро, вдарив прикажчи-ка), його перебування в пікінерському полку і втеча на Задунайську Січ; рішення Галі Баланівни втікати від кріпацького лиха і хтивих домагань підпанка; повернення Демка за дружиною й сином. У сюжеті увиразнюється й символіка назви повісті: з бажанням відбу-дувати „зруйноване гніздо” (наскрізний символ), воскресити потоп-тану волю пов’язані всі перипетії твору.

Привертає увагу своєрідність композиції „Зруйнованого гнізда”. Розповідь має оригінальне композиційне обрамлення: в

експозиції — заможне життя на зимівниках старих запорожців, мир, праця, злагода й кохання. У фіналі ж повісті — картина від'їзду запорожців з родинами на чужину.

В основі сюжету повісті „Зруйноване гніздо” — хронотоп дороги: весільна подорож Демка і Галі до Самарського монастиря, що пролягає через зимівник давнього побратима Балана Глоби й сучичку з „царськими людьми” — драгунами; поїздка до церкви Старого Кодака на хрестини сина Миколки, де молоде подружжя натрапляє на „московського унтера”, твердо перекonanого в тому, що „немає запорожців, не повинно бути й їхнього вбрання!”; відвідування Дмитром і Демком руїн Запорожжя, яке супроводиться показом глибокого вболівання старого Балана; шлях Демка за Дунай, на якому відбувається його друга зустріч з Пилипом Хведоровим — колишнім запорозьким кошовим, а нині — скарбничим Самарського монастиря; похід задунайців (на чолі з Петром Рогозою) до Базавлуцьких хуторів, щоб визволити Галю й Миколку з кріпацького ярма, коли виявляються розум, кмітливість і хитрість Петра. Такі варіювання у побудові тексту дають А. Кащенко можливість не тільки розширити часово-просторові межі повісті, висунути цілу низку художніх оцінок, а й значно сприяють індивідуалізації персонажів. Загалом же персонажі тут чітко „розводяться” письменником між двома антагоністичними таборами, у протиборстві яких і реалізується той непримиренний конфлікт, який є пружиною сюжету. Характери вибудовуються на ґрунті відтворення сильних почуттів, пристрастей, в основному за допомогою контрастних зіставлень.

Гуляк А., Кейда Ф. Художня модель героїчної минувшини у прозі А. Кащенка / Анатолій Гуляк, Федір Крейда // Дивослово. – 2004. – № 6. – С. 62 – 68.

Питання для обговорення й завдання

1. Під час опрацювання матеріалу спробуйте укласти до творів письменника словничок історизмів і архаїзмів доби козаччини, з'ясуйте їх роль у текстах.

2. На прикладі прочитаних творів спробуйте охарактеризувати

традиції романтичної історичної прози Вальтера Скотта в доробку А. Кашенка.

3. Розкрийте роль пейзажів у творах автора як важливого чинника художньої психологічної авторської рецепції.

4. Укладіть власну силвету „А. Кашенко – націоналістична чи патріотична постать у контексті літературної доби?”

5. Складіть психологічну характеристику Івана Сулими.

6. Яку роль відіграє принцип контрасту в повісті „Зруйноване гніздо” А. Кашенка?

7. Порівняйте зображення письменником зруйнування Запорізької Січі, облаштування козаків на Задунайській Січі з історією України. Упорядкуйте матеріал у вигляді таблиці.

8. Занотуйте до словника терміни *контраст*, *хронотоп*, *силвета*, *історична повість*.

Література

1. Гненна Г. Співець козацької слави / Г. Гненна // Укр. мова і л-ра в шк. – 1999. – № 2. – С. 41–43.

2. Гуляк А., Кейда Ф. Художня модель героїчної минувшини у прозі А. Кашенка / А. Гуляк, Ф. Кейда // Дивослово. – 2004. – № 6. – С. 62–68.

3. Дига Н. Роль інтегрованих зв’язків у вивченні української літератури в школі / Н. Дига // Укр. мова і л-ра в шк. – 2003. – № 5. – С. 39–42.

4. Корицька Г. Засоби характеротворення образів козаків у повісті А. Кашенка „Зруйноване гніздо” / Г. Корицька // Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка : Філол. науки. – 2002. – № 4. – С. 72–77.

5. Корицька Г. Великі проблеми „дрібних оповідань” А. Кашенка / Г. Корицька // Укр. мова і л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 3. – С. 177–185.

6. Корицька Г. Національна ідея в оповіданнях А. Кашенка / Г. Корицька // Наук. Вісник Запорізьк. держ. ун-ту. – Серія : Філол. науки. – Запоріжжя : ЗДУ, 2004. – № 2. – С. 96–100.

7. Конотопець Н. Брати Кашенки / Н. Конотопець // Літер. Україна. – 1989. – 9 березня.

МОДУЛЬ II

ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Заняття № 5

ПСИХОЛОГІЧНО-РЕАЛІСТИЧНІ ТВОРИ ДЛЯ ДІТЕЙ

План

1. Образи дітей у літературі 60 – 80-х років ХХ століття.
2. М. Вінграновський „Первінка”: проблематика, образ Миколки, своєрідність викладу матеріалу.
3. Повість Г. Тютюнника „Климко”: автобіографічні моменти, роль прийому подорожі, система образів, проблематика.
4. Повість Є. Гуцала „Пісні вогню і попелу”: символіка птахів, озера, пісень, загибелі Тереня; система образів повісті, проблематика.

Консультації

Лірико-психологічна манера письма, заглиблення в таїни душі героїв, поетизація високих почуттів, створення своєрідної концепції любові — ці та багато інших ознак характеризують дитячу прозу Григора Тютюнника, М. Вінграновського та Є. Гуцала 60-х — 70-х років. Письменники типологічно близькі в тому, що вони прагнули уникати у своїх творах обов'язкового в літературі тієї епохи соціального детермінізму, сухого, лаконічного слова, їх об'єднує і вибір героя-підлітка (який в основному не відповідав вимогам соцреалістичного канону), максимальна зосередженість на його внутрішньому світі, орієнтація на вічні людські цінності, художня реалізація проблеми внутрішньої свободи. Письменники-„шістдесятники”, які майже всі належать до покоління дітей війни, виявили себе як тонкі лірики й глибокі філософи. Раннє подорослішання стало наслідком інтенсивного розвитку їх чуттєво-емоційної сфери, а тяжкі враження дитинства (голод, холод, розвалене житло, втрата близьких, навіть реальна фізична загроза смерті) – усе це зумовило могутній потяг до світлого, щасливого, красивого, чи то в природі, чи в людському суспільстві.

Увійшовши в літературу в непрості 60-ті роки, вони відразу заявили про себе як майстрів лірико-психологічної прози, які зосереджуються на особливостях характерів героїв, їх почуттях, багатому внутрішньому світі. У відтворенні психології характерів ці письменники використали широкий арсенал художніх прийомів та засобів психологізму, зокрема багатий досвід вікової психології. У художній системі письменників органічно поєдналися тонкий ліризм, психологізм оповіді, традиційна народна поетика та оригінальні художні принципи, майстерно зображені типові характери селян-вічних трудівників, наділених високими моральними якостями, переконливо відтворені особливості дитячої психології.

Тести для самоперевірки

1. Чому Климко жив у дядька Кирила?

- А) втік з дому;
- Б) був сиротою;
- В) пристав у найми.

2. Що трапилось з дядьком Климка?

- А) переїхав у інше місто;
- Б) захворів;
- В) загинув.

3. Що дав дід Бочонок Климкові в дорогу?

- А) шість великих сухарів з білого хліба;
- Б) ковбасу;
- В) картоплі.

4. Яке лихо трапилося з Климком під час подорожі?

- А) загубився;
- Б) загубив останні гроші;
- В) заболіли ноги.

5. Як звали вчительку, якій допомагав Климко і

Зульфат?

- А) Наталя Миколаївна;
- Б) Ганна Сергіївна;
- В) Катерина Віталіївна.

6. Якої пори року здійснював подорож хлопець?

- А) влітку;
- Б) взимку;
- В) восени.

7. Як помер Климко?

- А) від фашистської кулі;
- Б) від хвороби;
- В) від голоду.

8. Що відіграло істотну роль у виборі тем та сюжетів творів Г. Тютюнника?

- А) тяжкі умови дитинства;
- Б) хвороба письменника;
- В) зацікавлення кінематографом.

9. Де народився Микола Вінграновський?

- А) в селі Шилівка Полтавської області;
- Б) в селі Богопіль Миколаївської області;
- В) в селі Старий Животів Вінницької області.

10. Хто входив до складу селянської родини в повісті М. Вінграновського „Первінка”?

- А) жінка та чоловік;
- Б) чоловік та двоє дітей;
- В) жінка та троє дітей.

11. На що збирала Марія гроші?

- А) на квартиру;
- Б) на корову;
- В) на нове вбрання.

12. Чому Марія не змогла піти на базар сама?

- А) захворіла;
- Б) не захотіла;
- В) була зайнята.

13. Кому доручила Марія сходити на базар?

- А) чоловікові;
- Б) Миколці;
- В) Івану.

14. Де довелось сховатись хлопчику з Первінкою від німецьких літаків?

- А) у лісі;
- Б) у старому будинку;
- В) у невеликій воронці від бомби.

15. Чим хлопчик пригостив діда Рятушняка?

- А) молоком;
- Б) хлібом;
- В) щавелем.

16. Кого привів із собою Миколчин тато?

- А) коника;
- Б) козу;
- В) собаку.

17. Хто є головним героєм повісті Євгена Гуцала „Пісні вогню і попелу”?

- А) Терень ;
- Б) Іван Сметана;
- В) Степан Липа.

18. З ким жив хлопець?

- А) з матір'ю та бабусею;
- Б) з матір'ю та татом;
- В) з матір'ю.

19. Де був батько хлопчика?

- А) на фронті;
- Б) за кордоном;
- В) в сусідньому селі.

20. Чому всі були проти, щоб Тулибаба пішов до батька?

- А) далеко жив;
- Б) батько був зрадником;
- В) ні з ким було залишити дідуся.

Ключ: 1. Б. 2. В. 3. А. 4. В. 5. А. 6. В. 7. А. 8. А. 9. Б. 10. В.
11. Б. 12. А. 13. Б. 14. В. 15. В. 16. А. 17. А. 18. В. 19. А. 20. Б.

Матеріали до заняття

Григір Тютюнник

КЛИМКО

(уривок)

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався уві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, — без жайворіння, без легких з позолотою хмарок по обрїю, без усміхненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини, щоб зогрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче роз горнув солону напроти очей. Він спав під скиртою.

Сонце, мабуть, тільки що зійшло, бо від скирти через тік і ще далі на стернях лежала довга тїнь у сизій росі, солодко пахло втоптанним у землю набубнявілим житом, що вже вкинулося у ключечки, та сухими мишачими гніздами. Звечора миші лоскотали Климка, гасаючи йому по руках і ногах, пищали раденько, що є їм розвага, і Климко проганяв їх усяк: сукав ногами, кишкав на них серdito — аж доки й заснув.

Уночі йому снилася велика згряя жовтих воронів із жовтими горобцями впереміш. А то була не згряя і не химера опівнічна — то був вихор з великого кленового та дрібного вишневого листя, що знявся над висїлком, коли Климко вийшов у степ за станцію і востаннє оглянувся назад. Та листяна згряя стовпом стала у під небесся, вище й вище, а там здрібніла, розсипалася і зникла геть з очей.

Де те листя потім сіло? Чи, може, воно ще й досі кружляє?..

Климко звівся на лікоть, щоб краще була видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусило так, що аж зуби зацокотїли від терпкого застояного холоду в усьому тілі.

„Нїчого, — подумав. — Пробїжуся з гори — зогріюся”.

У степу було тихо. Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина. Вдалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві,

мов спалахи багать, крейдяні гори. Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ, а поміж горами, просто на землі, лежала брилами сіль, — бери скільки здужаєш. Іще чув Климко, що за склянку солі можна виміняти всякого добра: мисочку чи й дві кукурудзи, відерце картоплі чи й хліба справжнього.

Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій Кирилової діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було „сто літ”, і не рвала-ся вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути. Не брали її ні дощі, ні сніг, ані сонце. Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче і пекла плечі та спину.

Климко жив удвох з дядьком Кирилом, відколи осиротів. Жили вони в залізничному бараці при самісіньких коліях. І коли мимо гуркотів важкий ешелон, барак теж ніби зривався з місця: двигтіли стіни, дрижала підлога, бряжчали шиби у вікнах, а барак мчав і мчав. Потім, коли ешелон даленів, гуркочучи тихіше й тихіше, барак знову зупинявся і стояв, як і раніш, і під вікнами в нього знову цвірінчали горобці.

Дядько Кирило був машиністом великого паровоза ФД і ходив на роботу коли як: то вранці, то вдень, то посеред ночі, коли Климко вже спав. Повертався він завжди несподівано — з залізною скринькою в руці, зморений очима і усміхнений до Климка.

— Як тут мій помошничок? Не боявся сам уночі? — питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками, від якого на лобі лишався червоний тугий пружок, що ніколи не встигав зійти до чергової зміни.

Потім дядько вмивався над великою мідною мискою, довго з хрускотом у пальцях тручи руку об руку, хоч і сам він, і Климко знали, що руки все одно не одмиються.

— Ось побільшаєш, Климе, і гайда до нас на паровоз, — казав дядько.

— Вивчимо тебе на помічника машиніста і заживемо: разом на роботу, разом з роботи... А так не бачу, коли ти в мене й ростеш.

Умившись, дядько надівав чисту сорочку і сідав до столу.

— А давай лишень свої граматки, подивимося, що там у тебе з науками. Це була найбільша радість Климкова — покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, — гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав „посередньо”.

— О! — дивувався дядько, розгинаючись над столом. — А це що? Треба було написати „холодно”, а в тебе „хохолодно”...

Климко на те знічено одказував:

— То в мене, дя, після великої перерви руки дуже померзли, от воно й хохокнуло. Дядько, вдоволений, що знайшов помилку, відкладав зошити і брався до юшки.

— Ай добра ж, — хвалив, ледь відсьорбнувши з ложки. — У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить. Візьми ж отам у скриньці гостинець.

Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? Що як забуде?

У скриньці, що пахла так само, як і дядькова діжурка і картуз, і сам дядько, лежали блискучі ключі й ключики. Климко ніколи їх не чіпав, бо то були дядькові ключики од паровоза, а лише роздивлявся на них. Ще був у скриньці молоток, жмутик пухкої білої нитковини, великий кухоль, щоб набирати на станціях окропу і чаювати з грудочкою цукру, та складаний ніжик — різати хліб. У кухлі Климко й знаходив гостинець: пригірц пряників-срібноголовців, або гроно прозорих півників на паличках, зв'язаних до купи білою ниткою, або ще щось таке.

Увечері дядько Кирило, чистий, виголений і ясний, знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза. ФД стояв на запасній колії, ще гарячий від недавнього рейсу. З труби ледь-ледь курів дим, тихо сапала пара з патрубків і огортала зморені колеса — ФД спочивав, сяючи масними чорними боками й начищеною міддю. Біля нього і взимку було тепло.

— Ти ж там хазяйнууй, Климє. А вночі спи і не бійся, — казав дядько. — Вночі воно все так, як і вдень, тільки й того, що поночі.

І коли Климко біг потім назад до барака, дядько всміхався йому вже з паровозної будки і махав рукою — отако, самими пальцями.

Климко й не боявся ночей, тому що барак майже ніколи не спав увесь. У ньому жило багато людей, всі вони працювали на станції, ходили на роботу і поверталися з неї хто коли, отож у бараці хтось та не спав. До того ж стояв барак у такому веселому місці, що його з усіх боків осяювали вогні — зі станції, з вагоноремонтних майстерень та від шахти, — і він плив щоночі в тих вогнях, наче корабель у сріблястому морі.

А скільки звуків жило на станції вночі! Брязкали сталевими тарелями вагонні буфери, перегукувалися дударі-стрілочники, сюрчали у свої сюрчки й вимахували ліхтарями зчіплювачі вагонів, видзвонювали молоточками по колесах обходчики поїздів, і мовби десь угорі над станцією постійно, одним голосом дзуремів шахтний вентилятор. У бараці завжди стояв дух шпал, штибу, котельної пари і полину, що ріс попід вікнами. А світло звідусіль малювало на стіні супроти Климкового ліжкф великі різнобарвні квіти: червоне — маки, синє — волошки, жовте — соняхи, вони мінилися і тремтіли, як од вітру в степу... То були казкові, найщасливіші в Климковому житті ночі.

Він отак би й виріс серед уквітчаних тих ночей, якби не настали ночі інші, ночі без вогнів. Зостались лише звуки, ті, що завжди, але в п'їтми вони спохмурніли, поглухішали і долинали наче з глибокого провалля. У ці чорні ночі поїзди йшли частіше й швидше, ніж раніш, але від них уже не віяло сосновими дошками чи теплою пшеницею, мокрим, шойно вийнятим із шахти вугіллям чи цегляною курявичкою з відкритих вагонів. Од них віяло ліками, димом польових солдатських кухонь, гарячими на сонці уламками літаків і гармат...

І одної з таких ночей не повернувся на станцію дядьків Кирилів ФД, хоч на нього давно вже чекала нова зміна машиністів. Климко цілу ніч проблукав тоді на станції, вслухаючись у далекі злякані гудки паровозів, але так і не почув серед них знайомого. Він

був один на весь світ — гудок дядькового ФД, — і Климко впізнав би його серед тисячі...

Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила, його помічників, старого Кіндратовича, що їздив іще на царських паровозах, і коচেґара Славка-гармоніста. Дрезину оточили з усіх боків — чергові обходчики, змажчики, стрілочники, і Климко ніяк не міг пробитися крізь той натовп. Він побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови, і закричав, і застукав кулачками в погорблені спини:

— Пустіть мене!

Його впізнали і розступилися... Климко побачив лише сиву дядькову чуприну з-під брезенту, вчепився за борт кузова, щоб злізти нагору, але хтось придержав його за плечі й сказав:

— Зараз, синок, зараз подивишся зблизька. Знімемо — і подивишся.

— Пряме влучення... — квапливо розказував хтось. — У тендер, їх вугіллям побило...

Дядька ховали надвечір при відчинених навстіж дверях барака. Надворі було вітряно. По коридору шаруділо перше осіннє листя з пристанційного скверу і забивалося в тихі кутки. Увіходили мовчазні зморені залізничники в промашчених мазутою робах, знімали картузи, прощалися пошепки з дядьком і знову йшли на роботу; зітхали і потихеньку схлипували жінки, які зійшлися з усього барака, і тільки одна серед них, тітка Мотя з висілка, плакала вголос і припадала щокою до чорних — їх так і не відмили — дядькових рук, складених на грудях. Вона частенько приносила дядькові чисті, випрасувані сорочки, що пахли простим чорним милом.

У головах у дядька лежали пучечки живих і сухих квітів: чорнобривці з деповської клумби і гайстри з чиесьь грядки, сухий деревій і ковила. Квіти дихали м'яко і ладанно, а дядьків костюм новий пах Климкові вихідними днями. На кладовищі Климко вже не плакав, а лише здригався від холоду в грудях і хрипко зітхав. Червоно, підпливаючи рожевим надвечірнім мороком, заходило сонце. А вітер обтіпував з молодих топольок прижовкле листя і розкидав поміж мо-

гилами. Воно застрявало в оградках, прилипало до пам'ятників або летіло в степ, рвучи на своєму шляху тонку, ще не стужавілу по-осінньому павутину.

На могилу дядькові поклали його шкіряний картуз із білими молоточками. Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

— Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою — зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одежину — він умів і сам. Давно вже вмів...

М. Вінграновський

ПЕРВІНКА

(уривок)

Первінка тулилась до Миколки і дрібно тремтіла, коли вони поминали постріляних корів, чи коней, чи навіть верблюдів. Німці тікали на чому могли, і, коли коні чи корови не в силі були під ними йти і падали у багнуку, тоді німці їх убивали. Пахло чимось неприємно-солодким. Миколці хотілось затулити носа — руки не вільні: однією рукою він вів Первінку, а другою раз по раз витягав чуні з болота.

Так вони і посувалися вдвох під жерлами танків та гармат, поміж перекинутими машинами, погорілими гарбами і возами.

І тихо та порожньо на шляху і в степу, хоч вий.

Біля машин валялися потрошені мідні скрині з усіляким добром з полотном, з квітчастими рушниками, з хромовими чобітьми, але Миколка знав, що нічого цього чіпати не можна, бо воно заміноване.

Пахло якимись ліками та горілою шерстю.

Смеркало. Смеркало й смеркло.

Первінка ледь тягла ноги, а Миколка ніс уже чуні в руці і йшов у валянках по болоту. Попереду замаячив горб з кам'яним давнім

хрестом. Цей горб з кам'яним хрестом мав означати Миколці половину дороги. На небо вийшли зорі, під ногами трохи підмерзло. Вийшов червоний місяць, і танки відразу ж стали більшими, ось-ось неначе загуркочуть і застріляють.

Миколка уже б і побіг додому, якби не пудові ноги набрякли, — мати ж удома не спить і думає: де ж це він? Але ось і половина дороги.

Навіть при місяці видно у кам'яному хресті дірки від куль, але що це? Під хрестом біля згорілої машини стоїть ліжка! Темне широке ліжка з золотими бильцями стоїть під хрестом при дорозі!

По Миколчиній спині сипонуло морозом: ішов уранці на базар — ліжка не було. Хто ж це його поставив за день?

Миколка пильно почав придивлятися до машин, до „тигра”, що чорнів за хрестом у кюветі, і до самого ліжка — ніде нікого.

Червоно світить місяць над горбом, і тиша така тиха, аж холодна.

Навшпиньках Миколка підійшов до ліжка — ліжка порожнє, ні подушки на ньому, ні ковдри, самі лише дошки, де-не-де посічені кулями та осколками, та золоті бильця блищать при місяці, як чортові очі.

„Дай, — подумав Миколка, — сяду та відпочину, бо не маю вже сил отак теліпатися, та й Первінці щось треба дати”.

Миколка похукав у руки, прив'язав Первінку до ліжка і пішов до „тигра”, бо якраз саме там росли найвищі будяки: треба ж було цьому „тигрові” увігнатися в такі добрячі будяки! Миколка нагнувся і зашарудів між лапатими будяками: під будяками щось росло. Пирій чи ковила — проти місяця не видно. Хоча вони і торішні, але рвати їх важко, сильно вони у землі сидять. Від „тигра” котами чомусь смердить, — от була б та цибулина, що її на базарі з'їв, як би вона зараз пригодилась!

Миколка виніс із будяків оберемок пирію, кинув його перед Первінкою на ліжка.

— Оце з'їси, Первінко, та й підемо далі, а я біля тебе посиджу, — сказав Миколка і сів на ліжка.

Первінка зашелестіла пірієм, а Миколці тим часом хтось почав мастити очі медом. Голова його хилилась на ліжко, згодом він підігнув під себе ноги і заснув. Ніч стояла біла під місяцем, як молоко у дійниці, і тихо жувала Первінка під хрестом, оточена „тиграми” та „пантерами”.

Доївши пізню свою вечерю, Первінка й собі вляглася біля ліжка та й заплющила очі...

Скільки Миколка спав — невідомо, але проснувся він від того, що його хтось гойдає з боку на бік.

Спросоння Миколка вискочив на ліжко з ногами і побачив, як Первінка рветься від ліжка туди й сюди, аж на лигач тріщить, а здоровенний чорний собацюра, врівень з Первінкою, плигає між „тигром” і дорогою і намагається вхопити Первінку за ногу. Вона відхвицькується від нього, як може, очі повні страху — боже ж ти мій!

Миколка схопив відколений снарядом шматок хреста і з усієї сили попудив собацюру по лапах. Але той тільки підскочив і сів на дорозі, весело і задоволено дивлячись на Миколку.

Тоді Миколка відважив підмерзлу грудку, другу, але собацюра то пригинався, то пересідав з місця на місце і знову весело махав хвостом та задоволено повискував.

А навкруги білий-білісінький день, та й сонце у небі уже височенько, морозець, у Миколки зуб на зуб не потрапляє. Додому, Первінко, мерщій додому, бо що ж там мати?

Миколка натягнув на замерзлі валянки чуні, відв’язав Первінку, ще раз пошпував у собаку рудим осколком від снаряда і по примерзлих грудках побіг до села.

Пробігли вибалок, Первінка задихалась, задихався і Миколка — хай йому грець! Станемо та відпочинемо. Раптом у небі, де не візьмись, з’явилися наші і німецькі літаки. Одні з заходу, другі зі сходу. І тих і тих було так багато, що їхнім крилам не вистачало неба.

Вдарилися вони над Миколчиною головою в одну мить, і годі вже було про що й думати.

Німецькі бомбардувальники змушені були скинути бомби в порожній степ і тікати.

Степ, де щойно пройшли Миколка з Первінкою, закипів від бомб, як смола в казані.

Бомби падали одна на одну, бо їм не вистачало місця. Де і як сховався Миколка з Первінкою, видно не було, видні були вогонь і дим, та чути надірваний голос повітря.

Все скінчилося раптово, як і почалося: зeszли літаки, і лише вирви в землі здивовано-тихо задивились у небо. Миколка з Первінкою вилізли з воронки...

Євген Гуцало
ПІСНІ ВОГНЮ І ПОПЕЛУ
(уривок)

Після пиріжків із калиною, яких наївся вволю, почало хилити на сон. Тітка Оришка постелила йому постіль на тапчані й сказала спати. Але Терень сидів край столу й прислухався, чи не озветься, чи знову не заірже гнідко. Бо так він ото тривожно, клично був озвався — й зовсім умовк.

Повагавшись, Терень звівся з-за столу й пішов до дверей.

— Ти куди? — тітка до нього. — Спати постелено.

— Коня подивлюся.

— Еге ж, справжній хазяїн за ніч не один раз вийде подивитися на худобу, а про коня й казати годі. Батько твій любить коней, ти в батька вдався.

Ступаючи в темних сінях, долонею вів по стіні, щоб не спіткнутись, щоб лобом не вдаритись, — і відчинив незамкнені сінешні двері. Свіже нічне повітря хлопнуло в груди, світло біло-зеленкуватих зірок ударило в очі. Переступивши поріг, скрадливо попід хатою подався на причілок, де біля вишні уп'яв гнідка.

Гнідка під вишнею не було.

Не вірячи сам собі, Терень пучками пальців торкнувся до вишневого стовбура, навіть гілля почіпав. З листя йому на груди завалився сонний хрущ, завовтузився, загув — і похурчав назад у листя.

Тереневі в грудях наче щось обірвалося і занило болісно, тривожно.

— Гнідко, де ти? — озвався він.

Може, відв'язався саме тоді, коли заїржав раз і вдруге, кличучи до себе, а Терень не послухав коня, не вийшов надвір? Каяття, докір самому собі обпекли свідомість. Скрадливо пішов поза хатою, вглядаючись у принишклу темряву, приглядаючись до дерев, до кущів. А ще й прислухаючись, чи не обізветься часом гнідко, побачивши його в темряві, але тиша глибоко стояла довкруги у Зеленій Греблі. Ото хіба що зрідка пролітали хрущі. Та раз і вдруге озвався десь собака — і вмовк.

Марно поникавши по городі, підійшов до воріт, заглядаючи в темну вулицю під нахиленим плетивом тихих верб, але пуста скрізь та безлюддя.

— Тереню, де ти? — покликала тітка Оришка, вийшовши з хати.

— Коня десь нема, — хрипко озвався.

— Ой, горе! — вирвалося в неї.

— Відв'язався.

— Е-е, сам не відв'язався... Ой, горе яке!.. Неспроста іржав. Може, хазяїн його знайшовся й забрав свою пропажу.

— Хазяїн? Де ж той хазяїн узявся?

— Ой, Терешку, ти — дитина, балакаєш по-дитячому...

Вже десь бачила я цього коня, тільки з пам'яті вилетіло, хто ж їхав на ньому.

Всякі думки після почутого від тітки зароїлися в голові.

— Піду я до своїх, — сказав.

— Як же ти підеш, дитино, коли ніч? Хіба втрапиш? Залишайся до ранку.

— Не можу залишатися до ранку. Треба до своїх. Я запам'ятав дорогу, не загублюся, а ви до хати йдіть.

— Щастя тобі, сину...

Ввібравши голову в плечі, Терень ішов темною вулицею, що пахла вогкою кропивою та бузиною. Хоч би вогник де-небудь блимнув чи голос людський почувся, глуха тиша довкола. Якби не світло зірок у небі, назад не втрапив би. Вглядався в темряву, вслухався в

темряву: може, побачить, може, почує голос гнідка, якщо раптом заірже.

Сова десь ухнула, наче то сама темрява ухнула. Терень нашоршив вуха, сподіваючись іще раз почути сову, але марно.

Й несподівано згадалася мати, як вискочила з обійстя на дорогу перед їхньою валкою, заступаючи дорогу, не пускаючи. І запах рук її відновився в пам'яті, й запах кіс... І голос її розпачливий гострим болем ударився в пам'яті, наче щойно почувся. Слідом за матір'ю згадалася їхня школа, згадалася Ганя, що постала перед його зором своїм смаглявим усміхненим обличчям. Так постала, наче й не з пам'яті згадувалася, а ось вона, в цій темній вербовій вуличці в Зеленій Греблі. Прямо перед Теренем. Терень іде — і її смагляве усміхнене обличчя йде попереду, відсувається, відпливає з кожним його ступенем, не перестаючи так дивно та загадково всміхатися.

Тулибаба згадався. І як ото Ількові дід та мати вели батька здавати в міліцію, як потім сліпий Ілько приходив під будинок міліції, залазив на дерево, щоб батько через загразоване вікно побачив Ілька на дереві.

А ще — літак за селом!

Хто цієї ночі вартує біля підбитого літака в полі, коли чи не весь їхній сторожовий загін тепер от у Зеленій Греблі?

Згадалася баба Рузя, як ото вона віддячила розквітлим абрикосом, коли допоміг витягнути відро води з криниці.

Думки-спогади роїлися в голові, а ще ж снувалося й про тітку Оришку, і про її Миколу. Де той Микола, де? Не вірилося, що тітчин Микола пропав, і як би ото зустріти його, знайти, щоб порадувати невтішну тітку Оришку!

Ген і присадкувата будівля комори, в якій розмістився на ночівлю їхній загін.

Тамуючи дихання, ступив на негороджене подвір'я, за яким темнів глибокий яр, а за яром поле слалосся до лісу.

Як раптом за спиною почулося глухе:

— Стій!

Терень завмер від несподіванки, обертаючись па голос, у якому впізнав голос дядька-міліціонера Охріма Зозулі. Він вийшов із-за груші, побіля якої вони сьогодні палили вогнище та вечеряли. Тримавши в лівій руці карабін, дядько-міліціонер мерехтів гострими очима-жаринами.

— Де ти ходиш опівночі?

— В тітки був, — стиха проказав, чуючись винуватим.

— У тітки? Покинув загін — і до тітки? Погрітися на печі, еге? А ти забув, що у Зеленій Греблі шастають вороги?

— Та... мені Кіндратович дозволив.

— Бач який! Тітка покликкала, Кіндратович дозволив йому... Ти втратив відповідальність бійця, ти міг підвести весь наш сторожовий загін. — Дядько-міліціонер Охрім Зозуля вмовк, наче сподіваючись на відповідь, але не дочекався. — Де твоя зброя?

Тепер відчув, що полотніє від цього запитання.

— Залишив у коморі...

— В бойовій обстановці ти пішов у самоволку! Залишив зброю! А якби твоя зброя потрапила до ворожих рук?

Терень хотів заперечити, що його зброя залишилася в загоні, але знав, що з командирами не сперечаються, а тільки виконують їхні накази.

На їхні голоси з дверей комори появився учитель Максим Гордійович і, накульгуючи на протезі та порипуючи милицею, підійшов близько до них.

— О, Терень об'явився, — зрадів учитель. — А ми тут усі потерпаємо за тебе — де ти, що з тобою? Як же це так — піти з загону? Навіть коли тітка покликкала? А тепер от повернувся опівночі, якось і забув про нашу дисципліну.

В учителевому голосі бриніла батьківська турбота, і від його щирої доброти відтерпла душа в Тереня.

— Винуватий, — сказав.

— Авжеж, винуватий, — згодився вчитель. — А тепер до хлопців гайда.

Й тоді Терень зважився сказати:

— Коня мого нема... Вп'яв біля вишні в тітчиному дворі, а його хтось відв'язав.

— Хто ж відв'язав? — дзенькнув метал у голосі дядька-міліціонера Охріма Зозулі.

— Не бачив, бо я в хаті сидів у тітки.

— Й де взявся той кінь на нашу голову? — ще дужче забринів метал у сердитому голосі. — Й треба ж було знайти його в лісі!

— Ді-і-іла-а... — зітхнув учитель Максим Гордійович. — Ми правильно розсудили з вами, Охріме, що такий славний кінь повинен мати свого хазяїна. Завжди кінь має хазяїна, а ще в таку пору! Десь там у лісі неподалік від коня був і хазяїн, коли ти, Терешку, наскочив на свою знахідку. І що ж то за хазяїн, га, коли він не признався за свого коня? Ото не підійшов до тебе й не забрав? І в Зелену Греблю до нас по свого коня не явився. А, либонь, стежив за конем — і вистежив, коли ти подався до тітки. Він і відв'язав.

— Гадаєте, він? — похмуро запитав Охрім Зозуля.

— Авжеж, він, кому ж іще... Ді-і-іла-а... Чуєш, Тереню? Ми ото чому сказали тобі нагнати коня? Аби йшов до хазяїна, ми б подивилися, куди гнідко подався б, а так, бач, хазяїн знайшов гнідка... Ну, йди спати...

Хлопці покотом спали попід стіною на соломі, а в самому кутку комори світився вогник. То тлів каганець, вихоплюючи з темряви уламки іконостаса і діда-кордуплика на дерев'яному тапчані.

Почувши шурхіт соломи, Кіндратович розплющив очі.

— А-а, це ти, парубче... А я думав, коні товчуться.

Їхні коні лежали в протилежному кутку комори, за хлоп'ячими сонними тілами.

Терень уместився па долівці біля свого вузлика та біля свого карабіна, що стояв спертий на стіну.

— В старі добрі часи в цю пору жінки вже не спали, — озвався Кіндратович із тапчана. — Дітей будили та й ішли до церкви святити паски та крашанки... А де ж ти їх посвятиш, коли церкви нема, коли батюшки нема? Отакий Великдень, гріх та й годі.

Вогник бликуна скидався на хлюпiтливу золоту пелюстку, яку будь-якої миті могли загасити чорними крильми кажани мороку, а кажанів мороку набралось в коморі повно-повнісінько.

Кіндратович запитав:

— Любиш коней?

— Люблю.

— І я люблю.

Дід-кордулик і зараз не скинув лисячої шапки з сухої кістлявої голови. Малорухомі очі його скидалися на двох павуків у тенетах зморщок.

— Ти, хлопче, схожий на мене.

Тереневі хотілося заперечити, що не схожий на Кіндратовича, а на свого батька, так мати казала часто, але слова застрягли в горлі. Добалакався старий! Сам ти на себе схожий, більше ніхто не схожий на тебе.

— Ото колись у Зеленій Греблі роздавали папських коней... Багато зібралось зеленогребельських бідняків, бо кому ж не хотілось панського коня! Без коня не похазяйнуєш, а тут революція й землю наділила... Значить, панських тих коней менше, ніж бідняків у селі. То до чого додумалися? Поставили бідняків за ворітьми економії, а коня — як пужнуть нагаєм із двору, то він ладен забігти на край світу, летить чортом у ворота, а ти вже тут не лови гав. Хапай коня, коли зумієш ухопити, бо ж на всіх не вистачить... Я вже і так приловчувався, і с'як, але коні все дужчим діставалися, а мене відтирали й відтирали. Ну, думаю, залишуся без коня, а без коня залишатися не можна, заїсть нужда... І як я вирвався й гурту, як ухопився за гриву — і сам не сказав би. А тільки летить кiнь, волочуся я за гривую, не випускаю, аж поки приловчився і видерся на спину, а раз на спині, раз верхи на коні, значить, мій кiнь... А багато зеленогребельських дядьків залишилося тоді без коней, усі з мене чудувалися, що дрібний, як щиглик, а в здоровіших відняв.

Кажани мороку тирлувалися в коморі, хлопці спали покотом, коні спали, погойдувалася золота пелюстка бликуна.

— Отакий самісінький був той кiнь, як твій гнідко.

Терень тільки зітхнув, бо не хотілося зараз опівночі казати Кіндратовичу про гнідка, якого так негадане хтось украв на дворі в тітки Оришки.

Дід-кордуплик скоро заснув, бликун погас, і кажанів мороку ще більше налетіло в комору, було їх тепер від стелі до долівки, зло-вісне припишклих.

Підмостивши кулак під голову, Терень заплющився, намагаючись заснути, але сон утік від нього. Думалося про несподівані прикросці, яких завдав своєму сторожовому загонові. Але не міг, не міг він утриматися, щоб піти геть від гнідого коня, залишивши його, самотнього, в лісі! Де тепер кінь, до якого так хутко звик? Невже й справді в свого старого хазяїна, який відв'язав гнідка від вишні? І невже то справді лихий чоловік? А либонь, лихий, раз ховається, раз потай забрав гнідка. Бо добрий чоловік не став би критися, він усе б чинив по-справедливості, відкрито...

***Критики й літературознавці про творчість майстрів
психологічної прози для дітей***

Олексій Неживий

ШЛЯХ ДО СЕБЕ

(уривки)

Майже десять років життя видатного митця пов'язано з Луганщиною, адже в селище Щотове, де мешкав дядько Филімон Васильович Тютюнник, він потрапив ще шестилітнім у 1937 році, коли в рідному селі Шилівці на Полтавщині репресували батька. А ще Г. М. Тютюнник в Луганській області працював учителем. Про один рік вчителювання, який став визначальним у його творчій долі, сьогодні наша розповідь.

Отже, 19 травня 1962 року відбувся захист на відмінну оцінку дипломної роботи з російської літератури на тему „Психологізм у творчості Льва Толстого”, яка виконувалася студентом п'ятого курсу Харківського державного університету Г. М. Тютюнником під

керівництвом завідувача кафедри російської літератури професора М. Легавки.

Наказом №117 по Ворошиловському районному відділі освіти від 15 серпня 1962 р. Тютюнника Григорія Михайловича призначено вчителем російської мови і літератури середньої школи робітничої молоді міста Артемівська. Дружину Людмилу Василівну Тютюнник – учителем української мови і літератури...

Перші дні й місяці учительської праці приносили не тільки радощі, бо кожен учитель був зобов'язаний насамперед дотримуватися вимог навчальної програми, за виконанням якої ревню слідкувала дирекція, численні перевірки провадив районний відділ освіти. Зберігся класний журнал 8 „А” класу середньої школи робітничої молоді Артемівська за 1962 – 63 навчальний рік. У цьому класі навчалось двадцять п'ять учнів. З російської літератури, яку викладав Г. М. Тютюнник, за підсумками навчального року п'ятірки й четвірки отримали шістнадцять учнів. Вивчалися всього чотири твори із російської літератури ХХ століття: „Молода гвардія” Олександра Фадєєва, „Доля людини” Михайла Шолохова, „Як гартувалася сталь” Миколи Островського, „Василь Тьоркін” Олександра Твардовського. Звісно, що для творчої, неспокійної натури вчителя цього було замало, а найбільше вадило принизливе для педагогів адміністрування: „Треба починати щось для себе, для душі. Школа – це не те. Давати уроки, розповідати щиро і широко – подобається. Але ж плани, канцелярська робота, якась дурна і непотрібна директорська манера (мабуть, всіх директорів у світі) говорить з учителем як з солдатом, засмічує розум; відчуття таке, немов у душі усихає самий любий серцю паросток”...

Не залишились осторонь талановитого й проникливого погляду письменника проблеми тодішньої школи, складного духовного світу дітей і підлітків. Коли 1963 року Гр. Тютюнник приїхав до Києва і почав працювати в редакції газети „Літературна Україна”, його літературним дебютом стало оповідання „Дивак”. Головний герой – маленький хлопчик Олесь, дитина із тремтливою душею, загостреним чуттям справедливості, творчою уявою, здатністю опоетизо-

увати дозвілля. Разом з тим у творчості Григора Тютюнника незвичайно проникливо, навіть з любов'ю, відтворено образи вчителів, які наділені високими морально-етичними якостями: доброти, щирості, людяності. До того ж їх гуманізм та демократизм нерідко вступає в пряму суперечність із радянського системою освіти. Зранений війною, утративши найдорожче – всю сім'ю, учитель історії Федір Несторович (оповідання „На згарищі”) не поспішає поставити негативну оцінку тій учениці, що не змогла правильно відповісти на запитання: „Коли почалася Велика Вітчизняна війна?” На противагу заформалізованій методиці, він намагається викликати почуття й, щонайперше, знову хоче розтривожити власний життєвий досвід. Взнявши милиці, він знову йде до залишків рідного села і вкотре слухає трагічну розповідь сусіда діда Макара, як у їхню хату влучила бомба на його очах, як у повітрі довго вирувало пір'я з подушок... Після знову пережитого горя Федір Несторович на слова господарки квартири „Не встигнете і до уроків підготуватися” реагує: „– Я вже приготувався, – сказав сам собі, зітхнув і знову заквапився, загойдався на милицях, далеко вперед викидаючи ногу”. А в повісті „Климко” хлопчик побачив на базарі свою вчительку Наталію Миколаївну. Вона продавала улюблене плаття, щоб купити молока для своєї маленької дитини. Сам сирота, знедолений війною, Климко разом із другом Зульфатом вирішує допомогти улюбленій вчительці й вирушає за багато кілометрів по сіль.

Перший і єдиний рік учительської праці став ще одним рушієм до остаточного ствердження для себе рідної мови як основоположної в образному світовідчутті, а значить, і в письменницькій творчості.

З 1988 року в загальноосвітній школі №12 міста Антрацита, в селищі Щотове діє літературний музей Григора Тютюнника. Тепер він носить звання зразкового. На шкільному подвір'ї споруджено пам'ятник видатному митцеві, автор якого луганський скульптор, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, народний художник України І. М. Чумак...

Неживий Олексій. Шлях до себе / Олексій Неживий // Наша газета. – 08.12. 2010. – С. 3.

Бойцун І. Є.

Морально-етичний аспект катарсису у творах для дітей

Художня література як форма образного моделювання життя, засіб вираження національної ментальності народу є важливим чинником формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку. Саме тому дієвим художнім засобом літератури є її асоціативність. „Асоціативність – це спосіб художньої виразності, заснований на виявленні зв’язку між тими образами, що вже закріпилися в художній свідомості, і тими, що виникли у процесі чуттєвого відтворення дійсності. „Закон асоціацій”, відкритий ще Аристотелем, важливий однаковою мірою як для „пересотворіння” світу у процесі художньої творчості, так і для художнього сприймання мистецького об’єкта (співтворчості), що забезпечує його прочитання з урахуванням специфіки „мови образів”. Змішування асоціацій у художньому творі зумовлене передусім художньою логікою, внаслідок злиття понятійно-психологічних смислів та зорових вражень.

Одним із покликань творів літератури є безпосередній вплив на свідомість реципієнта, у ролі якого виступає читач. Саме на цьому наголошував Дільтей В. у праці „Сила поетичної уяви. Початки поетики”: „Творчість поета завжди і скрізь тримається на енергії переживань. Його внутрішня організація, чутливо реагуюча на глоси життя, здатна перетворити в переживання мляве повідомлення якої-небудь газети під рубрикою „Із злочинного світу”, суше повідомлення літописця або гротескную сагу. Як наше тіло дихає, так наша душа бажає повноти й простору для своєї екзистенції через збільшення розмаху свого сокровенного життя. Життєве почуття намагається виразитися в звуці, слові й образі; споглядання цілком задовольняє нас лише тоді, коли воно збагачене таким змістом життя, такою широтою почуттів; це переплетіння, це наше первісне, цілісне, повне життя, споглядання, наповнене почуттям, опромінення переживання в яскравості образу – ось сутнісна риса будь-якої поезії. Подібне переживання цілком стає нашою власністю лише тоді, коли воно вступає у внутрішній зв’язок з іншими, віднаходячи тим

самим свій смисл. Його ніколи не можна редукувати до думки чи ідеї; але його можна шляхом вдумливого опанування, узагальнення, встановлення зв'язків поставити в сукупний контекст буття людини й таким чином зрозуміти в його суті, тобто в його значенні”.

Філософська категорія катарсису вперше була запроваджена Аристотелем до жанру трагедії. До цього часу ми послуговуємось аристотелівським тлумаченням поняття, але поширюючи його на всі твори художньої літератури, про що свідчить визначення катарсису, подане в академічному Літературознавчому словнику-довіднику: „Катарсис – у давньогрецькій філософії – сутність естетичного переживання, зумовлена звільненням душі від тіла, від пристрасстей та насолод (Платон). Запровадив термін Аристотель у „Поетиці” для визначення трагедії, у якій відбувається очищення емоцій мистецтвом (вона „за допомогою жалю і страху відтворює катарсис подібних афектів”). Більшість мистецтвознавців розглядає катарсис в етичному аспекті, виповненому естетичним смислом, коли реципієнт страждає разом із літературними персонажами. Першим такий погляд обстоював Маджі (1550), його поділяли класицисти, Г.-Е. Лессінг, Г.-В.-Ф. Гегель та ін. Катарсис у драматичному та прозовому творі пов'язаний з композицією, з напруженими колізіями сюжетних ліній, які розв'язуються надто драматично”.

Художні твори для дітей мають подвійне значення: з одного боку, вони повинні сприяти вихованню особистості засобами літератури, а з іншого – розвивати в читача почуття прекрасного, розуміти й відчувати естетичну насолоду від твору мистецтва, котрим виступає літературний твір. Саме тому є важливим з'ясування морально-етичного аспекту категорії катарсису в творах для дітей. Читаючи художній твір, дитина не просто простежує перипетії пригод героїв, а й ставить себе на місце персонажів книги, разом із ними страждаючи чи радіючи. На цей аспект художньої літератури звертав увагу Фрай Н. в „Анатомії критики”: „У тематичних видах літератури зовнішній зв'язок між автором і читачем стає більш помітним, і тому тут почуття співчуття й страху швидше є засобом збудження або стримування, ніж очищення. У катарсисі почуття ці очищуються завдяки тому, що вони відне-

сені до певних об'єктів; там же, де їх збуджують навмисне з розрахунку на відповідну реакцію, вони позбавлені подібного співвіднесення й виявляються просто елементами душевного стану”.

Поняття катарсису в сучасному літературознавстві не має однозначного трактування. Воно привертає увагу критиків, але всі вони тлумачать його за Аристотелем. Слід виділити кілька функцій катарсису в художньому творі: очищення через страждання; співчуття герою або героям, літературна доля яких була занадто драматичною; ствердження переваги певних моральних устоїв, котрих дотримувались герої твору.

Зважаючи на специфіку творів для дітей, героями цих творів переважно є діти. Тому поява дорослих під час розвитку дії зумовлює певні художні особливості: застосування письменником засобів асоціативної ретроспекції, ліричних відступів, замовчувань, непослідовного розвитку дії, інтриги, фольклорної образності. Особливо вагомою в творах для дітей є асоціативна ретроспекція. „Деякі моменти асоціативної ретроспекції мають у творі ключове значення. У них зосереджується психологічна домінанта зображеного характеру і через минуле окреслюється майбутня дія, поведінка персонажа, тому що функція асоціативної ретроспекції – не відновити в пам'яті окремі події і переживання, а здійснити взаємопроникнення часів, які творять єдність”. Безіменний герой-оповідач оповідання Б. Антоненка-Давидовича „Золотий кораблик” на все життя запам'ятав епізод свого дитинства, котрий вплинув на формування його як особистості й не дав стати на шлях збочення. Створивши власний примарний світ, у якому він – герой-супермен, оповідач-дитина скоїв злочин, через котрий зазнав страждань, докори сумління й усвідомив хибність власних життєвих цінностей, їх примарність. „Прозріння” героя показано через символіку очищення його водою, вогнем і мідними трубами” (як в одній із казок). Поспішаючи на місце злочину, до школи, де на горіщі галки звили гніздо, малий не зважає ні на що: „Лиш я один біг, не відчуваючи під ногами землі, майже нічого **не бачачи за сльозами** (виділення в тексті тут і далі І. Б.), що застилили од вітру очі. Біг назустріч вітрам, назустріч **блис-**

кавкам і громам, назустріч своїй фортуні...”. Далі на нього чекає зустріч з небесним вогнем, як своєрідним попередженням, і зливою: „Раптом **блідо-рожева блискавка** розпанахала небо і стрілою впала десь неподалеку висілка. І одразу ж страшний вибух грому, аж мені залящало у вухах, потряс землю й повітря, а за ним **хлопнула, як з відра, злива... По коліна у воді**, мокрий як хлющ, я ледве дочвалав крізь водяну запону до хати, не сміючи звести на перелякану матір очей”. І врешті-решт „золотий кораблик” – сонячний промінь, за яким погнався хлопчик, наперед відчуваючи радість, що в нього буде рідкісна річ. Усвідомивши, що це омана, герой почав „прозрівати”: „Ясно, до болю ясно, аж мені защеміло серце, було тільки одне: це я загубив тих маленьких, безпорадних пташенят, це я завдав такого непоправного лиха їхній бідній матері... Почувши коло себе збентежений материн голос, я уявив собі нараз, як би то голосила моя мати, коли б мене не стало, як тих пташенят. Пригадав, як крякала в розпуці галка над дахом, і не витримав. Ревне ридючи, я уткнув голову в шкарубкі, але такі теплі й пестливі руки моєї здивованої матері...”. Отже, пройшовши всі етапи очищення (водою, вогнем і бажанням прославитися), переживши потрясіння відкриття власної провини, хлопчик робить висновок: ніколи не ганятися за „золотими корабликами”, тобто примарами, що приводить до трагедії, загибелі живих душ.

Доволі часто письменники використовують поєднання трьох часових вимірів в одному творі. У такому разі „кінець визначає початок, наслідок – зображення причини” (Копистянська Н.). Герої творів художньої літератури перебувають у пошуках відповідей на безліч питань, пов’язаних із місцем і призначенням людини на землі. Обрамлення у художньому творі виконує роль кола, по якому герой знову й знову повертається на місце подій у пошуках істини. Нерідко відповідь на питання дається після пережитого ним потрясіння, коли герой-оповідач іншими очима дивиться на світ, зокрема конкретну людину, яка його зацікавила своєю несхожістю на інших. Подібне вирішення проблеми стало традиційним для малої прози ХХ століття: „У вставлених в обрамлення новелах, кожна з яких

можна сприймати як самостійний твір, виступає оригінальна модифікація вже традиційної у ХХ ст. ретроспективної побудови, що знімає інтерес до кінцівки і загострює пошуки відповіді на питання, хто винен, що життя людини склалося так, а не інакше. У таких творах, як правило, оповідь ведеться від імені персонажа про те, що він сам пережив, або про іншу людину, добре йому знайому. Оповідач чи оповідачі подають свою інтерпретацію фактів, мотивів дії, цим досягається подвійна психологічна характеристика і того, про кого йде мова, і того, хто її веде. Між ними часто виникає непорозуміння, розбіжності чи навіть полярність життєвих позицій, через що створюється додаткова емоційна напруга”.

У підлітковому віці герой оповідання О. Гончара „Ода тій хаті, що в снігах” не міг зрозуміти, що собою являє його односелець, сільський сторож, відлюдькуватий дядько Іван, хата якого стояла далеко за селом, край шляху. Але саме цей чоловік простягнув хлопцеві руку допомоги, коли він у хуртовину заблукав у степу. Переляканий, знесилений оповідач з останніх сил боровся за життя, відчуваючи докори сумління, коли надходить несподівана допомога: „Ні, ні! Зляканий видом власного небуття, зникнення, схоплюєшся, кричиш у нестямі кудись у вітер, у ніч, у глибіню завірюхи. І голосу свого зірваного не впізнаєш, та й чи можна вважати голосом це школярське знесилене скімлення, що зливається з суцільним завиванням вітру.

О ні! Тільки не піддайтесь... Пробуєш іти далі, зморено падаєш раз у раз, знову виборсуєшся, ледь плентаєшся кудись навмання, картаючи себе за самовпевненість, за непослух, за те, що не зважив на застороги старших людей, дав серцю волю, а воно ось куди тебе завело... Можливо, це навіть не тернівщанські вже степи, може, це інші якісь, чужі, ті, що з вовками!

І ніколи ніхто тут не їздить, не ходить, ніхто тебе тут не знайде, розпачливого голоска твого не почує. Провалюючись у снігу, падаючи без сили, ти, одначе, знов і знову натужуєш голос, подаєш у завірюху дитячий благальний свій крик, невідомо до кого звернуте волаання. Передихнеш і знову кидаєш у темряву свій страх, тугу свою, невідкличну, може, передсмертну...

Та ось, як сама неймовірність, із глибин завірюхи тобі раптом відгукнулось виразно людське:

– Іду! Іду-у!..

Скільки житимеш, не забудеться потім тобі, яке це незмірне щастя – почути на краю небуття голос людський, чийсь гук обнадійливий”. Підліток, все ще не вірячи у порятунок, відчуває докори сумління і сорому. На все життя він запам’ятав свій стан (катарсис), коли „судорожно чіплявся за оту його (дядькову – І. Б.) темну, загрубілу в роботах правицю, як боявся загубити її серед хуртечі, відчуваючи в ній єдине своє спасіння! О рука людини! Ти можеш убити, відкинути в прірву, буваєш несправедною й жорстокою, але ж ти можеш і зарятувати, як ця – тепла, добра, найласкавіша у світі дядькова Іванова рука!..”. Від того часу оповідач іншими очима подивився на свого рятівника, і перед ним несподівано розкрилася глибина душі цієї людини: виявляється дядько жив у хаті за селом, аби вчасно надавати допомогу заблукалим. І згодом цю думку підтверджує спогадами про інші часи, німецької окупації. Дядькова хатина стала притулком для біженців, полонених-втікачів, за що його було розстріляно німцями. Але оповідач співає оду хатині за селом, котра разом із своїм господарем рятувала людям не лише життя, а й душу.

Копистянська Н. як особливість творчої манери К. Чапека виділила те, що „Головним у Чапека виступає не побутовий час, а екстремальний і час „порогу”, причому такого, за яким – небуття. Те, чим людина була метушливо зайнята у щоденному житті, зі встановленням нової, справжньої шкали цінностей багато в чому здається дрібним і випадковим. Тому в такій ретроспективній побудові автор стискає час, здійснює прискіпливий відбір епізодів, тих, які зображені докладно, і тих, які відтворені побіжно, надає великого значення порожнечам, пропускам. Усвідомлення кінця відкриває коло, а смерть його замикає. Однак зберігається відкритість тексту і підтексту, можливість створення надтексту читачем, тому що об’єктом дослідження виступає не окремий епізод, навіть не вся лінія життя героя, а трагедія і свідомість людини як частини загальнолюдсько-

го”. Смерть людини – завжди трагедія, але найбільше потрясіння викликає загибель дитини через трагічний випадок. У такому разі ми можемо говорити про катарсис у тлумаченні Аристотеля, коли глядач вистави, реципієнт, відчуває жах і страх від страждань героїв твору. В оповіданні Григора Тютюнника „Перед грозою” події викладені у спокійно-розповідній манері. Але за зовнішнім спокоєм приховується драма людського життя. Хлопчик Василько, надія й опора матері та маленької сестрички, годувальник після загибелі батька на війні, потонув під час рибалки. Початок новели констатує той факт, що цього дня у селі не все, як завжди: „Але сьогодні у вуличці було порожньо й тихо. За селом високо в небі, над молодими пшеницями, кружляла гайвороняча зграя: то розтягалась у довгу чорну смужку, то знову зливалася в кім’ях, нагадуючи дикий бджолиний рій.

Кра-крах... – чулося здалеку.

Заходило сонце, мінялося барвами небо: то жовтогарячими, то густо-червоними, то просинюватими, доки не загускло у німій вечоровій прозелені. І вже не видно було чорної зграї над пшеницями, чувся лише далекий тривожний гелгіт.

Наступала ніч, а Василько так і не прийшов”.

Гайвороння над селом, повторення слів із семантичним значенням „чорний”, констатація факту, що Василько не повернувся додому, створюють у читача погане передчуття. Найбільшої напруги почуття досягають в епізодах, котрі пояснюють причини зникнення хлопчика: стурбований відсутністю риби, він не помітив небезпеки і потрапив у водяну пастку: „Він вибрів на міліну. Стало грузько. Вода запахла гнилим падалишнім листям і моченими коноплями. Василько занурив руки в кушир і, щоб не так грузнути, порачкував на колінах, обмацуючи мул. Та раптом дно зникло. Василько пірнув по шию і, відчувши під собою холодну глибочінь, усім тілом шарпнувся до берега. Але кушир, затягнутий коліньми з мілини, цупко обмотав штанці і тяг Василька вниз”. Григір Тютюнник застосовує прийом контрасту, символи, асоціативні метафори для змалювання трагедії, яка надзвичайно глибоко впливає на свідомість

читача, викликаючи почуття розпачу, співчуття, жалю: „На якусь мить він знову, як тоді спросоння, побачив небо. Воно розділилось на дві половини: одна була чорною, друга – в зорях. Десь далеко спалахнула блискавка і впала на воду.

„Он чого вона не ловилась...” – промайнуло у Васильковій голові, і водночас у вухах зашелестіла вода, потекла в рот.

„Мамо!” – крикнув Василько, але замість власного голосу почув лише глухе булькотіння. У скронях стало боляче і задзвеніло – тоненько, немов десь далеко сурмила сурма, перед очима троїлися червоно-зелені плями, наїжджали одна на одну і підплигували, мов покольбола. Потім у голові щось ляснуло, покольбола розскочилися і попадали, наче збиті синім батоном... Згодом посеред чорної ковбані один по одному зринули петрики, погойдались на хвилях і зграйкою прибилися до берега...”.

Категорія катарсису як засіб очищення від скоєних злочинів й усвідомлення власної провини виявляється в новелі Є. Гуцала „Лелечення”. Можливість подібного тлумачення цієї категорії пов’язана з християнством, ідеї якого проявилися і в творах художньої літератури. Подібне потрактування дає Тен І.-А.: „... від ідеї морального вдосконалення, втіленого в досконалому богу, перед котрим будь-яка душа є грішною, заслуговує покарання й нездатна здобути прятуюнок інакше, ніж через насланий ним порив каяття та подароване ним очищення серця”. Герой твору Є. Гуцала, хлопчик Андрійко, через необдуманий вчинок, намагання проекспериментувати, винен у загибелі пари лелек. Птахи, висидівши замість лелечення гусеня, сприйняли це як виродження свого роду і пішли з життя. Лише наприкінці твору читач довідується з внутрішнього монологу хлопчика, хто став винуватцем трагедії. Спостерігаючи за лелеками, він усвідомлює свою провину й сподівається, що лелеки повернуться до їхньої хати: „Андрійко крутнувся й зник так швидко, що за ним слідом шириця на дворі спалахнула зеленим полум’ям. І вже сховавшись у бузині від цілого світу, а особливо від тієї лелечої хмари, він бачив, як лелеки з їхньої хати злетіли високо-високо. І раптом один із них, склавши крила, опукою шугнув донизу. Моторошно ста-

ло Андрійкові, обсипало холодом, а в цей час другий лелека, зробивши прощальне коло над землею, також згорнув крила й почав падати додолу. Андрійко не зважився простежити його політ до кінця, він затулив долонями очі, деякий час так сидів, а потім впав обличчям у трухле листя, в порохняву – й заплакав. Коли перевернувся горілиць, то все ще плакав, і порожнє блакитне небо крізь сльози здавалось то рожевим, то фіолетовим, то жовтим, то червоним.

Він витирав кулаком очі, та сльози текли й текли, розмальовуючи небо в радужні барви.

Минуло літо, настала осінь, лелеки згуртувались у ключі й відлетіли. Всю зиму Андрійко чекав, коли ж та весна прийде. Довшої зими, ніж та, в його житті не було: за снігами та морозами, за метелицями кінця їй не виділось. Та край настає всьому. Напровесні в грудях подужчала віра на щось добре й гарне”.

Доволі часто письменники вводять до сюжету несподівану розв’язку, зумовлену пережитим героями твору як своєрідну винагороду і взірєць для реципієнта. Героїня оповідання Пономаренко М. „Даринка в стилі „ретро” кардинально відрізняється від перших красунь класу зовнішністю й поведінкою. Саме ця незвичність, класичність стилю привертає до дівчинки увагу однокласника Дмитра. За покарання „красуні” визначають позбавлення дівчинки довгої коси, що для неї було сильним приниженням і потрясінням. На читача чекає несподівана розв’язка сюжету: Даринка виходить у цій ситуації не приниженою і знищеною, а переможницею, бо Дмитро не звертає уваги на волосся, а визначає, що вона і в душі не така, як інші дівчата: „Даринка місця не могла знайти на подушці. Боліла голова. Мабуть, ще не встигла звикнути до дивної легкості. Поплакати б, проте сліз не було. І сон кудись зник безслідно, і все стало байдужим. Раптом тишу квартири сполохав дзвінок – вимогливий і різкий.

– Святий Боже, хто ж це? – хутко підхопилася з крісла бабуся.

Даринка повернула голову на подушці і ... стрілася з поглядом Дмитра. Від несподіванки заплакала.

– Ну, що ти! – хлопець взяв її тонкі руки у свої долоні.

Даринка сіла в ліжку, опустила очі. Як же невчасно з'явилися сльози! Дмитро ніжно торкнувся Даринчиного м'якого волосся: – А ти і без коси у стилі „ретро”, слово честі...

Прості, звичайні слова. А відчула Даринка, що біда її відсо-вується кудись убік і душа світлішає, мов обрій при сході сонця”. Сльози болю, розпачу в дівчинки змінюються на сльози щастя. Подібний прийом у трагедії винавав ще Аристотель, оскільки „перипетія – будь-який несподіваний, різкий поворот у розвитку дії. Аристотель подавав характеристику перипетії як злам від нещастя до щастя в долі героя трагедії”.

Отже, категорія катарсису відіграє важливу роль у творах художньої літератури, зокрема творах для дітей, виконуючи різні функції, пов'язані із завданнями літератури як одного з видів мистецтва.

Бойцун Ірина. Морально-етичний аспект катарсису у творах для дітей / Ірина Бойцун // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Український культурологічний центр. – 2006. – т. II. – С. 195 – 203.

Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації)

Буквально кожен твір Гр. Тютюнника висвітлює найтонші порухи людської душі, особливо дитячої. Поетика „ліплення” образу в його оповіданнях і повістях („Дивак”, „Климко”, „Вогник далеко в степу”), де головні герої – діти, має реалістичну автобіографічну основу. У кожному рядку оповідань „Ласочка”, „Степова казка” тощо виявляється особливий (інтелектуально-психологічний) стиль митця. Концептуальним підґрунтям творчих пошуків Гр. Тютюнника було формування такої моделі людських відносин, яка виявляла б почуттєву сферу діяльності, поведінки персонажів. Характеристика героя здійснюється переважно за допомогою психологічної деталі, зорового образу. У творах митця вступів майже немає – така характерна особливість його художньої манери. Натомість одразу подаються яскраві життєві картини, гострі діалоги, в яких чітко вимальовують-

ся характери. Його персонажі навдивовижу реальні, вихоплені з самого життя. Так, особистість Олеся („Дивак”) розкривається через конфлікт, що є важливим засобом вияскравлення стану героя, зіставлення – протиставлення дій, вчинків, а також через художню деталь (намальований дятел). „Дивацтво” героя виявляється в тому, що він сприймає світ своєрідно – як утілення добра, людяності, любові, правди, вірності, милосердя. Герой Гр. Тютюнника типологічно близький до персонажів І. Франка, А. Тесленка, Ю. Збанацького, Є. Гуцала, В. Близнеця та інших письменників.

Звертався Гр. Тютюнник до жанру казки. Так „Степова казка” складається ніби з окремих оповідей („Забутий курінь”, „Як свисне бабак...”, „Небезпечний приятель” і „Ходи біда стороною”). Характерно, що письменник відмовляється від традиційного казкового зачину, а розмірковує про цілком реальне життя природи – живої й неживої. Природа в художньому світі прозаїка сприймається як невід’ємна складова людського життя, що перебуває в гармонійній єдності з почуттями, настроями героїв. Реципієнт здобуває можливість через читання, занурення в мальовничу дійсність дитячого світосприйняття відчутти той ледь уловимий жмуток емоцій і почуттів, що виникають від усвідомлення казковості зображуваного словом. Описи, ніби вихоплені з дійсності, дають змогу дитині пофантазувати, уявити, яким був чарівний курінь замолоду, хто був той дядько Демид, як народжується в руках майстра диво, що завдяки авторовій майстерності набуває людських якостей. У циклі „Степова казка” кожне наступне оповідання пов’язується з попереднім, уносячи певні нюанси, інтонації, нових героїв. Власне, в прозі митця поєднався хист надзвичайно цікавого оповідача й уміння викласти свої враження, спостереження легко, захоплююче, образно, з іскорками гумору, іронії та невечерного оптимізму за будь-яких обставин.

Проза для дітей Є. Гуцала позначена особливим – поетизованим – зображенням стосунків між людьми. Невечерпну „Країну дитинства” письменник осмислює в різних жанрово-стильових формах і щоразу – в новому баченні. Твори Є. Гуцала прикметні тим,

що не адресуються дітям. У них завжди наявні такі духовні, людинознавчі первні, що й дорослі знайдуть матеріал для роздумів. „В полях”, „Промінець”, „Олень Август”, „Запах кропу”, „Лось”, „Сайора” – ці та інші твори є зразками акварельно-психологічної новелістики. Як художника його відрізняє інтерес до деталей розвитку характеру не лише під впливом оточення, а й у результаті досить стійкого, самостійного внутрішнього розвитку персонажів, їх моральних пошуків, роздумів про сенс життя. Визначальною ознакою стилю автора слід вважати інтелектуально-психологічне письмо. Тому, очевидно, головним у розкритті дитячих характерів його творів є душа, її стан, рухи, а також поведінка героя в різних життєвих ситуаціях. Уводяться метафори, перебільшення, виникають несподівано-умовні авторські асоціації. Антропоморфізм в описах слугує вираженню окремих граней внутрішнього „я” героя, авторського бачення навколишнього. Письменник заглиблюється у внутрішній світ свого героя, а за допомогою непрямой психологічної характеристики передає найтонші порухи його душі. Використання невластивої прямої мови, внутрішнього монологу, потоку свідомості дало змогу відтворити дійсність через показ ставлення до неї героя. Психологічна стилістика оповідання виявляється в мові, що з елементу форми перетворюється на самостійну формальну структуру, особливу психологічну одиницю. Зовнішні ознаки інтелектуально-психологічної прози Є. Гуцала визначаються насамперед прагненням не розповідати про життя, а відтворювати його в усій повноті – кожному мить наново й обов’язково в індивідуальному сприйнятті. Художнє дослідження кризової, переломної ситуації (оповідання „Лось”) дає митцеві змогу показати дитину в її моральній суті. При цьому впадає в око відсутність широких описів, надзвичайний лаконізм і переконливість. Характери персонажів – інтелектуальні, перейняті пристрастями віку, з високоморальним осереддям і глибоким народним коренем, з особливим почуттям природи.

Твори для дітей обох прозаїків характеризуються прагненням вийти за межі звичайних сюжетів і конфліктів, традиційних героїв,

образів, усталених форм, пошуками нових художніх рішень, стилістичних засобів. Це присутньо унаочнює думку про те, що трагізм буття, драматизм життя українського народу письменники відобразили через інтерпретування психології особистості, вираження почуттів і настроїв людини, свідомості і підсвідомості. Аналітичний розгляд у визначеному аспекті прози для дітей Гр. Тютюнника та Є. Гуцала дозволяє зробити висновок: становлення їх художньої індивідуальності відбувалося в конкретно-естетичному співвіднесенні із художнім досвідом всієї української літератури. Культивуючи традиційну форму повісті, оповідання для дітей, Гр. Тютюнник та Є. Гуцало збагатили їх новим змістом, оригінальними прийомами й засобами художньої виразності.

Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років XX століття (жанрово-стильові модифікації) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Н. А. Резніченко. — К., 2009. — 20 с. — укр.

Питання для обговорення й завдання

1. Ознайомившись з творчістю Григора Тютюнника, скориставшись афоризмами щоденникових нотатків письменника, спробуйте визначити життєве і творче кредо майстра психологічної прози. Афоризми: „З любові і муки народжується письменник – іншого шляху у нього немає”, „Іноді я відчуваю Людину, як рана сіль”, „Мила моя Людино, ніколи я не скажу про тебе чорного слова”, „Часто запитую себе: навіщо тобі істина? Відповідаю: Щоб знати, де брехня... Ніщо так боляче не б'є людину, як брехня”, „І що я в Господа за людина!!! Ні в чому немає мені ані міри, ані втіхи – ні в любові, ні в стражданні, ні в захопленнях, ні в сумі пекельному... Неприкааний я”, „Ідеалізм мій полягає в тому, що я завжди жду від людини хорошого”, „Сумніве мій! Мій ти мучителю і поморнику. Як тяжко з тобою і як страшно залишитися без тебе”, „Але в житті людини один страшний день – коли вона вперше опустить плечі, зігнеться”.

2. Поміркуйте над питанням: чому головні герої запропонованих творів ішли на самопожертву заради інших? Відповідь ілюструйте цитатами з текстів.

3. Проаналізувавши статтю І. Бойцун „Морально-етичний аспект катарсису у творах для дітей”, спробуйте на матеріалі прочитаних художніх творів визначити складники катарсису літературних героїв як провідного модусу стильової манери характеротворення зазначених письменників.

Література

1. Бойцун І. Психологічний портрет „дітей війни” у творах Євгена Гуцала / І. Бойцун. – Луганськ : Шлях, 2002. – 40 с.

2. Вічна загадка любові. Творча спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / Упоряд. та прим. А. Шевченка. – К. : Рад. письменник, 1988. – 496 с. : іл.

3. Гримич Г. Світ героїв Є. Гуцала / Г. Гримич // Література. Діти. Час. – Вип. 7. – К. : Веселка, 1982. – С. 132 – 136.

4. Гуцало Є. Суворий і ласкавий / Є. Гуцало // Література. Діти. Час. – Вип. 11. – К. : Веселка, 1986. – С. 140 – 147.

5. Кужільна Л. Трагічна модель світу Миколи Вінграновського / Л. Кужільна // Укр. мова і л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 4. – С. 193 – 198.

6. Новикова М. Міфосвіт Григора Тютюнника: степ і сіль / М. Новикова // Укр. мова і л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 5 – 6. – С. 149 – 158.

7. Собчук Л. В. Наратологічна експлікація традиційного поняття „художня майстерність” / Л. В. Собчук // Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми : наук.-методич. семінар / за ред. Р. Гром’яка. – Тернопіль : ТНПУ, 2006. – С. 289 – 293.

8. Шевченко А. Щастя й злощастя Григора Тютюнника / А. Шевченко // Дивослово. – 1999. – № 1. – С. 55 – 62.

Заняття № 6 **СВІТ ПРИРОДИ У ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ**

План

1. Функції картин природи у творах для дітей.
2. Повість Миколи Вінграновського „Сіроманець”.
3. Засудження браконьєрства в оповіданні Є. Гуцала „Лось”.
4. Оповідання Є. Гуцала „В гості до білого світу”.

Консультації

Дитинство – це той пласт пам’яті, про який Олесь Гончар у романі „Твоя зоря” устами Заболотного сказав: „...в літах дитинства, можливо, закодовано щось вельми для душі необхідне, таке, що упродовж всього життя позначається на наших „дорослих вчинках”.

За допомогою казкового, оповідного чи поетичного слова у співпереживанні і співтворчості з дорослими дитина перекидається уявою в близькі й далекі світи, у розмаїття взаємин між людьми, у їхній соціально-економічний і духовний світ. Через персонажів-людей і персонажів-тварин, через лексичне наповнення творів і правильне їх інтонування вона виробляє водночас оцінні орієнтації щодо добра і зла. При цьому значною мірою залучається її емоційно-розумова сфера, виробляються навички співдумання та співпереживання, без яких повисає в повітрі така суттєва ознака відносин між людьми, як милосердя.

Гуманізм творів для дітей розкритий у провідних темах: про збереження та примноження природи, про показ турботливого ставлення до людини, долі людей, їх гідності, до рідної мови; уміння відстоювати справедливість, добро, взаємоповагу. У творах на шкільну тематику розкрито духовний світ дітей і вчителів.

Особлива увага приділена екологічному вихованню як одному з головних завдань сьогодення. Виховання любові до природи, усвідомлення краси рідного краю, потреба її збереження – не лише естетичні категорії, а й глибоко патріотична справа. Зразки високої майстерності в описах української природи дали наші класики:

Тарас Шевченко, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Олександр Олесь, Юрій Збанацький, Павло Тичина, Григійр Тютюнник та інші.

Пейзажі в художніх творах виконують кілька функцій: естетичну, виховну, характеротворчу, локалізуючу.

Тести для самоперевірки

1. Є. Гуцало народився:

- А) 14 січня 1937 року на Вінниччині;
- Б) 6 травня 1930 року на Житомирщині;
- В) 10 грудня 1935 року на Волині.

2. У якому році вийшла перша збірка оповідань для дітей?

- А) 1960;
- Б) 1962;
- В) 1964.

3. Які твори належать Є. Гуцалу?

- А) „Звук павутинки”, „Ялинка”;
- Б) „Слово матері”, „Вогник далеко в степу”;
- В) „Лось”, „В гості до білого світу”.

4. На прикладі персонажів оповідання „Лось”, письменник хотів показати:

- А) справжню чистоту душі, щедрість серця;
- Б) інстинкти мисливців;
- В) погане ставлення людей до тварин.

5. Якою людиною в оповіданні зображений мисливець?

- А) другом;
- Б) ворогом;
- В) байдужою людиною.

6. Звідки потрапив лось до заповідника?

- А) з Африки;
- Б) народився в Україні;
- В) з тайги.

7. У якому місці заповідника найчастіше любив бувати старенький лось?

- А) на галявині;
- Б) у березовому гаю;
- В) у густій кущавині.

8. Що сталося з лосем, коли він йшов до ополонки?

- А) він спіткнувся;
- Б) побачив захід сонця;
- В) провалився під лід.

9. Що сталося з лосем, коли він тікав від зграї вовків?

- А) він сховався в кущах;
- Б) його врятували мисливці;
- В) вовки втомилися бігти за ним.

10. Хто був рятівником старенького лося?

- А) мисливці;
- Б) два хлопчики;
- В) мисливець Шпичак.

11. Яке нещастя сталося з лосем, коли він біг до лісу?

- А) він знову провалився під лід;
- Б) його вбив мисливець Шпичак;
- В) на нього напала зграя вовків.

12. Чи зраділи хлопці, що лось не встиг втекти до лісу?

- А) так, разом з мисливцем ділили здобич;
- Б) ні, вони хотіли самі його наздогнати;
- В) ні, вони були пригнічені вчинком дядька.

13. Про що на початку оповідання „В гості до білого світу” розмовляли Якимівна та її внучок Тарас?

- А) про ліс та гриби;
- Б) про жаб та погоду;
- В) про річку та рибу.

14. До кого в гості пішли Тарас та бабуся?

- А) до світу білого;
- Б) до баби Федори;
- В) до баби Куниці.

15. Чий спів дорогою в гості чув хлопчик?

- А) спів жінок;
- Б) спів дерев;
- В) спів пташок.

16. Де росла груша, до якої прямували онук з бабусяю?

- А) на пагорбі;
- Б) в саду в пана;
- В) серед поля.

17. Що побачив хлопчик з розповідей бабусі у прозорому повітрі біля груші?

- А) майстерню дідуся;
- Б) хату та хлів;
- В) лазню біля струмка.

18. Дорогою додому, персонажі оповідання:

- А) збирали груші;
- Б) танцювали;
- В) співали.

19. Оповіданням „В гості до білого світу” Є. Гуцало прагне:

- А) навчити бути байдужими;
- Б) виховати справжніх людей;
- В) забути минуле.

20. Оповіданнями „Лось” та „В гості до білого світу” Є. Гуцало вчить нас:

- А) шанувати спогади про минуле та гарно ставитися до природи й звірів;
- Б) не зважати на минуле, бо воно вже минуло;
- В) бути такими, як мисливець.

Ключ: 1. А. 2. Б. 3. В. 4. А. 5. Б. 6. В. 7. А. 8. В. 9. Б. 10. Б. 11. Б. 12. В. 13. Б. 14. А. 15. В. 16. А. 17. Б. 18. В. 19. Б. 20. А.

Матеріали до заняття

Микола Вінграновський **ПІСНЯ СІРОМАНЦЯ**

*Познайомився з лісом, травою, грозою,
І на лапах моїх доцвітає весна.
Походив по снігах, понативався водою,
Понаслухав рушниць – їм немає числа.
 Вийшла з дому зоря й піднімає вітрило,
 Степ з лиманом лягли – ждуть вітрило зорі...
 З-поза хмари на вечір дощем засвітило –
 То вже я народився при дубовій корі...
Познайомились дні, день за днем за собою,
Невелике життя засміялось і – вже...
І тече долина, як ріка за сосною,
І в Сашковому зошиті її а неїге...*

Євген Гуцало **ЛОСЬ**

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вимальовувалася в досвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, з якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, кощав; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це його не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала, й від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім ще. Струміль вітру доносив запах річкової криги, в ньому жив дух примерзлого болота, долинали шарудіння прив'ялих стеблинок, які пус-

калися вскач по опалому листю, але над усім цим линуло знеможене, схоже на зітхання, порипування гілляки.

Лось був старий і бувалий самець, він уже звик до заповідника, в який потрапив із тайги, звик до людей і до того, що його підгодовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неясний страх, який нагадав йому про життя в тайзі, про ті небезпеки, які там на нього чигали, і лось зрушив із свого лежбища, а потім і побіг. Чим далі біг, тим більшим сповнювався страхом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування власних ратиць об землю, ще довго не зупинявся. Куці й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стьожки пари, а позаду ще довго метушився гамір од його бігу. Лось поминув ялиник, потім байрак, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився і, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Вгамувавшись, він лизнув язиком припорошену снігом землю, а потім неквапно попрямував до тієї поляни, на якій любив найчастіше бувати.

Поляна ця, подзьобана струхнявліми пеньками, викружилася край осичняка, трохи на згірку. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і хутко тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна була пустельна, як і все навколо; лось застиг нерухомо, втупившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, — якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Помалу лось заспокоювався. Так він стояв, а навкруги розвиднялося, світліло, виразніше малювались осики; повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійною й осмисленою, в ній уже не було того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшав, ще більше пострункішав, і в його очах появився отой золотавий полиск, який надавав їм виразу одвічного розуміння життя природи і її таємниць. Ще трохи постоявши, він побачив блідо-рожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, — і гойднув розлогими рогами, так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом йому знову вчулося жалібне поскрипування гілляки, і лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулося бажання бігти й тікати. Але він переборов себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола. Вітер, як і перше, дув із залужжя, він був просякнутий холодом та запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка була ледь протоптана — по ній почали ходити не так давно, — і лось принохувався, чи не пройшов по ній перед ним вовк, або лис, або людина. Але помітив тільки вчорашні сліди ворони та ще осторонь — ямки од заячих ніг. Спустився на берег. На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посотались угору сірими верболозами дими з коминів. На далекий горб пнуться санки однокінь, ось вони вихопились на маківку — та й спливли по той бік...

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли він ішов до ополонки, щоб напиться води, тільки сполохано поохкувало. Краї ополонки розсипчасто іскрилися, а вода, зтягнута тремтким и скалками льоду, була схожа на застигле блакитне шумовиння. Вгадувалась причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустил голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи доторкнутися губами до оскнілого блакитного шумовиння, ніздрі його затремтіли в передчутті холодної води, — і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутись, але ратиці його були вже у воді, і лось вжахано відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Він ще раз конвульсивно здригнувся всім тілом, вкладаючи всю свою силу і весь свій відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. Він на мить принишк, готуючись до нового ривка, і коли його передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига тріснула під вагою великого тіла, і лось ще раз опинився по шию у воді. Він ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним роз-

пачем. Ще раз спробував вирватись, але вдалося тільки однією ногою, — друга вдарилась об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці закрив'янилась, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Лось відчував, що так йому не вирватись. Подібне відчуття уже приходило до нього — саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього, він уловлював подих смерті і втікав тільки тому, що не міг зупинитись. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста і, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Вони почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, вона мчала не так швидко, вона не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама неблаганна, і чим більшу він розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти його під лід. Лось, розуміючи це, намагався поводитись обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Він збирався до свого вирішального кидка, і коли знову не пощастило, то лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що він пробуватиме безперервно, доти, доки дихатиме.

Два хлопчики вийшли з лісу на берег і спинилися. Приїхали вони по хмиз, і їхня смирна конячина залишилась на узліссі, а вони вирішили подивитись на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицями і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні лиця ще більше пом'якшали од навколишнього простору, од тієї втікаючої далини, яка сягала аж за потойбережні горби. Вони й не зразу зауважили ополонку, бо вона була майже непомітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

— Собака купається, — сказав менший брат.

Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: „Яка це собака могла залізти в ополонку, щоб купатись?“

— Де?.. А-а... — він пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. — То лось...

Вони ще не встигли й здогадатися, що там могло трапитись, а тому деякий час стояли на місці і обмірковували, як той лось міг попасти в воду. Та коли він заборсався, а потім надовго притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж наспіє брат.

...Лось уже зовсім знесилився і байдуже спостерігав, як наближаються діти. Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик. Під цим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але він був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струменив із них увсебіч. Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитись. Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла. Він узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього і, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав та нетерпляче бив себе долонями по стегнах та по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу час од часу пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозко або ж він знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку він нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше наблизився до берега, його очі засвітилися тямом, і тепер він поводився смирно, вже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда конячина, тягнувши сани, й поволеньки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалік і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підберезник помахав кулаком і крикнув:

— Ти теж хочеш провалитись?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига зрадлива, що вона не зважить і на те, що вони рятівники.

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже

й задніми. Він аж захитався, і розкарячившись, ось-ось, здавалося, упаде. Обидва підберезники дивилися на нього з недовірою – ого, який великий, і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося, що такий міг втопитись. Вони безпорадно усміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувалися.

Лось обтрушував із себе воду й скалки льоду. Він зітхнув на повні груди, пирхнув — та й подивився на дітей. Його очі все ще були червоні од недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карячкувато ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, він вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в срібlistому серпанку, й дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли цьому великому звірові, й легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з нерозумінням дивилася йому вслід і стригла вухами.

Коли пролунав постріл, то лось деякий час ще продовжував бігти вперед, а потім спіткнувся, ніби натрапив на корч. Діти й уваги не звернули спочатку на той постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому то стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили і, набравши в груди гіркого повітря, чимдужу погнали туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підведеться, знову неспішно почвалає до лісу, що не було ніякого пострілу, — проте лось не вставав.

Він лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здався ще більший. Просто не вірилося, що такого великого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що він може потонути. На шкірі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а здуховина, не розгарячіла од бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик, який усе-таки сподівався зазеленіти, вкрившись листям.

Вони й не помітили, як підійшов до них рідний дядько Шпичак. Кругленький, як підпалок, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких він тонув мало не по пояс, дядько зупинився поряд з дітьми. Він, ма-

буть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатись. На губах у нього запеклась біла смага — мабуть, од якогось раптового, скороминущого переживання.

— Га? — обізвався дядько. — Ну як?

Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і від того воно бралось то темними, то світлими спалахами.

Діти нічого не сказали — вони ніяк не могли відірвати очей від лося, який ще ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

— У-ух, — видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носаконм ткнув його між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не прогавити тієї миті, коли він ворухнеться, щоб звестись на ноги.

— Це із заповідника, — обізвався нарешті молодший підберезник.

— Заповідник далеко звідси, — відповів дядько. — Сюди із заповідника лосі не бігають.

— Це із заповідника, — знову повторив менший.

Дядько почав гніватись:

— А вам яке діло?

— Ми його з води врятували, — сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

— О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

— Ми його врятували, — знову повторив старший брат, і його лице почервоніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

— Ану замовчіть мені, — ще дужче розгнівався дядько, — бо дістанеться вам од мене і од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи сльози. Старший брат узяв його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

— І роги вам віддам, — крикнув услід дядько.

Вони й не обернулися, тільки наддали ходи.

— Роги віддам! — ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідїй своїй конячині, то його наче щось тіпнуло. Він спочатку повільно ступив один крок, другий, — а потім побіг навздогінці.

— Роги віддам! — кричав, захлинаючись, ніби вони не чули.

Шпичак давно вистежував цього лося, — він його помітив одночасно з дітьми і, присівши у виямку, тільки посміювався, коли вони взялися визволяти його з ополонки. Він не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше затягне під лід. Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти — вперті й невідступні... Тепер треба було думати про те, щоб якось його заховати, замівши сліди, бо діти такі подалися в заповідник, щоб заявити охороні, — в цьому він не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не затягнеш назад до річки й не втопиш знову в ополонці — далеко не зрушиш. Але якби він міг затягти й утопити — ні хвили не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло, щоб лось підняв голову, звівся на свої стрункі міцні ноги і неквапно побіг до лісу, як він ще недавно біг, поки дороги йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Він припав до землі, всім своїм великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а його роги стриміли над снігом диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запоширив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

Євген Гуцало
В ГОСТІ ДО БІЛОГО СВІТУ
(уривок)

... Не втямив Тарас, як це вони йдуть у гості до білого світу, але змовчав. Минулого тижня вони вдвох ходили в гості до баби Федори, пригощала їх варениками з суніцями. Позаминулого тиж-

ня ходили до баби Куниці, дід Куниця чи не наймудріший на всеньке їхнє село пасічник. Ще позаминулого тижня були на толоці, на толоці всякої всячини смачної вдалося покуштувати. А це куди йдуть? У гості до білого світу? А якими ото ласощами почастує білий світ?

Як ішли поміж вербами в левадах, зелених жаб і справді було повнісінько кругом, а на стовбурі сухої поваленої верби сидів їхній зелений рядочок!

– Не співають, а мовчать на гарну погоду, – тішилась Якимівна.

– Та хіба вони співають, а не квакають? – знову не втримався Тарас.

– Е-е, внучку, все співає, навіть жаби. Ось лишень послухай.

Тарас прислухався – і неподалік у рясних вербах почув голос зозулі.

– Співає зозуля, роки мої лічить.

– Так то ж зозуля! – вигукнув Тарас....

... Й лише зараз він почав здогадуватися, чому Якимівна й сама зодяглася в святкову вишиту блузку, і чому він переодягнувся в чисту сорочку та ще й розчесався. Бо й справді-таки прийшли в гості. Але чому ж до білого світу?

Якимівна мовчала, дивлячись у поля.

Що вона бачила там, у полях? Тарас також почав пильно вглядатися, наче сподівався побачити те ж саме. Поля колосилися, бігли хвилями, здіймалися пагорбами, западали ярами, де-не-де темніли поодинокі дерева чи навіть гаї, видніла околиця їхнього села в тополях та в садках. І чим довше вглядався Тарас, тим багатшала перед ним земля, вона мовби розпросторювалася і з такої звичної та знайомої оберталась на незнайому, наче вперше бачену, яка з тихою лагідністю просила в нього: придивися до мене ще уважніше, зрозумій мене всю – від обрію до неокрайого обрію, полюби мене – і я віддячу тобі любов'ю...

*Критики й літературознавці про творчість
Миколи Вінграновського, Євгена Гуцала*

Навроцька Н. П.

Мала проза Євгена Гуцала. Поетика жанру

Вже після перших збірок оповідань критики заговорили про Є. Гуцала як про тонкого поета природи, прекрасного пейзажиста, який надав літературному пейзажу рис й особливостей самостійного, суверенного жанру.

Письменника цікавить те, що йде від близькості до природи, від глибоких душевних сил, від міцної патріархальної моральності, від поетичної фантазії, почерпнутої із чистого джерела народної поезії, вірувань, мальовничих звичаїв. Він розповідає про сільських людей, загублених у великих містах, про тих, хто втратив надію, страждає від самотності, і про тих, хто живе ілюзіями.

З особливою виразністю і художньою майстерністю Є. Гуцало вплітає картини природи і у новели-пісні – своєрідний гімн життю, земній красі, людському щастю, вічності материнства, совісті, пам'яті, Батьківщині. У „Піснях” природа сама по собі не має ніякого значення; вона – для настрою, для „характеру”, для підсилення потрібної емоції й ритму....

Є. Гуцало не вдається до механічного цитування народних пісень задля риторики; вони є формою вираження почуттів, мистецьким втіленням духу, свідомості героїв. Музикальне начало в новелах Є. Гуцала постає як виразна антитеза сірому, буденному, банальному, корисному. Пісня в новелах Є. Гуцала – це і акомпанемент настрою, і збудник печалі і радості, і зміст душі наратора і героїв оповідання; вона сама є головним героєм твору, покликаним „висловити правду про душу людини, передати такі таїни, котрі не можна відтворити звичайним словом” (Л. Толстой).

Художній світ Є. Гуцала – це симбіоз осягнення мінливого світу, думки і душевного самозаглиблення; світ, що став моделлю і віддзеркаленням реального, збагаченого широким розмаїттям

змісту, відтворенням найрізноманітніших явищ життя, всебічним його висвітленням.

Навроцька Н. П. Мала проза Євгена Гуцала. Поетика жанру [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Н. П. Навроцька. — К., 2001. — 20 с. — укр.

Л. Г. Стороженко

Художні особливості повістярської спадщини

М. Вінграновського

Суттєвими ознаками композиції прози Вінграновського є ясність, чіткість, зрозумілість викладу художнього матеріалу. Такі особливості письма визначив його режисерський досвід. Монтажування кадрів, зорові ефекти, досконалий темпоритм – всі ці кінематографічні якості відчутні у прозі письменника. Дійсно, „коли вдивляється в картину, – як пише кінокритик О. Кондратенко, – нерідко бачиш ту манеру світовідтворення на екрані, яка властива і прозі М. Вінграновського, це передовсім вміння проникати в найпотаємніші душевні рухи людини, її світ кількома деталями, фразами, кількома словами змалювати цей світ, однією-двома яскравими, на перший погляд, другорядними рисами відтінити найголовніше, основне”.

Композиційно твори М. Вінграновського базуються на принципах гармонії, контрасту, монтажу художньо яскравих картин та вдалому доборі ємних образних засобів, виразних штрихів. Відкриваючи нові масштаби, підказані філософсько-концептуальним осмисленням складних зв’язків людини зі світом, прозово-поетична концепція особистості М. Вінграновського акумулює визначальні духовні і моральні орієнтири свого народу. Вона створена у час, коли художній процес характеризується ускладненням концепції людини і дійсності; коли наша література збагачується й урізноманітнюється зображальними та виражальними засобами, коли зростає цікавість до історичної минувшини. Психологічно більш поглиблено досліджується внутрішній світ особи; письменник осмислює провідні морально-

етичні цінності, ототожнює себе з героєм твору. Для підтвердження зроблених зауваг звернемося до повістей „Кінь на вечірній зорі”, „Сіроманець”, „Первінка”...

Звертаючись до відомих проблем, М. Вінграновський виробляє свій глибокий психологічний підхід, збагачуючи українську літературу новими образами, сюжетними та стильовими пошуками, оригінальним вирішенням конфлікту та композиційним задумом. Прозаїк пробує вести розповідь у двох планах – про світ дітей і світ тварин („Сіроманець”).

Моральні колізії і конфлікти емоційно „озвучуються” виразним авторським співпереживанням; гуманістичний пафос посилюється глибокою душевною реакцією головного героя твору – Сашка, який аналізує реальні обставини оточуючої атмосфери, уроки сьогодення. Розширюючи „межі” художнього бачення героя повісті, прозаїк перш за все ставить перед собою завдання осмислювати сучасність. В. Марко зазначає, що в „кожному конкретному творі на передній план можуть виходити певні складники змісту”; у даному разі на передній план виходить зображення дійсності не просто в її проблемно-тематичному вирішенні (взаємозв’язок людини і природи), а і в індивідуально-особистісному, морально-психологічному, що підкріплюється ліричною основою повісті. Ліризм і романтичне піднесення – це атмосфера, в якій живуть і діють герої твору. У повісті опоетизоване все: природа, люди, дійсність.

О. Блок зазначає, що художник – це той, для кого світ прозорий, хто дивиться на життя очима дитини; „той, хто навіть незалежно від себе, за самою природою близький до думок і почувань дитячих”. Ці слова цілком відповідають характеристиці творчої особистості М. Вінграновського. Прозаїк справді показує нам світ, побачений очима дитини, адже для неї він завжди розкривається у своїй первинності. Вплітаючи в канву архетипного сюжету твору душевні переживання малолітнього героя та вираження „сутності” Сіроманця, митець активізує увагу читача, готує до вирішення важливої проблеми гармонії людини і природи. Ідейний задум автора підкріплюється його естетичною оцінкою зображуваного.

Виразною ознакою сюжетно-композиційної структури повісті є біографізм. Твір написаний в оповідальній формі. Має рацію М. Слабошпицький, коли пише, що не завжди можна з певністю отождентити оповідача і автора, проте саме у прозі Вінграновського відстань між ними скорочена до мінімуму, „часто вони зливаються в одне «я»”. Оповідальне „я” автора увібрало в себе багато сторонніх фактів, подробиць, проте все це конкретні реалії.

Так, поєднання реального світу людини і світу звірів, птахів та рослин допомагає боротися зі злом, з тими, хто є їх руйнівником. Це боротьба проти бездуховності та морального виродження людини.

Етюдні замальовки у повісті позначені фрагментарністю розповіді: „Свиснула синиця. Її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіявся дощ...”.

Такі описи стимулюють слухове та зорове сприймання.

Відомий у критиці вислів „проза поета” точно характеризує Вінграновського, оскільки його творам властива метафоричність, образна лексика. Початок повісті „Сіроманець”: „Уночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сухий листок ожини, хмукнув і сказав: „Ого-го!” Тоді він підняв лапу і вмився. Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою і за Єгиптом виднілася кожна бадиллина...” – яскраво свідчить про це.

Повісті Вінграновського відзначаються значною кількістю етичних подробиць, барвистим спектром емоцій. Та при „легкості”, вседозволеності тону оповіді й усій атмосфері твору – скільки побаченого й пережитого.

Прозаїк не фіксує абсолютно все. Він виловлює з життя основні ідейно значимі моменти, ніби показує на практиці, що у прозі, як і в будь-якому іншому виді мистецтва, повинен існувати особливий спосіб художнього трактування світу речей, виражатись авторська позиція на рівні індивідуально-творчого „я”, мусить бути власне авторський стиль.

Для стилістичної манери М. Вінграновського характерне використання описових порівнянь. Вони цікаві передусім тим, що митець

порівнює елементи природи з внутрішньою суттю людини (дитини). Характер головного персонажа Сашка, як і характери інших героїв повісті, розкривається не відразу, а у ряді справ та вчинків, які мотивуються попереднім розвитком сюжету (від знайомства з Сіроманцем до сцени останньої зустрічі з вовком). Таке розкриття характеру через дієвість властиве саме середньому епічному жанру.

Вінграновського не цікавить традиційна розстановка сил конфліктної ситуації, динамічно вибудувана фабула, гострота колізій. У його повістях – „істинний сюжет, сюжет нервів, вболівань, радості”.

У центрі повісті небагато героїв; подібно до гуманістів епохи Відродження головну роль митець відводить людині, яка є центром подій, що відбуваються. Вінграновського цікавить не вигадана чи зідеалізована особа, а звичайна дитина, зі своїми думками, переживаннями й неодмінно у типових обставинах.

Особливістю творчого почерку повістяра є вміння проникнути у внутрішній світ героя. Митець єднає способи побудови дії, прийоми та засоби розкриття характеру в художнє ціле, що дає читачеві об’ємне й емоційно насичене відчуття. У повісті відсутній напружений зовнішній сюжет, натомість в основі внутрішнього відкритого сюжету домінує мотив сприйняття дитиною реального світу, відтворення письменником духовної сутності хлопчика.

Психологічно поглиблюючи образ, Вінграновський показує свого героя у такі моменти життя, коли необхідно зробити певний моральний вибір. Сашко діє відповідно до обставин. Незважаючи ні на що, малий герой повісті рятує вовка, замкненого в кузні: „... затріщало під ножом мерзле мотуззя, тріснув брезентовий пояс, і вовк піднявся на зомлілі лапи”.

Характер персонажа детермінується обставинами, що склалися; у той же час у характері проявляються все нові риси, зумовлені сюжетно-композиційними аспектами формування дійсності у творі.

Людська доброта і людська бездушність загострюють погляд маленької особи на світ, роблять її готовою протестувати проти зла, жорстокості. Як стверджує В. Фащенко, „в сюжеті повинен бути

мотив граничної зосередженості на даному явищі, на певному питанні. Без „цієї націленості” повість одразу ж набуває внутрішньої невиразності”.

У повістях М. Вінграновського цей мотив зосереджується на почуттях, думках, переживаннях дитини, її поведінці, зв'язках з іншими людьми, з оточуючою дійсністю. Цьому сприяє орієнтація прозаїка на усний монолог, внутрішнє мовлення героя, психологічні деталі.

Розкриваючи душевне багатство образу Сашка, автор моделює картину гармонійного співіснування хлопчика і вовка, вдаючись до ліризації героя, як елементу психологічного впливу на читача.

М. Вінграновський – тонкий психолог, який чітко знає і розуміє закономірності психічних процесів (свідомих і несвідомих) своїх героїв. У його творчості „істотною стороною невичерпності художнього образу є психологізм як діяльність і душевний склад, створюваний словом у мові людини”.

Вінграновський творить людину, творить характер; дитяча душа – чистий аркуш паперу, на якому можна записати будь-який зміст.

Малолітній герой прозаїка Сашко перебуває у стані психологічного перенапруження, що є характерним для жанру повісті та є рушійною силою сюжету, коли дія розвивається у конфліктній чи передконфліктній ситуації. Автор відповідно до розгортання внутрішнього і зовнішнього сюжетів творить внутрішній (душевний стан хлопчика) і зовнішній (взаємозв'язок Сашка з оточуючою дійсністю, людьми) конфлікти, які розкриваються за допомогою діалогу та монологу, інтенсивна роль яких зумовлена тим, що у повісті, на відміну від роману, автор прагне на порівняно меншому відрізку дії показати всю гостроту проблеми, протиріччя дійсності. Діалог стає дією, двигуном сюжету. Монологи, за своєю суттю, сприяють психологізації, розкриттю внутрішнього світу персонажів.

Повтори слів, що суттєво впливають на стильовий малюнок прозаїка, виконують не тільки важливу сюжетно-композиційну функцію; визначають психологічну основу твору, а й мають вагоме художньо-етичне значення: сприяють вихованню почуттів читача, роз-

виту в нього розуміння прекрасного. Повторювальний прийом використання слова у загальній системі твору має також зображувальне значення, деталізація дій творить зорову картину. Одне й те ж слово, будучи в іншій позиції, мовби доповнює само себе. Особливо це стосується описів природи.

Природа – одна з найактивніших дійових осіб прози Вінграновського, вона виступає невід’ємною частиною людини, тому і наділена людськими якостями: „низький туман застелив город. З городу над картоплинням стирчали самі лише мокрі макові голови... Над білою гречкою гундосив безхатній, видно, джміль. Сонця на землі не було, але у небі жайворонки були вже золотими”. Така персоніфікація поетизує повість, є важливим змістотворчим і стилетворюючим компонентом у прозі митця.

Новаторство М. Вінграновського полягає не тільки у художньо-мовних особливостях відтворення душевного конфлікту („сказово”-оповідний та народно-розмовний стиль викладу), а й у умінні збудити в душі адресата відчуття гармонії людини з дійсністю, що зумовлено моделюванням епізодів, позначених яскравими подробицями, у двох сюжетних вимірах: внутрішньому (світ роздумів, переживань) та зовнішньому (контакти з оточуючою дійсністю, іншими персонажами). Виняткова точність і правдивість – найсуттєвіші ознаки прозової фрази М. Вінграновського. У досягненні художньої правди прози воєнної тематики письменник випробовує різні підходи і способи вираження. Дію „рецептора правди” митця слід розглядати, виходячи з творчого буття автора, самого тексту повістей. У прозі Вінграновського правда постає як своєрідне перекодування (коди автора і коди читача утворюють спільний простір самопізнання; для письменника вирішальним є момент самовираження, для читача – самоусвідомлення). Отже, перетин осі автора і читача відбувається у площині правди.

Стороженко Л. Г. Художні особливості повістярської спадщини М. Вінграновського / Л. Г. Стороженко // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_936/content/storozhenko.pdf

Питання для обговорення й завдання

1. Поясніть, наскільки вірш „Остання пісня Сіроманця” передає ідейну спрямованість повісті „Сіроманець”.
2. Простежте зміну природних циклів у повісті „Сіроманець” М. Вінграновського: коли зустрічаються Сашко і Сіроманець, втеча Сіроманця, його повернення і смерть. Відповідь обґрунтуйте.
3. Проінтерпретуйте епізод смерті Сіроманця.
4. Які сюжетні колізії народних казок простежені в повісті „Сіроманець” М. Вінграновського?
5. Назвіть засоби комічного. Наведіть приклади з повісті „Сіроманець” М. Вінграновського.
6. Поясніть, чому бабуся Якимівна сказала онуку, що вони йдуть у гості до білого світу в оповіданні „В гості до білого світу” Є. Гуцала?
7. Поясніть внутрішній стан Тарасика в оповіданні „В гості до білого світу”.
8. Випишіть портретні характеристики героїв оповідання „Лось” Є. Гуцала.
9. Поясніть, чому в оповіданні „Лось” Є. Гуцала оповідь ведеться від імені тварини.
10. Розкрийте символіку образу рогів Лося, схожих на кущ.

Література

1. Гримич Г. Світ героїв Є. Гуцала / Г. Гримич // Література. Діти. Час. – Вип. 7. – К. : Веселка, 1992. – С. 132 – 136.
2. Кіт Д. Дорога до храму / Д. Кіт // Укр. л-ра в загальноосв. шк. – 2002. – № 6. – С. 61 – 64.
3. Сулима М. Світ, створений всерйоз / М. Сулима // Література. Діти. Час. – Вип. 9. – К. : Веселка, 1984. – С. 114 – 119.
4. Талалай Л. Талант щирості / Л. Талалай // Дивослово. – 1994. – № 9. – С. 35 – 38.

Заняття № 7

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО „ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ”

План

1. Дитинство письменника.
2. Жанрово-тематична розмаїтість творів.
3. Трилогія „Тореадори з Васюківки”:
 - а) історія написання твору;
 - б) новаторство у творенні образів Яви Реня й Павлуші Завгороднього;
 - в) своєрідність композиції і сюжету, відповідність вимогам до творів для дітей;
 - г) засоби комічного;
 - д) виховне й пізнавальне значення.

Консультації

Всеволод Нестайко – відомий український письменник, який працює в галузі літератури для дітей. Напівсирітське дитинство, німецька окупація, як не дивно, сформували в письменника оптимістичний світогляд. Хто з дітей мріяв про запис у щоденнику про виклик батьків до школи? А саме такою була найзаповітніша мрія Всеволода під час навчання в школі. Вони з матір'ю, шкільною вчителькою, жили в приміщенні школи. А під час перерв учителі розповідали їй про бешкетування сина. Ще один із сумних моментів дитинства Всеволода Нестайка – самотність. Мати замикала його самого в кімнаті та йшла на роботу. Мало розважала сусідка, розмовляючи з ним крізь зачинені двері. До того ж, під час німецької окупації Києва на очах Всеволода випадково загинув товариш Павлуша. Саме тому письменник говорить, що діти не повинні бути самотніми. У його творах завжди діють двоє героїв, які обов'язково проходять випробування на дружбу.

Трилогія „Тореадори з Васюківки” Всеволода Нестайка – класика не лише української літератури для дітей, а й відома та популярна у світі. Письменник урахував особливості художньої

літератури для дітей: карколомні пригоди двох друзів, пізнавальний характер, розповідь від імені одного з героїв, які рятують світ від катастрофи, закінчення кожного розділу інтригою, мова дітей.

Тести для самоперевірки

1. Який жанр твору В. Нестайка „Тореадори з Васюківки”?

- А) роман;
- б) казка;
- в) пригодницька повість.

2. Хто провалився в метро, яке рили хлопці?

- А) корова Контрибуція;
- Б) льоха Манюня;
- В) дід Варава.

3. Як задумали хлопці прославитися?

- А) організувати бій биків;
- Б) знятися в кіно;
- В) збудувати підводний човен.

4. Хто був відібраний на кандидатуру тореадорського бика?

- А) цап Жора;
- Б) бик Петька;
- В) корова Контрибуція.

5. Чому корова Манька не підійшла для бою биків?

- А) в неї не було одного рогу;
- Б) вона не вмiла битися;
- В) вона була тiльна.

6. Кого хлопці витягли з колодязя?

- А) кошеня;
- Б) цуценя;
- В) старі чоботи.

7. Як хлопці назвали врятованого?

- А) Манюня;
- Б) Собакевич;
- В) Жучка.

8. Чому хлопців вигнали з уроку?

- А) вони розмовляли між собою;
- Б) вони притягли цуценя до школи;
- В) вони безпідставно сперечалися з учителем.

9. Як звали вчительку хлопців?

- А) Галина Сидорівна;
- Б) Валентина Петрівна;
- В) Ганна Сидорівна.

10. Що Ява та Павлуша поцупили в баби Марусі в школі?

- А) книжки;
- Б) дзвоник;
- В) зошити.

11. Яким було покарання для хлопців за витівку?

- А) викликали батьків до школи;
- Б) поставили двійки;
- В) не взяли на екскурсію.

12. Який твір написав не Всеволод Нестайко?

- А) „Пригоди Грицька Половинки”;
- Б) „Звук павутинки”;
- В) „Пригоди журавлика”.

13. Де проходила екскурсія?

- А) у Києві;
- Б) у Москві;
- В) у Харкові.

14. За ким вели спостереження друзі в місті?

- А) за класом;
- Б) за Книшом та Бурмилом;
- В) за роботою старшини Паляничко.

15. Хто знайшов Яву та Павлушу, коли вони заблукали в кукурудзі?

- А) учителька;
- Б) Криш та Бурмило;
- В) старшина Паляниличко.

16. Хлопці думали, що їх повезуть до:

- А) тюрми;
- Б) музею;
- В) додому.

17. Яку пісню співали усі, коли їхали додому?

- А) „Садок вишневий коло хати”;
- Б) „Черемшина”;
- В) „Чорнобривці”.

18. Хто оповідач першої частини трилогії?

- А) Павлуша Завгородній;
- Б) Ява Рень;
- В) Галина Сидорівна.

19. Ким була мати Яви Реня?

- А) депутатом;
- Б) міністром;
- В) учителькою.

20. Як насправді звали Яву?

- А) Василь;
- Б) Сидір;
- В) Іван.

Ключ: 1. В. 2. Б. 3. А. 4. В. 5. В. 6. Б. 7. Б. 8. Б. 9. А. 10. Б.
11. В. 12. Б. 13. А. 14. Б. 15. В. 16. А. 17. Б. 18. А. 19. А. 20. В.

Матеріали до заняття

Всеволод Нестайко
ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ
Трилогія про пригоди двох друзів
(уривки)

ЧАСТИНА ПЕРША,
яку розповідає Павлуша Завгородній

**НАДЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ РОБІНЗОНА КУКУРУЗО
ТА ЙОГО ВІРНОГО ДРУГА І ОДНОКЛАСНИКА
ПАВЛУШІ ЗАВГОРОДНЬОГО
В ШКОЛІ, ДОМА ТА НА БЕЗЛЮДНОМУ ОСТРОВІ
ПОБЛИЗУ СЕЛА ВАСЮКІВКИ**

РОЗДІЛ І.

Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки.
Собакевич

– От знайдібіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку – тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихасмо.

– Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

– Знаю, знаю, – ледь чутно зітхає, мій друг і нарешті наважується подати голос.

– Діду! – жалібно озивається він.

– Давай-давай!

– Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

– Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

– Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

– Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

– Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо – нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й плямиста, як географічна карта.

У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея – провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у – Васюківці! Станція „Клуня” – станція „Крива груша”. Три копійки в один кінець. Родичі – безплатно. З учительки арифметики – п'ять копійок. Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом – непередбачена катастрофа! – клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти – дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося – чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів – Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, – Великі Зондські.

Ну, так Ява – це не острів.

Ява – це мій найкращий другяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке – Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: „Я – Ваня”, а вийшло „Ява”, чи то „Іван” у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте „Ява” до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер, товариш Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я цікава.

Батько на скрипці грає. Корова – Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) – мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить – праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що „Волгами” з Києва приїжджають, тільки ахають.

„Ви, дедушка, абсолютний чемпіон”, – кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина – депутат райради, ланкова кукурудзодів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

– Опозогив! – Вона букву „р” не вимовляє. – Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чоґтова!

Такого шелесту наробила – Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза – тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

– Ми, – говорив, – з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми такі хлопці з фантазією. Скажи?

– З фантазією, – підтакував я.

– Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: „Ондо, каже, Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні”.

– Чув. Точно.

– Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на Перше травня.

– Треба, – погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему „Виховання дітей у сім'ї”. Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

– Давай влаштуємо бій биків.

– Га? – не відразу второпав я.

– Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися „Тореадор”?

– Ага... То й що?

– Пам'ятаєш, на арені розлучений бик, а тут дядько у капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

– Так-так-так...

– А потім – рраз! Бик – беркиць! І оплески.

– Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

– Тю, дурний! Убивати! Що це тобі – м'ясозаготівля, чи що. Це ж видовище. На стадіоні. Вроді футболу. Головне тут – красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори – це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут – тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки – бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я посміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувались зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед – бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшноче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі – наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінський – загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом – Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник

товстий, з черевцем. Бачить – не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався – досі невідомо. Але факт – півдня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, колися у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

– Ні, – сказав він, – Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почувємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось – велике і крутороге.

– Коров'яче? – кажу. – Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

– Хтозна, може й так.

– Тоді, – кажу, – кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

– А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

– Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з одногого коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

– Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

– Що значить „психічна”? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

– Я – боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забори свої слова назад!

– Я забираю, але ти все одно боїшся.

– Боюсь?

– Боїшся...

– Боюсь?

– Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і в свою чергу затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямивсь я.

– Стривай, – кажу, – годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

– Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. А то твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява – Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадщину від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні „баналуки”, аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Реву дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок – то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе „Кармен”, яку багато разів чули по радіо.

Торе-гадор, сыеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор...

Там ждет тебя-га любовь, там ждет тебя-га-га любовь.

Ми співали і не знали, що нас жде.
Небо було синє-синє – справжнє іспанське небо.
Погода – саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, – далі від людських очей.

– Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, – сказав Ява, – і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих – зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція – анічичирк!

Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

– Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

– Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тоді показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках – здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція – хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

– Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: „Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене”.

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію – це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

– Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що – боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі.

І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

– Вва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величеський ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якись свої коров'ячі прокльони. В калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли і мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до ший була вода – брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула то-

реадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невідале метро, Контрибуція виглядав з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Спасибі тобі, корово!

– Ще не скінчили, анциболотники? – так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і залякли ми, присівши, – мов курчата перед шулікою.

– Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув – то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

– Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Ніяких тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з

Явою ще не склали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимося і кажемо: „Наплювати!”, але кожному з нас при згадці про екзамен тенькає в животі. Краше двадцять „метро” засипать, ніж один екзамен.

– Все, діду, здається. Так, як і було. Правда ж? – несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу – видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

– Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке – вуха пообриваю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур’янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить – і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

РОЗДІЛ ІХ,

в якому Павлуша розкаже, як він подружив з Явою

До четвертого класу я з ним не дружив.

Він був уредний.

Так я вважав.

Бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких шевйотових штанях. Мені мама тільки вранці у раймазі купила. І тими новісінькими штаньми я у самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малина з молоком – ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю.

Я гадав, що дружитиму з Антончиком і їстиму малину аж до старості. Але...

Був сонячний теплий вересневий день Ми сиділи на баштані і з присьорбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте. Такого баштана нема ніде. Точно! Кінця-краю не видно. Од обрїю до обрїю. І кавунів – тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. В Києві. Але то хїба тигри? От дїд Салимон – баштанник наш – ото тигр! Ох же ж б'ється! Як влупить своєю кістлявою рукою по штанях – два дні чухаєшся. Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити. Воно не так смачно.

Коротше, ми сидїли на баштані і хрумкали кавуни. Крадені. Дїда не було. Не було й близько. Він пішов у сїльмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустрїне якогось свого друзяку, дїда Вараву абощо, і вони заведуться про американських агресорів чи про реваншистів аж до смерку. Це вже точно. Дїд Салимон цілими днями знічев'я слухав у самотині на баштані транзистор „Атмосфера”, що купив собі у сїльмазі, і його просто розпирало від рїзних новин.

Отже, ми сидїли й хрумкали. Тобто уже й не хрумкали навіть. Один тїльки товстий Гришка Сало хрумкав – той мїг день і нїч їсти. А ми всі сидїли й хукали.

От понаїдалися кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги – нікуди.

Ми сидїли під величезною горою кавунів – це вже зїбрали для вїдправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай – коли ще так пощастить, щоб дїда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футболу кавуном грати – важко, ноги болять.

Пробували у „вїйни”. Виклали з кавунів на землі вїйськовий об'єкт – ворожу укрїплену лїнію. Взяли в руки по кавунів – це бомби, – підняли над головою і – ву-у-у!. Летять наші радянські штурмовики-бомбовики. Підлітають – рреп! рреп! Репануться смугасті бомби, летять врізнобїч осколки і шрапнель – чорні слизькі „сємочки”, ллеться червона кавунова кров...

Побомбили кїлька хвїлин, глянули – аж самим страшно стало й совїсно. Червоно-бїло-зелена каша на землі.

– Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

– І правда! Давайте не будемо!

Знову посідали, сопемо.

Подивився тоді Стьопа Карафолька на гору кавунів і каже:

– Здоровеннецька все-таки! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська.

І раптом підхопився:

– Пацани! А давайте заграєм у фараона і єгипетську піраміду.

– Га? Що? Кого? – не розшолопали ми.

Стьопу ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку і взагалі був свиня. Коротше, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі п'ятірки, поводився в школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон, не вмочав косу дівчинки, що сидить попереду, в чорнило, не підпалював на уроці „жабку” з кінострічки... І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

– А от Стьопа, бачиш...

– А чому Стьопа...

– А подивись на Стьопу...

І – лясь! лясь! лясь!

„А щоб тобі, Стьопо, чиряк сів на носі!” – завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Стьопі прощали за те, що, на наш погляд, він дуже багато знав. Бо читав день і ніч. І був для нас свого роду ходячим довідником.

От і зараз.

– А що воно за таке – єгипетські піраміди? – жуючи, спитав Гришка Сало.

– Не знаєш, барахольщику? Це такі гробниці здоровущі. В Єгипті. В них єгипетських царів-фараонів ховали багато століть тому. Досі стоять, як новісінькі, і туристи з усього світу приїждять на них дивитися.

– Ага, про це у п'ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, – підтвердив Антончик.

– А я по телевізору в кіножурналі, – сказав Вася Деркач.

– Ну й що? – спитав я. – А як же грати?

– Як? Хм! – презирливо хмикнув Стьопа. – Виберемо серед нас фараона. Він умре, і ми його поховаємо і піраміду зробимо з кавунів.

– А що – це вещь! – У Яви загорілися очі. – Інтересно!

– Хлопці! Да ви що? Тю! – сказав я. – На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж іще весело – у похорон грати! Ха-ха!... Давайте лучче у прикордонника шпигуна. Я згоден шпигуном!

– Старик! Домовилися – все! – рішуче сказав Ява. – Давай щитаться, кому фараоном. Ну! Котилася торба з високого горба, а в тій торбі хліб-паляниця, кому доведеться, той буде... фараоном.

Я! Так і знав. Чуло моє серце.

– Старик! По-чесному! – сказав Стьопа Карафолька. Це ми од кіївських мисливців навчилися говорити один на одного „старик”.

Я зітхнув.

Я був страшенно невезучий. У що б ми не грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном чи фашистом, чи біляком. Коротше, ворогом. Я вже не пам’ятаю навіть, коли я був нашим, радянським. А я так любив наших! І завжди був ворогом.

– Старик! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні везтиме! Точно! Є така прикмета! – заспокоювали мене хлопці – Он-до Гребенючка на тебе задивляється.

– Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання! Триста лет! – з ненавистю цідив я крізь зуби й плентався займати свої ворожі позиції.

І коли Стьопа Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

– Ну, то що робить? – сумно спитав я.

– Значить, так, – швидко заговорив Стьопа. – Ти – славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш – вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменхотеп...

– Гаменхотеп, – байдуже сказав я.

– Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменхотеп! – звів руки до сонця Стьопа. – Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків Стародавнього світу! Але неблаганна смерть підстерегла тебе, і от ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменхотеп вмирає!

Хлопці завили, як шакали.

– Ну, давай-давай – лягай і умирай, – під акомпанемент цього виття сказав Стьопа Карафолька.

Я ліг.

– Прощайся і... – махнув рукою Стьопа.

– Прощайте, – похмуро проказав я. – Не поминайте лихом. Пробачте, мо' що не так. Кланяйтесь мамі, тату, Галині Сидорівні і всім нашим.

– Обійдеться! Помирай, помирай швидше! – нетерпляче перебив Стьопа.

Я заплющив очі і голосно зітхнув – випустив дух.

– О люди! О народи! Великий Гаменхотеп сконав! О горе, горе! – так одчайдушне заверещав Стьопа, що мені самому стало страшно і жаль себе.

– Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменхотепа збереже для поколінь пам'ять про нього. За роботу, жалюгідні раби! За роботу!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важений тягар і мені нема вже чим дихати.

– Гей! – скрикнув я. – Давить! Гей! Так я й справді помру. Гей!

– Цить! – гаркнув Стьопа. – Не розмовлять. Мертвяк, називається! Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

– Е не, хлопці, так він і справді гигне, – чую раптом голос Яви. – Так не можна.

І кавун з моєї пики відкотився

– А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, – почулися голоси.

– Як не вийде! Вийде! – закричав Стьопа. – Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Вставай! Вставай, Гаменхотепа! Тільки мовчи – ти мертвий!

Я встав, і робота знову закипіла. Тепер було легше. Хоч давило в боки, але дихать можна. Я стояв із заплушченими очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була схожа на кавун.

Стьопа був дуже задоволений і весело наспівував похоронний марш:

– Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

– Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врозтіч. Це було так несподівано, що я навіть не одразу злякався. І тільки коли від хлопців лишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою і дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

– Хлопці! – безнадійно вереснув я. – Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменхотепа кинули! Антончику! Друже!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми нароби-ли, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться і – кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда...

Я вже бачив розлючене обличчя діда і чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче...

І тут, як з-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожбурих у діда. Дід випустив з рук кийка і ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанник, той Салимон, і він не міг допустити, щоб кавун упав на землю і розбився. А Ява вже схопив другого кавуна і знову кинув. І знову дід піймав. Це

було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже й я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою удвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

– Ах, шелегейдики!

– Ах, шмарогузи!

– Ах, катові гаспиди!

Через кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд з Явою нога в ногу, наче ми були один механізм. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже добре!

Мабуть, таке відчують справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Нема нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більш скріплена. Так би мовити, кров'ю. Бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

– А от Стьопа! Стьопа не такий! Стьопи там не було! Га? Не було ж?

Ми зціплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Стьопу! Хай! А я все одно знав, хто такий Стьопа, хто такий Антончик, а хто такий – Ява!

То хіба міг я, скажіть, поїхати сам у табір до моря після цього?! Нізащо. Ніколи в світі!

Дружба! Велике це слово – дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на тортури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

**ЧАСТИНА ТРЕТЯ,
яку розказав уже Ява Рень**

**ТАЄМНИЦЯ ТРЬОХ НЕВІДОМИХ,
або
ПОВІСТЬ ПРО ТЕ, ЯК ПОСВАРИЛИСЯ
ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ З ПАВЛОМ ДЕНИСОВИЧЕМ
І ЩО З ТОГО ВИЙШЛО**

**РОЗДІЛ І
Як це все почалось..**

Чи знаєте ви Павла Денисовича? О, ви не знаєте Павла Денисовича! Чудова, надзвичайна людина Павло Денисович. Добрий, вихований, розумний. А який кмітливий! Це ж він вигадав штукакенцію для розстібування гудзиків. Після випробування її Степан Іванович Карафолька три дні не міг сісти.

Прекрасна людина Павло Денисович! Коли він іде по селу, всі собаки гавкають від захоплення, а кури, гуси та інше птаство запобігливо розлітається врізнобіч, даючи йому дорогу.

Чудова людина Павло Денисович! Його знають не тільки в навколишніх селах і в районному центрі, а навіть у Жмеринці, де він іноді буває у родичів. А яка рогатка в Павла Денисовича! Боже мій, яка рогатка! Миколай-чудотворець, святі угодники! Надзвичайна! Незрівнянна! Неповторна! Побий мене вража сила, коли ще в когось у світі є така рогатка! Шкірочка з материного шльопанця. Рогачик з премічної горіщини, а резинка з футбольної камери. Катапульта, а не рогатка. Павло Денисович влучає з неї горобчика за тридцять метрів. Ах ти, городи, чому в мене нема такої рогатки!

Гарна людина і Іван Васильович – той самий, що заблудив у кукурудзі і вивісив дідові підштаники на телевізійній антені.

Собаки також гавкають, а кури и гуси розлітаються врізнобіч, коли Іван Васильович іде по селу.

Гарна людина Іван Васильович, нічого не скажеш.

Павло Денисович дуже любить вареники з вишнями і може з'їсти їх цілу миску.

Іван же Васильович любить морозиво і якось вмаламурич за один раз вісім порцій.

У Павла Денисовича великі відстовбурчені вуха.

У Івана Васильовича зовсім навпаки, весь ніс і щоки у рудому ластовинні.

Павло Денисович говорить повагом, розтягуючи слова.

Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, – думки ледве встигають за його словами, а інколи якась думка й не дожене, і летить слово з уст Івана Васильовича таким собі легким метеликом без жодного змісту.

Але обидва, і Павло Денисович, і Іван Васильович, люблять поговорити. Весь час вони, як у нас кажуть, теревенять усякі баналюки і подеколи, бува, наплетуть такого, що самі здивуються, замовкнуть і якусь мить дивляться один на одного, кліпаючи очима. Та не було ще випадку, щоб вони розгубились і не знайшли, як викрутитися.

Вчителька Галина Сидорівна не нахвалиться Павлом Денисовичем та Іваном Васильовичем. „Прекрасні люди, – каже вона, – незрівнянні, неповторні! Якщо я не доживу до нового навчального року, то тільки завдяки їм. Так вони мені життя вкорочують своєю поведінкою”.

А як дружили Павло Денисович з Іваном Васильовичем! Боже мій, господи, як дружили! Так можуть дружити тільки великі люди, класики. Один без одного – ні кроку. Один без одного – ні за холодну воду.

І от ці прекрасні люди посварися. Мало сказати посварилися – побили горшки. Та як! На дрібносінькі черепочки, що й не збереш, і не склеїш.

Це було настільки неймовірно, що, якби мені місяць перед тим сказали, що так буде: Павло Денисович і Іван Васильович проходять вулицею, не помічаючи один одного, мов незнайомі, я просто розсміявся б. Бо це аж ніяк не вкладалося в моїй голові. Але це так. Повірте мені на слово.

Тим більше, що Іван Васильович (або по-вуличному Ява) це я сам. А Павло Денисович – це мій друг, мій вірний і незмінний другяка

Павлуша, з яким – гай-гай! – скільки різного всякого пережив я за своїх тринадцять років. (Прекрасний письменник Гоголь, і повість його „Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем” – блиску-ча повість, але далі писати „під Гоголя” я не можу, не вистачає пороху. Вибачайте, далі писатиму вже, як умію. (Примітка Яви Реня)

Як же це сталося... Мабуть, доведеться все по порядку. Якось на великій перерві Павлуша мені раптом каже:

– А давай запишемося в гурток малювання.

– Нащо? – питаю я здивовано.

– Як – „нащо”? Малювати будемо. Цікаво ж.

– Може, – кажу, – й цікаво. Хто вміє. А нам чого?

– Ти ж збирався колись стати художником.

– Ну й що!

Дійсно, був момент, коли мені на хвилиночку забандюрилося бути художником. Давно, ще в першому класі. Коли на уроці малювання вчитель Анатолій Дмитрович похвалив мене при всіх за те, як я намалював курочку Рябу. Але то було випадково. Та курочка Ряба лишилася першим і останнім моїм шедевром у мистецтві пензля. Більше вчитель малювання мене ніколи не хвалив, і через кілька днів я вже мріяв бути директором кондитерської фабрики. До речі, саме тоді з’ясувалося, що я дальтонік, тобто не розрізняю зеленого і червоного кольорів, плутаю їх. Відтоді всі дуже люблять дивуватися з цього. Навіть моя мати. Покажуть щось і питають: „Скажи, якого це кольору?” І коли я невірно кажу, сплескують у долоні: „Ти диви!.. Ти справді не бачиш чи придурюєшся?”.

Спершу це мене дратувало, та потім звик. Але яким же художником я міг бути, не розрізняючи кольорів! Це однаково, що німий співак. І Павлуша, наче нічого не знає, таке мені каже. От же ж, чесне слово!.. Я зміряв його поглядом і спитав глузливо:

– А ти що – відчув у собі талант?

– При чому тут талант?.. Але чого не спробувати... – Павлуша одвернувся й почервонів. – Кажуть, що в мене щось...виходить...

– Ах, кажуть!.. Ха-ха-ха! Я знаю, хто це каже. Вона. Ще б пак! Авжеж це вона.

Коли б ви бачили, що то за тюлька. Що він у ній знайшов – ніяк не збагну. Як її нема – хлопець як хлопець. А варто їй з'явитися – враз міняється просто на очах. Починає крутитися, на місці не всидить. Сміється неприродним дурникуватим сміхом, кричить, усіх перебиває, нікому слова не дає сказати. І говорити починає так, ніби в нього вареник у роті – здушеним горловим басом. Мабуть, йому вдається, що він дуже дорослий, мужній і принадний... Гидко дивитися! І через те, що з ним таке робиться, я її ще більше не терплю.

І, звичайно, це вона його накрутила з тим малюванням. Гребенючка! А хто ж! Бо вона ходить у художній гурток. Навіть староста гуртка. І вважає себе великим скульптором. Виліпила з пластиліну дві якихось фігурки і думає, ніби вже бога за бороду вхопила. А коли була виставка робіт гуртківців, глядачі просто сміялися і, дивлячись на Гребенюччиного козака на коні, глузливо питали: „А хто то на собаці їде? Га?” (Це, до речі, я питав, але так воно й було – викапаний собака, а не кінь).

Павлуша на уроці писав їй записочку і, мабуть, щось там таке підмалював, бо я сам чув, як вона йому сказала: „А ти знаєш, у тебе виходить. Ти відчуваєш форму і добре передаєш рух”. Ич, розумниця яка! Нахапалася від Анатолія Дмитровича слів і хизується. А Павлуша рота роззявив, вуха розвішав і вірить. А вона бачить, що він лопух і грається ним, як кицька мишею. І тягне його в той гурток, бо, мабуть, хоче, щоб він її портрети малював, як Анатолій Дмитрович.

Учитель малювання Анатолій Дмитрович був без пам'яті закоханий у нашу Галину Сидорівну. І весь час малював її портрети. Всі стіни у нього в хаті були завішані портретами Галини Сидорівни. Завдяки цим портретам усе село знало про нещасливе кохання Анатолія Дмитровича. От і Гребенючка хоче, щоб Павлуша...

Я збирався йому все це розтлумачити і вже почав: „Ти гадаєш, що в тебе є талант...” – як тут, мов з-під землі, вигулькнула раптом Гребенючка.

– Не слухай його, Павлушо! – закричала вона. – Він просто заздрить тобі. От у нього дійсно ніяких здібностей нема. Йому тільки

різні фуліганські вибрики в голові. Він тільки й знає... А в тебе здібності... А він фуліган і на тебе погано впливає...

Тут я її перебив і сказав:

– От я тобі зараз дам по портрету, як будеш!..

А вона:

– Від тебе тільки цього й можна чекати. Фуліган!

– Мовчи! – сказав я, замахнувшись, щоб дати їй ляца, і тут

Павлуша схопив мене за руку:

– Не чіпай!

– Що значить – не чіпай? Вона буде мені таке говорити, а я...

– Говори й ти їй. Вона ж тебе не б'є.

– Спробувала б вона мене вдарити, я б її... я б з неї шашлик зробив! Хе! Щоб якась мавпа мене вдарила! Хе!

– Вона не мавпа, а людина! – басом сказав Павлуша.

– Ах, так! – скипів я. – То цілуйся з нею. Тьху! – Я вирвав свою руку, повернувся і пішов геть. І ще чув, як вона сказала:

– От і добре! Досить тобі під його дудку танцювати!

Що він на це відповів, я вже не чув.

РОЗДІЛ II

Шукаю напарника. Геніальна теорія

Антончика Мацієвського.

У мене виникає ідея

Спершу я навіть не дуже переживав. „А, нічого, – думалося мені, – завтра помирилось”.

Ми не раз, бувало, сварилися з Павлушею, але через день, найбільше два хтось із нас перший заговорював, і сварка вмить забувалася. Як правило, заговорював той, хто був більше винен у сварці. Я вважав, що на цей раз більше винен він. А що! По-перше, знає ж, що я дальтонік, і лізе з своїм малюванням. По-друге, підняв на товариша руку. Ще трохи і вдарив би. За що, питається? „Нас на бабу променял”, як ото співається у популярній пісні про Стеньку Разіна. Та то ж хоч княжна була персидська, а це казна-що.

І я сподівався, що назавтра Павлуша отямиться і все буде знову ж таки, як у тій пісні, – „и за борт её бросает в набежавшую волну”. Ну, я не вимагав, щоб він обов’язково топив Гребенючку (хай живе!), але щоб викинув її хоча б із свого серця.

Та минув день, два, три... А він усе не заговорював. Він одвертався так само, як і я, і не дивився в мій бік. А на четвертий день дізнаюся, що цей довбеха записався-таки у художній гурток.

Це вже була зрада. І я не міг йому пробачити її. У мене всередині все клекотіло, як борщ у горщику. Ах ти ж перевертню, зраднику нещасний! Кинув мене, дальтоніка, а сам подався в художники, у живописці. Знаючи, що я не можу туди, фізично не можу. Це все одно, що кинути друга на полі бою. Ах ти ж Іуда! Іуда Завгородній! Тільки так я зватиму тебе відтепер.

Ти думаєш, я плакатиму? Так? Ні! Не побачиш ти моїх сліз! Не побачиш ніколи. Думаєш, я без тебе не проживу? Зів’яну, як тая квіточка? Ось-ось-о! Перше ти зів’янеш, ти плакатимеш, ти приповзеш до мене на пузі і благатимеш, щоб я тебе простив! Я ж тебе знаю – ти занудьгуєш, занудишся через кілька днів серед отих олівців і пензликів. Без наших пригод і мужчинських розваг.

І я відчув нагальну потребу щось устругнути. Щось таке... Таке, щоб світ похитнувся. Щоб у того Іуди від заздрощів у носі засвербіло.

Неодмінно треба устругнути. І причому негайно. Але що? Запустити щось у небо? Було.

Запускали уже з тим Іудою на паперовому змії глечик із сметаною.

Впіймати щось і... Теж було.

Піймали колись із Павлушею, тобто з Іудою, в лісі пугутькало і випустили під час лекції... От же ж! Як не треба, то тих ідей різних завжди повнісінька торба, а як треба, то хоч лобом у стіну гати...

Крім того – потрібен напарник. Без напарника, самому щось устругнути, по-перше, дуже важко, а по-друге, просто нецікаво.

РОЗДІЛ XXII

„Давай руку!” Я знову з ним. Що було за іконою

– Яво! Яво! Яво! Де ти? Яво!

То був голос... Павлуші.

Я не одразу збагнув, що це насправді. Мені спершу здалося, що то мені мариться. Але враз я побачив тоненьку смужку світла. То світилася вузенька шпарина вільного над водою повітря у сінешніх дверях. Йой! Там же в сінях у стелі хід на горище! Як я раніше не розшолопав! Із останніх сил, ковтаючи воду і захлинаючись, я сірпонувся туди.

Світло ліхтарика засліпило мене, і я нічого не бачив. Тільки чув Павлушин голос:

– Давай руку! Давай руку!

Я важко звів над водою руку і відчув, як її цупко схопила його рука. І лише тепер я зміг віддихатися. Я дихав, як паровоз. Я дихав так, як може дихати тільки людина, яку щойно витягли з води. Я ковтав повітря одразу цілими кубометрами, жадібно, ненаситно, ковтав і не міг наковтатись.

Павлуша мовчав. Він тільки міцно стискав мою руку. А я стискав його руку. І міцнішого, палкішого рукостискання не було в моєму житті.

Коли я трохи відсапався і очі мої звикли до світла, я роздивився навколо. Драбини на горище не було – певно, знесла вода чи баба кудись затягла. Отже, сам би я тут не виліз ніколи. Павлуша почав потроху підтягати мене вгору. Але я так знесилів, що не міг видряпатись і весь час сповзав назад у воду.

– Нічого, нічого, зараз... Усе буде гаразд! Ще трошки! Отак! О! О! Ох! – заспокоював мене Павлуша, кречучи від натуги. Та йому довелося добряче-таки помучитися, поки я одірвався нарешті од води і перевалився, як лантух, на горище.

Якийсь час ми лежали поруч, відсапуючись. Тоді я поклав йому руку на плече і сказав, затиноючись:

– Спасибі, с-старик!.. Я вже думав, що капець... От вталапався...

– А я бачу, що ти пірнув... Потім бачу – тебе нема... Мало чого, думаю... і – на горище.. – Павлуша на хвилину примовк. – Знаєш, я як побачив, що ти пірнув, здивувався страх Я саме про тебе подумав – де ти є... А ти тут... Я тебе шукав, знаєш... Думав, щоб разом по човна... Але ти десть...

Я засміявся. Мабуть, йому дивно стало, що я засміявся. Бо нічого смішного він не сказав. Але я засміявся. Од радості. Він шукав мене! Він шукав мене! Чуєте! Друзяка мій дорогий! Як я міг думати, що ми назавжди посварилися? Як? Та хіба можу я посваритися з ним назавжди! Та він же Павлуша! Павлуша!

Ні, йому не стало дивно, що я засміявся. Бо раптом він сам засміявся. Він усе зрозумів. Ми лежали і сміялися.

І хоч мокрі штани і сорочка, противно обліпивши моє тіло, страшенно холодили, мені було так тепло, так хороше, як, здається, ніколи.

Як добре жити на світі, коли тебе врятував од смерті твій друг!

Ех Павлушо, Павлушо! Який ти молодчина, що мене врятував! Прощаю тобі все: і твою зраду, і твоє малювання, і твої слова образливі для мене, і те, що Гребенючку захищав, як я її грудкою по спідниці вцілив, і те, що ти не дальтонік... Прощаю! То все не твоя вина. То все тая... ну, не буду! Не буду! Навіть у думках не буду! Хоч цілуйся з нею, я в той бік навіть і не гляну. Одвернуся. Бо головне мені, що ти отакій-о хлопець! І немає для мене в цілому світі кращого друга. Я б поцілував тебе навіть зараз, та не вмю. Не цілюються хлопці між собою, не заведено. То тільки дорослі друзі-чоловіки цілються.

Чи розумієш ти все, що я думаю? Та, мабуть, розумієш. Я по сміху твоєму відчуваю, по тому, як ти дихаєш навіть. Я ж тебе так знаю, як ніхто в світі, як мати рідна не знає.

*Критики й літературознавці про творчість
Всеволода Нестайка*

Ігор Кручик

Пригоди та книжки Всеволода Нестайка
(скорочено)

ПРО АУДІО І ТІВІ

Звання „культового” чи просто найпопулярнішого вітчизняного автора для школярів зароблене не лише талантом, а й відчуттям сучасності й рідкісною працездатністю Нестайка. Загальні наклади його книжок – понад 2 млн. примірників, вони перекладені двадцятьма іноземними мовами, серед яких такі, як арабська та бенгалі.

Нещодавно видали дві аудіокнижки письменника „В країні сонячних зайчиків” і „Чудеса в Гарбузянах”. Їх можна слухати за кермом авта (якщо дорослий), або тихцем на уроці – через навушники, поклавши плеєр під парту. „На компакт-дисках багато класики видають, потрапив туди й Нестайко, – каже письменник. – А „Тореадори” увійшли в інший звуковий збірник – „Золота скарбниця України. Бібліотека української літератури для школярів”.

Всеволод Нестайко знову опинився серед лідерів і „піонерів” формату, як колись стояв біля витоків українських ігрових дитячих телефільмів. За його оповіданнями „Пригоди в кукурудзі” й „Тореадори з Васюківки” у 1960-х роках було знято стрічку в трьох частинах, яка одержала Гран-прі в Мюнхені, першу премію в Австралії, її замовили загалом 72 країни світу.

На жаль, в Україні на телеекранах фільм не з’явився. Чиновники від культури знайшли в ньому наклеп на радянську дійсність, а героїв визнали „нетиповими піонерами”...

„У ДИТИНСТВІ В МЕНЕ НЕ БУЛО ДИТИНСТВА”

Схильність до літератури, вважає Нестайко, в нього від мами – Марії Іванівни Довганюк. „Вона була вчителькою російської словесності, почала викладати ще до революції – у 1913 році; українських

шкіл тоді не було. Потім під час Першої світової пішла в сестри милосердя й опинилася по один бік фронту, а мій батько – по інший, бо він був січовим стрільцем”.

Нестайко переповідає сімейну легенду: мати-філолог народила його в перерві між читанням Ремарка. „Акушер, старий єврей, каже: „Мадам! У вас, здається, з’явився письменник!” І з пологового будинку мене перевезли на вулицю Пушкіна”.

Знайшовся Нестайко в містечку Бердичеві, під яким, мабуть, розташована якась аномалія, що притягує письменників. Багато вже класиків там жили в різні часи: Бальзак, Конрад, Шолом-Алейхем, Рильський тощо. Однак „із сумом я згадую той Бердичів, – хитає головою Нестайко. – Тага заарештували, мама не працювала, йшов 1933 рік – і ми голодували по-справжньому. Хотів їсти, мама казала: „Нема чого”. – „Ну, то дай хоч води”, – просив я. На щастя, з’явилася можливість переїхати в ситніший Київ. „Нас погодилася прийняти мамина рідна сестра”.

Всеволод Нестайко не може забути ту першу дорогу до Києва з Бердичева... „Ми їхали поїздом, а в ньому жебракували діти – трохи старші від мене. Вони співали пісню, яку я, тоді трирічний, запам’ятав на все життя:

*Позабыт, позаброшен
С молодых, юных лет.
Я остался сиротой,
Счастья-доли мне нет.
Ах, умру я, умру,
Похоронят меня –
И никто не узнает,
Где могилка моя.*

Дивлюся на письменника з підозрою – чи, бува, не жартує? Чи справді з трирічного віку пам’ятає таке? „Там трюмо в коридорі, бачите? І от я малий ставав на табуретку перед цим трюмо й виводив оту пісню. І дивувався: чого родичі плачуть? – на щоці Нестайка теж з’являється сльоза. – Батько ж мій тоді вже загинув”.

Нестайко з матір’ю пережили у Києві фашистську окупацію. Потім, перескочивши через два класи, склавши деякі предмети екстерном,

закінчив з медаллю вечірню школу робітничої молоді на Солом'янці. „Одразу по звільненні Києва у 1943 році вперше я побачив живого письменника”, – згадує Нестайко. Щойно після десятилітнього ув'язнення на півночі Росії почав з'являтися на людях Остап Вишня. „Він прийшов до нас на зустріч у школу № 63. Актова зала була нетоплена, холодна-холодна, із його рота йшла пара. Павло Михайлович тільки-но повернувся з таборів, але я тоді, звичайно, про це не знав. Він читав свою знамениту „Зенітку” – ми всі дружно сміялися”.

У цілому ж „можу повторити за Чеховим: у дитинстві в мене не було дитинства”, – сумно всміхається дитячий класик. Мабуть, умови для старту в „красне письменство” Нестайко мав не найкращі. Та й не найгірші, як на ті часи. Інколи й професійно щастило.

ПОЧАТОК ЛІТЕРАТУРНОГО ШЛЯХУ

У 1950 році Нестайків однокурсник Олег Микитенко вступав до аспірантури й залишав роботу в дитячому журналі „Барвінок”. „Я став працювати замість нього літредактором-коректором. Відтоді й почався мій зв'язок з українською дитячою літературою”.

Принагідно Нестайко згадує, як у студентські роки разом з тим-таки Микитенком та іншими друзями вони підпрацьовували в Театрі російської драми в ролі статистів – грали козаків у п'єсі Любомира Дмитерка „Навіки разом”. У „Барвінку” ж молодий письменник тоді почав друкуватися й спілкуватися з класиками – Юрієм Яновським, Павлом Тичиною, Наталею Забілою, Оксаною Іваненко, Максимом Рильським...

Розповідаючи, як він працював у видавництві „Веселка”, Нестайко особливо тепло згадує Віктора Близнеця. А також те, як Григій Тютюнник читав своє оповідання „Кізонька”: напам'ять, бо так сумлінно й подовгу працював над кожним словом, що запам'ятавував дослівно тексти своїх творів.

Перша книжка вийшла у Нестайка у 1956 році. „А 1958 року я вступив до Спілки письменників. О, бачте: ювілей у мене – 50 років! Так став я дитячим письменником. Чому саме дитячим? Бо мені хотілося повернутися в дитинство – інше, ніж було в мене. Веселе, повне надзвичайних пригод, ігор, розваг. Звідси мої казки та пригодницькі повісті”.

ЗВІДКИ ВЗЯЛИСЯ ЯВА ТА ПАВЛУША?

„Ви знаєте, що таке полудрабок?” – зненацька запитує письменник. І сміється з моєї непоінформованості. Хоч ріс Нестайко в місті, та влітку часто виїздив до дядька в маленьке містечко Станіславчик на Житомирщині, звідси й неабияке знання подробиць сільського життя.

„Тож Станіславчик – це і є прототип вашої знаменитої Васюківки?!” – прозираю я. „Ні, Боже збав!”. Нестайко у 1950-ті роки вирушав із друзями-письменниками на полювання. „Це було в плавнях на Удаї. Там багато комишів, озера. По них я плавав човном із одним веслом. Полювали ми в селі Скоринці. Якось уночі до нашого вогнища прибився підліток. Самостійний, меткий. Звали його – Ява Рень. І був у нього дід Варава, іменем якого назвали тамтешнє озеро – Реньове. Звідти й пішов головний герой „Тореадорів”.

Одного разу Всеволод Зіновійович поранив качку. Мусив, за всіма канонами полювання, добивати дичину. „А вона подивилася на мене такими сумними очима, що я не витримав того погляду, – каже Нестайко. – Вибачився перед нею, добив... А тоді поламав рушницю й полювати з тих пір перестав”.

Остаточно ж сюжет книги про малих тореадорів виник так: „Василь Євдокименко – художник, який оформлював мої книжки, одного разу розповів мені про школярів, які заблукали в кукурудзі й змогли вийти тільки, як у селі на стовпі забалакало радіо. Тоді я написав оповідання „Пригоди в кукурудзі”, де вперше з’явилися Ява й Павлуша, герої всієї трилогії „Тореадори з Васюківки”.

А щодо гумору в творах Нестайка, то, за його словами, він – родинний. „Один мій дід був священником. Від нього я успадкував доброту й милосердя. А другий дід – Іван Довганюк і його батько – Семен Довганюк були дуже дотепними селянами. От вони мені, мабуть, і передали отой селянський гумор”.

Кручик І. Пригоди та книжки Всеволода Нестайка / Ігор Кручик // Тиждень. – 2008. – 10 жовтня.

Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації)

Одним із чільних об'єктів нашого дослідження є творчість В. Нестайка – талановитого майстра пригодницьких оповідей для дітей і про дітей. Індивідуальний стиль митця, безперечно, розкриває його творчу особистість, увиразнює художньо-образні концепти оповіди. Центральне місце в творчому доробку письменника належить, поза сумнівом, сповненій гумору трилогії „Тореадори з Васюківки”. Ці твори прикметні відсутністю того, що навіть віддалено нагадувало б казенні тиради. Зображення тут живе, вірогідне, правдиве, з добрим усміхом чи іронією, цікаве й захоплююче. Воно позбавлене часової приналежності, бо розповідає не про певну історичну добу, а про дітей, їхні стосунки, світогляд, внутрішній світ. Оригінальна концепція, настроєвість твору не мають аналогів в українській літературі. Ці та інші чинники сприймаються як свідчення того, що вже нині твір може вважатися класичним. Письменник уводить пригаманний пригодницькій літературі сюжет про перипетії на безлюдному острові – особливій території, ізольованій від зовнішнього світу. Тут, фактично, використано традиційний для пригодницької літератури мотив робінзонади. А пригоди друзів у Києві є зразком не менш відомого „подорожувального” мотиву. Немає тут і привнесеного „від автора” силуваного пафосу, „запрограмованих” дорослих виховних принципів, чужих дитинству ідей. Кожна сюжетна деталь має смислове, психологічне навантаження, виступає своєрідним завданням на кмітливість. Точність деталей, лексично живі, вивірені мовні характеристики персонажів, гумор, нарешті, структура трилогії – все слугує створенню художньо переконливої картини життя дітей. Осібно зазначено про зміни, що відбулися в тексті, коли трилогія в новій редакції готувалася до виходу в світ у видавництві „А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА”. В. Нестайко вилучив ряд моментів, пов'язаних із ідеологічними нашаруваннями минулої доби, зняв чимало деталей, незрозумілих сучасному, а тим паче майбутньому читачеві.

Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації) [Текст] :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Н. А. Резніченко. — К., 2009. — 20 с. — укр.

Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70 – 90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп

У казці-трилогії В. Нестайка сюжетний хронотоп підпорядковується моральним принципам (насамперед перемозі добра над злом), але, разом з тим, саме часопростір визначає побудову сюжету і всю образну структуру повісті-казки „В Країні Сонячних Зайчиків”. Час у творі є немов сумарним, ледве вираженим соціально-історичним періодом, підпорядкованим загальнонародним моральним засадам. Автор не оперує поняттями „завжди” і „всюди”. У нього дія відбувається в конкретний час і в конкретній країні Ластовинії з її столицею Рудоградом („В Країні Сонячних Зайчиків”), або в Зландії („Незнайомка з Країни Сонячних Зайчиків”), чи в Страхолондії („В Країні Місячних Зайчиків”). Друзі Валера й Вася з другої частини трилогії живуть у великому місті, на краю нового мікрорайону, який назвали Лісовим масивом (що, звичайно ж, нагадує Київ). А дівчинка Нуся з повісті-казки „В Країні Місячних Зайчиків” під час літніх канікул „жила з батьками на дачі, в маленькому дерев’яному будиночку на березі річки Трубіж”. Це теж недалеко від Києва.

Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70 – 90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / О. О. Гарачковська. – Кіровоград, 2008. – 15 с. – укр.

Питання для обговорення й завдання

1. Ознайомившись з фактами біографії Вс. Нестайка, поясніть, яким чином у нього сформувався оптимістичний погляд на життя.
2. Свідком якої трагічної події під час окупації був Всеволод Нестайко? Чому один із персонажів трилогії „Тореадори з Васюківки” має ім’я Павлуша?

3. Перегляньте короткометражний художній фільм „Тореадори з Васюківки”. Порівняйте з відповідними епізодами трилогії Вс. Нестайка.

4. Поясніть, чому трилогія „Тореадори з Васюківки” Вс. Нестайка занесена до Почесного списку Г.-Х. Андерсена як один із кращих творів для дітей. Які особливості творів для дітей урахував письменник?

5. Чому героями трилогії є трієчники, шибайголови? Якими у творі постають відмінники?

6. З наведених епізодів з трилогії зробіть висновок щодо виховного характеру твору.

Література

1. Алексин А. Мастер „веселого цеха” / А. Алексин // Детская лит. – 1972. – № 12. – С. 24 – 26.

2. Возняк І. Нема нічого кращого за дружбу! : вивчення повісті В.Нестайка „Тореадори з Васюківки” / І. Возняк // Дивослово. – 2008. – № 2. – С. 26 – 27.

3. Каракоз С. Він позначив на глобусах душ – Васюківку : інтерв’ю з В. Нестайком / С. Каракоз // Освіта України. – 2005. – № 11.

4. Караменова Т. Книжки, що не зраджують / Т. Караменова // Укр. мова і л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2001. – № 3. – С. 108 – 115.

5. Невтомний Всеволод Нестайко // Клас. – 2006. – № 4. – С. 3 – 4.

6. Нестайко Всеволод // Усі українські письменники. – Х., 2007. – С. 279 – 280.

7. Неділько В. Творчість, віддана дитворі / В. Неділько // Література. Діти. Час. – Вип. 7. – К. : Веселка, 1982. – С. 96 – 108.

8. Нестайко В. Чому я пишу для дітей / В. Нестайко // Література. Діти. Час. – Вип. 14. – К. : Веселка, 1989. – С. 32 – 37.

9. Сиротенко В. Казки Вс. Нестайка у позакласному читанні / В. Сиротенко // Початкова школа. – 1990. – № 4. – С. 23 – 24.

10. Смирнова В. Всеволод Нестайко и его книги / В. Смирнова // Детская лит. – 1976. – № 10. – С. 21 – 25.

11. Сонячний класик : до 75-річчя від дня народження В. З. Нестайка // Знаменні дати. – К., 2005. – С. 19 – 22.

Заняття № 8

ПРИГОДНИЦЬКА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ

План

1. Жанрова специфіка пригодницької літератури для дітей.
2. Вс. Нестайко „Таємничий голос за спиною”, „Неймовірні детективи”: поєднання містики й реальності, інформативність, ознаки детектива.
3. А. Кокотюха „Таємниця козацького скарбу”: алюзія на „Гаррі Поттера і філософський камінь” Дж. Роулінг, історія про пригоди трьох друзів, сюжетні колізії, проблематика.
4. Я. Стельмах „Митькозавр із Юрківки”: роль гри в сюжеті повісті, виховний характер твору.

Консультації

80-ті роки ХХ століття засвідчили тиражування масової літератури, у якій переважали „жіночі романи” з різними варіаціями сюжету про Анжеліку й детективи різного ґатунку. Література для дітей відгукнулася на тенденції доби, але, не копіюючи поширені сюжети через їхню низкопробність, а адаптуючи до вимог творів для дітей. Всеволод Нестайко, Ярослав Стельмах одними з перших звернулися до жанру детективу, поєднуючи розважальний характер твору зі специфікою літератури для дітей: прихований повчальний характер творів і врахування вікових особливостей читача.

Пригодницька повість „Таємниця козацького скарбу” Андрія Кокотюхи є надбанням сучасної літератури для дітей. Вона поєднує кращі традиції української і світової літератури, також відгукується й на кінематографічні версії детективу.

Тести для самоперевірки

1. З якою метою поїхали на канікулах до села Митько й Сергій?

- А) зібрати гербарій;
- Б) допомогти бабусі;
- В) на змагання.

2. Кого злякалися на березі озера хлопці?

- А) собаку;
- Б) динозавра;
- В) змію.

3. Про яку пам'ятку літератури Київської Русі йде мова в „Неймовірних детективах” Вс. Нестайка?

- А) „Повість минулих літ”;
- Б) „Слово о полку Ігорев”і;
- В) „Велесова книга”.

4. Як звали сільського хлопця, котрий удавав із себе динозавра?

- А) Іван;
- Б) Василь;
- В) Микола.

5. Хто допомагав Жені Кисілю у пошуках друга?

- А) Богдан Хмельницький;
- Б) козак Мамай;
- В) Тарас Бульба.

6. Що потрібно було зробити героям „Тасмниці козацького скарбу” Андрія Кокотюхи, аби знайти скарб?

- А) зіграти в футбол;
- Б) зіграти в шахи;
- В) зіграти в лото.

7. Як звали страуса?

- А) Жора;
- Б) Ципа;
- В) Футбол.

8. Як вирішили використати гроші друзі?

- А) купити солодощі;
- Б) шукати в Карпатах скарби опришків;
- В) відреставрувати замок полковника Лиховія.

9. Яка тварина була приманкою для динозавра?

- А) коза;
- Б) курка;
- В) кішка.

10. Як підписався невідомий, який попередив про теракт?

- А) Ісус Христос;
- Б) Тринадцятий Апостол;
- В) Барабашка.

11. Чим займався злочинець за часів Радянського Союзу?

- А) виконував вирoki;
- Б) ловив рибу;
- В) учительовав.

12. Як звали хлопчиків-детективів?

- А) Женя і Вітасик;
- Б) Ваня і Павлуша;
- В) Женя і Сергійко.

13. „...Прозові твори, зовнішній сюжет яких послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов'язану зі злочином та його розслідуванням, а внутрішній є когнітивною історією розв'язання логічної задачі”. Це визначення:

- А) казки;
- Б) детективу;
- В) новели.

14. Як звали помічника-інопланетянина?

- А) Крапка;
- Б) Дієз;
- В) Нолик.

15. Про яке кримінальне явище йде мова в трилогії „Таємничий голос за спиною” В.с. Нестайка?

- А) рекет;
- Б) грабунок;
- В) фальшування грошей.

16. У творі якого жанру було подано підказку героям „Таємниці козацького скарбу” А. Кокотюхи?

- А) казці;
- Б) оповіданні;
- В) акровірші.

17. Як звали грозу містечкових хлопців-риболовів?

- А) Іван Гонга;
- Б) Максим Залізник;
- В) Льонька Гайдамака.

18. Ким працював батько Вітасика Граціанського?

- А) інженером;
- Б) начальником у торгівлі;
- В) міліціонером.

19. Сцена, коли страус Футбол загнав Данила й Богдана до річки, перегукується з епізодом з:

- А) „Тореадорів з Васюківки” Вс. Нестайка;
- Б) „Митькозавра з Юрківки” Я. Стельмаха;
- В) „Подорожі в країну Навпаки” В. Симоненка.

20. Головними героями детективів Вс. Нестайка,

А. Кокотюхи, Я. Стельмаха є:

- А) діти;
- Б) дорослі;
- В) тварини.

Ключ: 1. А. 2. Б. 3. В. 4. Б. 5. Б. 6. Б. 7. В. 8. Б. 9. Б. 10. Б.
11. А. 12. А. 13. Б. 14. В. 15. А. 16. В. 17. В. 18. Б. 19. А. 20. А.

Матеріали до заняття

Ярослав Стельмах
ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА,
АБО МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ
(уривки)

*Таємничий і-бр-р-р-р який страшний. Хороший хлопець.
Нервові можуть далі не читати*

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мурашками і один за одним. Біля озера вилежувались на сонці і купались у теплій воді.

Але одного ранку відбулась подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: в нашому озері купається якийсь хлопець.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько.

Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка — що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схилили до дружньої розмови.

— Та чого ви такі насурмонені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопились відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам від мене подарунок, — він підняв з піску свої штани і, сягнувши в кишеню, витяг жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василеною долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ще ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів було у красзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?..

— Ви вмієте зберігати тасмниці? — Він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій відгукнувся Митько.

— Щоб я маму й тата не бачив, — пробелькотів і я десь почиту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди із села ніхто не потикається?

— Боятися?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого спитаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді всі аж тремтять, коли доводиться тут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе!

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, не часто, виє страшно і зітхає „о-о-о-о-ох” — аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травною поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. А на піску сліди здоровенних лап, мов від крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все! Ходімо зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, корені двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

Заніміло спозирали ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна і здоровенна тварина, от приблизно... Ну, та не буду робити припущень. Це ще не доведено. Ну, а тепер пробачте, мені час. Бувайте! Ще побачимось.

Він миттю надів штани і витяг з-за кущів велосипед:

— У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда. Якось не віриться.
— Сергію, а якщо нам...
— Що нам?
— Таки оселитися коло озера і самим простежити... за отим от...
— Так тебе бабуся і відпустить! Чекай!
— А якщо відпустить?
— Звичайно, це було б зовсім непогано! І ночувати там?
— Там. Адже Василь сказав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі заздрити можна. Хоч зимуй там. Взяти із собою ковдри. Зараз же тепло.
— Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!
— Та не замерзнемо. Не бійся.
— Я і не боюсь. А от бабуся...
— Беру її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого онука?

Розділ V

Я криваю себе ганьбою. Великий зоолог

І ми рушили до озера.
Попереду весело вистрибував Митько, за ним із рядном і ковдрами човпав я. Клунок зв'язали один і домовились нести його по черзі.
— А якщо то й справді якийсь звір? — обернувся до мене Митько. — От було б здорово! І ми першими його побачимо.
— Ну, побачимо, а далі? — я був настроєний скептично.
— Сфотографуємо!
— А далі?
— У школу знімок привеземо. Ото переполох зчиниться! Всі повмирають од заздрощів.
— І ми тільки вдвох будемо на уроки ходити.
— Чому це?
— Усі ж повмирають.
— Ет, тобі аби смішки. Несерйозна ти людина. В ботанічки улюбленими учнями станемо, — мріяв він.

— І вона негайно пошле свого улюбленого учня на районну олімпіаду, де він урочисто завоює останнє місце, і одразу знову стане звичайним Дмитром Омельчуком, посередністю навчання та праці.

— Посередністю! — зобидивсь Митько. — У тебе в самого трійки з фізкультури. За минулий рік.

— А в тебе з малювання.

— Бо це ти мені в останньому малюнку дерева синім олівцем розфарбував та ще й домалював невідомо що.

— А ти мене за ногу смикав, коли я на оцінку підтягувався.

— Ти поглянув би на себе! Жодного разу підтягнутись не зміг.

— Бо із сил вибився. А в тебе пика такого ж кольору, як і дерева, стала, коли ти той малюнок побачив.

Але тут ми обоє стали так сміятись, згадуючи вирази обличчя одне одного, що назрілий був настрій для сварки миттю щез.

— Давай я понесу, — примирливо запропонував Митько й завадав клунок собі на плечі.

Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не прогавити його, якщо воно вилізе з води.

— Я піду посплю, — мовив надвечір Митько, — а о другій годині ночі зміню тебе.

— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.

— Не прогавлю, не бійсь. А взагалі, як набридне, то розбуди мене. — І Митько зник у курені.

Довго сидів я біля багаття і дививсь, як темрява полонить ліс...

Запала тиша. Стало моторошно. „Ну чого ти!” — втішала думка серце, але те не слухалось, билось дужче. Я підвівся і знічев'я почимчикував до води...

Мовчазний таємничий ліс оточував мене зусібіч. Величезні дерева казковими велетами заступали путь. Вмить я пройнявся відчуттям власної мізерності, і несподівані мислі зароїлись у голові: „Ну що я, — думалось мені, — у порівнянні з кількома деревами — ще менша комаха! А в порівнянні з цілим лісом? Якийсь мікроб. А в порівнянні із земною кулею?” І од цього мені стало гірко-гірко... І ще страшніше. Я мерщій почовгав назад, боячись зиркнути в сторону, і

дививсь лиш поперед себе, на прокладений моїм ліхтариком серед ночі промінь світла. А якщо тут і справді живе якийсь звір і зараз він чатує десь поруч? Згадались домівка, татусь, мама... Я позіхнув.

— Рідна мати моя, — вичавив із себе якісь жалюгідні звуки, — Ти ночей недоспала...

„Ух... — опустився я на землю, спершись спиною на курінь. — І я недосипаю, — позіхнув знову. — Вартую... А що? Невідомо. А можна було б і доспати. От зараз заплющу на хвилинку очі. Отак. Як приємно... Ще трошки...” — голова моя схиляється на груди.

Скільки так я просидів, не знаю, коли це:

— Ага! — чую сердитий голос. — Спиш, значить!

Спросоння схоплююсь на ноги і просто перед собою бачу розлучене Митькове обличчя.

— Ну, пробач, Митю, — почервонів я. — Лиш на хвилинку присів. Маму згадав.

— Та згадує собі кого хочеш! А на посту спати не смій! Хіба тобі можна доручити серйозну справу!.. Іди спи, мамій. Я постою. Нічого не бачив?

— Ні...

— Звичайно, за спанням і дивитись нема коли...

Приголомшений, картаючи себе за негідний вчинок, я прикишк у курені. Сонливість геть полишила мене...

Докори совісті люто вгризались у мою душу, шматували її на дрібні клаптики. Зрештою я не витримав.

— Митю, — гукнув несміливо.

Відповіді не почув.

„Мовчить, — подумав я. — Ображається. Так мені й треба”.

Полежав іще хвилин п'ять, тоді вибравсь назовні.

Вже займалося на світ. Лець куріло багаття, легкий вітерець колошкав сивий попіл. Згорнувшись калачиком, спиною до куреня, Митько солодко спав.

Я витягнув ковдру, обережно вкрив товариша й поліз усередину.

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озируючись на озеро.

— Значить, не збрехав, — хрипко додав Митько.

Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

— Сергію, — почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

— Чого тобі?..

— Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

— Правильно, підемо завтра, наберемо — фантастику яку-небудь, про шпигунів...

— Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

— Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

— Так то ж ботаніка.

— А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник — там якісь кишечнопорожнинні, гадюки — бридота одна!

— От-от. Так до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, в ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще і для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

— Ти думаєш? — уже серйозніше глянув я на Митька...

Розділ VI,

який проливає світло на наших предків і ще на децо.

Ну й Митько!

— Скажіть, які молодці, — дивувалась бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. — Цілими днями читають. А ви не перевтомитесь?

— Авжеж, молодці, — бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. — Скільки читати — з глузду можна з'їхати.

— Невже тобі нецікаво? — питав я.

— Звичайно, цікаво. От тільки не звик я подовгу над книжками сидіти. Це ж подумати тільки — дев'ята за якийсь тиждень.

А на восьмий день вивчення зоології Митько висловив сміливе наукове припущення, яке я захоплено сприйняв.

— Слухай ось, — Митько втупився у книжку. — „Багато віків серед жителів східної частини Індонезії ходили легенди про страшних, ненажерливих драконів. Казали, що з пащ їхніх вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей.

Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їх правдивість. Однак ученим здалося, що опис жахливих драконів нагадує давно вимерлих хижаків-динозаврів.

У 1912 році ці розповіді підтвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Літак його здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік прожив буквально в оточенні гігантських хи-мер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито із розладнанням нервової системи”.

— Я думаю! — жажнувся я.

— „Після Першої світової війни, — оком не зморгнув Митько, — вчені вирішили-таки до кінця розібратися у цій загадковій проблемі „динозаврів”. І, нарешті, в двадцятих роках нашого століття на острові Комодо Зондського архіпелагу було спіймано цього дракона. Ним виявилась гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатись чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри буро-чорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво-оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі.

Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею, волочиться лише хвіст. Сила в цьому хвості страшна. Дослідники бачили, як одним ударом варан збиває кабана, валить з ніг оленя...”.

— От би й собі там побувати, — в захваті мовив я.

— „Гігантський варан, — не звернув на мене ніякісінької уваги Митько, — був відомий ученим з палеонтологічних знахідок (палеонтологія — це наука, що вивчає викопні організми)... е-е, знахідок в Австралії, в шарах мезозойської ери. Вважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п'ятдесят мільйонів років тому”.

— Ти можеш заперечити, — вів далі Митько, — он де той Зондський архіпелаг і Мозамбікська протока. Мовляв, там є умови, щоб зберегтися кому завгодно. А між тим ось, у басейнах рік Волги, Дону й Уралу живе невелике, завбільшки, як щур, звірятко — хохуля. Так от ця сама хохуля — давній за походженням вид третинного періоду, що зберігся до наших днів. До речі, сучасник мастодонта. І, нарешті, лох-неське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це набагато північніше від України.

От які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

— Так ти хочеш сказати... — у захваті скочив я на ноги.

— Так, Сергійку. Саме це я і хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, вважають за давно вимерлого. Адже і озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивись — тут і звірозубий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А от карта мезозою. Дивись: у наших краях якраз море межує із сушею. А може, на місці нашого озера саме було доісторичне прісноводне болото? Тож тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені од усього цього аж дух перехопило.

— Митьку, — закричав я, — Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо?

— Приблизно...

— Ні, ти нічого не уявляєш. Це ж надзвичайно! Ти, Митько... Ну й Митько!

Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Палеозойська, мезозойська ери, карбонський, пермський, юрський, тріасовий періоди дивилися на нас зі сторінок томів викопними потворами, а ми намагалися вчитати, вгадати, хто з них був предком нашого озерного жителя...

Якось, коли ми прогулювались берегом, Митько сказав:

— Ти знаєш, що мені спало на думку?

— Що?

— Село наше зветься Юрківкою через те... Ну, бо від Юрського періоду.

— Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. Завчився.

— Точно-точно, якийсь зв'язок тут є.

— І хто ж, по-твоєму, так його назвав?

— Люди, які раніше тут жили.

— Коли раніше, в юрському періоді? Тут самі ящери тоді жили. Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

— Смійся, смійся...

— Та ти не переживай, Митю, — заспокоїв я його. — Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього-от, — показав на озеро, — котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

— От здорово! — зашарівсь Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом гм... працюємо.

— Але ж головний у нашій експедиції ти.

— Е ні, не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, Митькозавр Стеценка. А й справді. Диви, як добре — Митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись...

За три кроки від нас безладно лежало кілька воронячих пір'їн і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило удень.

— Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

Розділ VII

Операція „Курка” провалюється разом із дідом Трохимом

— Я колись книгу читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева на прив'язі і жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр. Він чує — хтось мекає, і думає: „Це, ма-

буть, козеня. Піду-но я його з'ім". От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

— А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й вбивають у дно загострену вгорі коляку, а яму прикривають гілками і листям чи піском. Іде собі якийсь лев чи хто, ступив на гілки і — готово!

— Думки читаєш! — радо згукнув Митько. — Ми ці обидва способи поєднаємо.

— А козеня де взяти?

— Ото ж бо, — спохмурнів він. — Козенят я тут не бачив. Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, — про ясніло його лице, — мотузку на роги та в ліс, а вранці відведемо назад?

— Е ні, я не згоден. Я вже якось у дитинстві пробував визволяти козу, так вона за мною гналася хтозна-куди. Та ще й у ліс її тягли... Вона ж не дурна.

— Твоя правда, — скрушно хитнув Митя головою, але по тому, як він стрепенувсь, я одразу ж здогадався: є ще одна ідея...

Довіриливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

— А якщо ми прив'яжемо тебе?

— Тобто як це? — вибалушивсь я.

— Мотузкою, як же ще! А де взяти її — я знаю. У клуні висить...

— Ти що, жартуєш! — не повірив я власним вухам.

— Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш по трошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

— Та ти, мабуть, сказився, — обурився я, доп'явши, що Митько й не думає жартувати. — Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? Навіть кращий, розумник такий! Мене! До дерева! Мотузкою! А як воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'яжуй!

— Хай буду я, — хоробро погодивсь Митько. — Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна і не прив'язувати. Козу — інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

— Та гаразд уже, — охолов я. — А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

— Молодець! — вигукнув Митько. — Звичайно, курку! І мо-роки набагато менше. — І по хвильці додав: — Та й безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало руба, і чинила шалений опір. Вона бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала і біла крилами.

— Ху ти, — мовив, одхекуючись, Митько. — Та вона ж бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

— Це хіба курка! — згоджувався і я, підводячись після невдалого кидка. — Це ж страус!

І ми знову якомога лагідніше заводили:

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп!

— Тю-тю-тю-тю!

Проте курка відбігала на безпечну відстань і осудливо стежила за нами.

— Та ну її, — не витримав перший я. — Всі коліна пооббивав.

— Зараз, зараз ми її, — не здавався Митько, виносячи з хати ковдру, — у куток притиснемо, поки бабуся не прийшла.

На цей раз ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунею і накрили рядном.

— Єсть! — вдоволено скрикнув Митько, засовуючи її у мішок, і тут же загорлав: — Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

— Ну от бачиш, — співчутливо сказав я. — А якби коза? Ото б намучились!

— Та й то, — відповів Митько. — Бери лопату і ходімо мерщій, поки ніхто не бачить. Та зерна прихопи...

— Ну що, Митю, може, вистачить? — я стояв по поясу щойно виритій ямі і втирав чоло.

— Та де там вистачить? Йому звідси вилізти все одно, що тьху! До речі, оті варани, що я тобі казав, то вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

— Нічого собі новину ти приборіг, — пошулився я. — Заспокоїв.

Що ж нам тепер десь у верховітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

— Та він на людей побоїться...

— Побоїться! Бачив, лапища які. Та йому людину ковтнути, що собаці гавкнуть. А до нас хто в курені жив? — промайнув у мене жахливий здогад.

— Звідки я знаю. Може, турист який.

— А де ж він тепер?

— Де? Додому поїхав!

— Додому! А може, — важко сковтнув я, — воно його з'їло.

— З'їло? — злякався Митько. — Що це ти верзеш? Хто тобі сказав? Невже, думаєш і справді... А що? — опустивсь на землю. — Може, й так... А речі? Речі хоч які лишились би. Не могло ж воно його разом із речами!

— Були речі, — промимрив я, відчуваючи, що сорочка липне до спини. — Сандаля. Отут же, біля куреня лежала.

— Сандаля? Чого ж мовчав?

— А що мені було — кричати на весь ліс? Теж мені знахідка!

— І куди ти її подів?

— У вогнище вкинув. У перший же день. Вона ще так кадила добре від комарів.

— Ай-я-яй! — мало не застогнав мій друг. — Спалив речовий доказ! Оце, може, й усе, що від людини залишилось. Хоч би пам'ять рідним була.

— Дуже б вони тішились тією пам'яттю.

— Черства ти людина! Егоїст! А якби тебе з'їло, то твоя мама й сандалі була б рада.

— Та цур тобі, Митю! Що ти кажеш таке?

— А що? — розпалювався ще більше Митько. — Рада була б!

— Та стривай!.. Щось ти вже сильно, теє, перегнув.

— Чому перегнув? Приїхав якийсь науковець, професор, а то й академік. А може, просто ентузіаст-природолоб. Теж дізнався, що в озері хтось живе, й вирішив спостерігати, як і ми. Збудував курінь, сів відпочити, помилуватися природою, скинув одну сандалю, а тут воно його — хап! І готово.

— Еге, бач, як воно обертається, — роздумливо подав голос я. — Хоча ні, Митю, ні. Якби тут людина пропала, то вже й шукали б її усі, і міліції понаїхало б. А нас і на гарматний постріл сюди не підпустили б.

— Авжеж, — зрадів Митько. — Та цього просто не може бути. Давай я тебе зміню.

Я охоче виліз із ями й подав лопату другові.

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю однести геть, „інакше воно здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма”.

— Ху, ну й ну, — стомлено хитав я головою, дмухаю чи на стерті долоні.

— Ямка — будь здоров! Хоч слона лови. От іще кілка треба вбити.

— Та ти що — кілка! Воно ж загине, а нам потрібне живе...

Ми витягли птаха з мішка й прив’язали мотузкою до дерева. Однак курка, стомлена вранішніми переживаннями або ж здогадавшись, що служить приманкою, кудкудакати не хотіла.

— Ти бачив таке? — дратувавсь Митько. — Вона вже заніміла, як до діла дійшло. Ну, квочки ж, ну, ну, отак-от: кво-кво-кво-кво-кво.

— Перестань. У неї і так психічна травма. Хай заспокоїться, а тоді, може, й завокче. Однак не завадило б і повечеряти.

— Звичайно, — згодивсь товариш. — Що то нам Бог послав, точніше, бабуся підкинула?

Ми, що мріяли готувати смачну поживну юшку, їсти смажену рибу, виловлену власними руками, тепер змушені запихатись пирогами з квасолею. Яка юшка! Яка риба! Події останнього часу стали розвиватися з такою швидкістю, що навіть вудки закинути — і то не було вільної хвилини.

— А хто обіцяв юшку в казанку над полум’ям? — усе ж запитав я в Митька.

Той невдоволено зашурхотів соломною:

— Ова! Юшки! Ти ж бачиш, що робиться. То в село, то із села, то в бібліотеку, то на озеро. То курку кради, то яму рий. Ніколи й угору глянути.

Тим часом споночіло.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. До речі, вона так і не думає квоктати.

— Хай собі.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, — стишив Митько голос. — Диви...

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

— От лиха година! — крикнув я, — вискакуючи з куреня. — Хто це? Що з вами? Ви цілі?

— Та здається, — озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилась його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши на гору. — Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

— А це, дідусю... — почав був я, але побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

— Це, дідусю, — пробелькотів Митько, — ми й самі не знаємо хто. То не було, не було, а то враз з'явилась. І навіщо це хтось вирив, поняття не маємо! Ще й таку здоровенну. Ти не знаєш, Сергію?

— Не-е.

— От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

— Молочка, — облизнувсь Митько. — І багато?

— Повний бідончик.

— А може, не все вилилось?

— Та ні, все.

— Жаль, — гірко зітхнув Митько. — Ех, якби знати, хто це, — нещиро правив далі. — Я йому б...

— Авжеж, — хитав головою дід. — Ну як вам тут, добре? — цікавивсь, прямуючи до куреня.

— Добре, дідусю. Може, ви лимонаду хочете? — піддобрювались ми.

— Ні, дякую, не хочу. А от водички випив би, є у вас водичка?

— Є, дідусю, ось, — мовив я, зачерпнувши кухлем з відра.

— Спасибі, — лагідно подякував той. — Ну, а лопатка вам уже не потрібна?

— Лопатка? — зашарівсь Митько.

— Еге ж, лопатка. Он вона й лежить.

— Ай справді, лопата, — дурнувато гигикнув я.

— А то бабуся шукала сьогодні. А лопата, бач, у вас. Ви, мабуть, черви копали?

— От-от, черви. Рибу ловити, — випалив Митько.

— Ну й багато вловили?

— Та не, не дуже, щось кльову не було.

— А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почувла, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.

— Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. — Здається, курка.

— Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли із села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

— Ой-йой, це ж куди забігла! — розвів руками дід. — Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую — нявчить щось уранці під дверима. Глядь — а то Мурчик мій. Набридло, видать, у сестри, то він до мене й прибіг. А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко, видать. То ви її завтра принесете?

— Принесемо, принесемо, — спантеличено запевняли ми.

— І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидати, а то ще втелюються хтось ізнов та в'язи скрутить. А я вже піду.

— Посидьте, дідусю, ще, — улесливо завели ми.

— Та ні, піду. Пізенько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести. Ну, бувайте.

— До побачення, дідусю. До завтраго, спасибі вам, — кволо
відповіли ми.

— І кебетний же дідуган, — мовив по хвилі Митько.

— Все зрозумів.

— Та тут уже нічого не вдієш.

— Добре, що кілка не вбили, як ти казав.

— Авжеж, це ще дідові пощастило.

На цьому й ми погодились.

Розділ ІХ

Таємниця лісового озера

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.

— Може, він потонув, — висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування тієї потвори.

У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніш, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

У Фа-Дієза щез тромбон, і дядько Гнат оплакував його зникнення, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штахетині. Радості Фа-Дієзовій не було меж. Відтоді він грав з іще більшим натхненням, але вже при зачинених дверях і вікнах.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

— Жах, — сказав яось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам п'ятірки...

— А ти нічого не помітив? — примружив я очі.

— А що саме?

— А те, що вперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, — схидно зауважив я.

— Ай справді, — засміявся він.

А дні минали. Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якось запитав я.

Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати... Потім здати фотографію до Академії наук із описом усіх наших пригод. Класифікувати його за фотографією — це неважко. Оце було б відкриття!.. Уявляєш, вмикає наша Ірина Семенівна радіо, а там: „Учні шостого „Б” класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку...” Може, ще й по медалі... Мабуть, „За відвагу”.

— „За відвагу”? Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся? Так боявся, що аж коліна трусились. Було?

— Було, — сказав Митько. — Коли булькало... Лізти хотів, але боявся — страх один.

— І я боявся. Аж тремтів.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається там он... Диви...

Я мерщій обернувся і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачило світла. За мною!..

На слабких ногах я вивалився із кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер...

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова!.. Ось потвора повернулась до нас, і блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби...

— У-у-у-у — люто завила мордяка і стала наближатись...

І ми вже було кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, кинувши поглядом по берегу, вхопив каменюку і пожбував нею в оту голову.

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулась в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знов з'явилась на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!..

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько скидає джинси. Туфлі поруч із ліхтариком уже лежали на піску.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що? Не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, що промінь його висвітлював арену подій, і як був — у шортах і тенісці — теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помо!.. Поможіть! Я більше не буду!..

Я вхопивсь обіруч за ту страхітливую голову — під пальцями відчув цупку тканину — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що стало сили, рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть...

Тим часом ми мало-помалу наближались до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на сухе.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилев зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, в с-село не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. — А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів?

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачках у сторону, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'яною і з розмаху вдарив об пісок. — О! І о! І осьо!

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине нагла мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирівав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував, — у сестри з намиста зняв. І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів, — Фа-Дієзів, а ви й не впізнали. А бульбашки пам'ятаєте? Так то я прив'язав до дірявої каністри каменюку і пожурих у воду. От вона й булькала. Сам я тоді в кушач

сидів і од сміху помирав. „За ногу вхопить!” Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають щодня.

Він закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й клюнули.

— Ах ти ж... Ах ти ж брехіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж диплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но виб'ємо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнувато гикнув Василь. — За що подякуєте?

Я теж здивовано зиркнув на Митька.

— Васю, — почув я голос мого друга. — А що ти знаєш про стегозаврів?

— Стегозаврів? — перепитав той.

— А про архіоптерикса?

— Кого-кого?

— А про індрикотеріїв? — не став навіть повторювати Митько.

— Та йди ти із своїми птеріями.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні за те, Васю, — видно було, що Митько хвилюється, — що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ти, Васю, не шкодував часу на оті свої вигадки, а ми цілий місяць відчували себе... відчували себе дослідниками, слідопитами, шукачами. Завдяки тобі ми тепер знаємо багато такого, Васю, про що ти й гадки не маєш, хоч і закінчив вісім класів. Ми відкрили для себе такий світ, який тобі, Васю, і не снився. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні. От за це й спасибі тобі. Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. „А колекція? — нараз виринуло в моїй пам'яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду є півліта, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими

подіями. І взагалі, у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком”.

Поки ми з Митьком...

Всеволод Нестайко
ТАЄМНИЧИЙ ГОЛОС ЗА СПИНОЮ
(уривки)

На Граціанському була фірмова джинсова „варьонка”, адідасівські кросовки, на лівій руці пластмасовий електронний годинничок (японський). Вітасик перехопив затуманений погляд Милочки, спрямований на Граціанського, і в нього замарудило в грудях.

Так почалися муки заздрості Вітасика Дорошенка.

Граціанський виявився дуже компанійським хлопцем і з кожним днем завойовував усе більші й більші симпатії класу. Уже й хлопці дивилися на нього з інтересом, а деякі навіть із захопленням. І Шурик Дармопис кинув Вовку Шпинделя і пересів до Граціанського, щоб грати з ним на уроках у „морський бій”. На перервах навколо Граціанського завжди юрмився великий гурт однокласників, які, роззявивши рота, слухали його дотепні теревені. А теревенити Граціанський був гараздий; то він розповідав про письменницький будинок творчості у Коктебелі, де бачив на пляжі найзнаменитіших письменників у самісінських плавках (він з батьками відпочивав по сусідству у пансіонаті „Голуба затока”). То розповідав про Піцунду на Кавказі, про озеро Ріцу, про мавпячий розплідник у Сухумі, де його мало не вкрав орангутанг. То про Юрмалу на Балтиці, де ходив у море на справжньому риболовецькому траулері і трохи не впав за борт... То про захоплюючу мандрівку па пароплаві по Єнісею. Здається, весь Радянський Союз об’їздив з батьками той чортів Граціанський.

А Вітасик Дорошенко, крім села Війтівці на Вінничині, де жила його бабуся, та Дніпропетровська, де жили дядько з тіткою, ніде в житті ще й не був.

Незабаром весь клас уже признав Вітасика Граціанського. Лише Вітасик Дорошенко та Женя Кисіль зберігали ворожий нейтралітет.

Відверто виступати проти нього вони вже не наважувалися. Але їй поділяти захоплення однокласників не могли. Коли Милочка говорила з Граціанським, Вітасик мовчки зіціплював зуби і червонів, а Женья намагався сказати їй щось ущіпливе. Та Милочка в їхній бік навіть не дивилася і уваги на їхні „демарші” не звертала аніякісінької.

Батько Граціанського був якимось начальником у торговельній мережі, і переїхали вони у цей район тому, що одержали квартиру у новому будинку. То був будинок так званого покращеного планування — з двоповерховими квартирами і фінського сантехнікою, про який, зітхаючи, говорили в усіх чергах їхнього мікрорайону. В тому незвичайному будинку одержали квартири і люди незвичайні — футболісти, хокеїсти, заслужені артисти, лауреати і відповідальні працівники. Головною причиною зітхань у чергах була не стільки ота казкова двоповерховість квартир, скільки фінська сантехніка і серед тієї сантехніки одна річ, про яку говорилося, стишуючи голос, червоніючи й опускаючи очі. То була річ сороміцька і називалася вона „біде” (з наголосом на кінці).

Переважна більшість класу навіть не уявляла, що така сороміцька річ взагалі існує в природі... І коли Граціанський розповів, що то таке, хлопці дуже розвеселилися. І довго реготали противними голосами. А Женья вирішив, що на цьому можна зіграти і на відомий мотив склав про Граціанського пісеньку:

*І шумить, і гуде,
Бо у нього є біде,
Ви такого ні у кого
Не побачите ніде.*

Але пісенька успіху не мала. Дівчата сказали „Фу!”, а хлопці промовчали.

Авторитет Граціанського не похитнувся ні на міліметр.

Вітасик вже кілька разів пробував обережно різними натяками заводити з батьками розмову і про джинсовий костюмчик, і про адідасівські кросовки, і про японський електронний годинничок. Але натяки до батьків не доходили. Вітасикові батьки були звичайнісінькі радянські люди: тато Дорошенко — енергетик на заводі металови-

робів, мама — економіст у конторі, назву якої Вітасик ніяк не міг запам'ятати. За кордон вони не їздили, хабарів не брали, не крали, не спекулювали, звідки ж їм було узяти отой імпорт?

Вітасик, звичайно, це прекрасно розумів, але... Як же ж хотілося мати оте, що мав його тезко Граціанський! І коли тато після одного з натяків сказав, що головне у шкільному житті не різний мотлох, джинсики-, „варьонки”, а трудове виховання, Вітасик так скривився, наче розкусив кисллицю. Та зовсім був повержений Вітасик, коли одного разу Граціанський прийшов у школу з плеєром. О! То була бомба не лише для Вітасика. Для всього класу. Плеєр у п'ятикласника! Граціанський великодушно дав послухати всім — всім без винятку. Кожен натягав маленькі навушнички і завмирав на хвилину з роззявленим ротом.

І як не ставилися у душі до Граціанського Женья і Вітасик, не вистачило в них сил відмовитися. То вже треба було бути надлюдиною. А вони були люди звичайні. І коли надійшла черга спершу до Кисіля, він мовчки тремтячими руками начепив на голову вузеньку пружинку з навушничками.

Потім те ж саме зробив Дорошенко. І враз поринув у дурманні ритми наймоднячого року. То було неймовірно. Ніхто нічого не чує, а в тебе повна голова музики.

Граціанський усміхався поблажливо й переможно.

Коли на уроці літератури Вітасик, як завжди, обернувся до Милочки, то побачив, що вона сидить із скляними очима, відчужена й бліда. І хоч під її пишним волоссям, що спадало на вуха, не видно було ні пружинки, ні навушничків, Вітасик зрозумів, що вона — слухає!

Граціанський захоплено грав з Дармовисом у „морський бій” і на Милочку навіть не дивився. Серце Вітасика Дорошенка повільно розривалося на дрібні шматочки.

То була пекельна мука.

Як заздри в він Граціанському!

Тоді-то й признався він Жені...

А Женья йому й наговорив...

.....

У той час, коли два капітани гомоніли на балконі, Женя Кисіль лежав у ліжку і ніяк не міг заснути. Та й хіба можна було спокійно заснути після такого дня?

У школі був сьогодні невеличкий землетрус. Якби сейсмічна станція поставила у коридорах свої вимірювальні прилади, вони напевне зареєстрували б поштовхи силою два-три бали, не менше. На перервах робилося таке тупотіння, що дзвеніли шибки і падав на підлогу скелет у кабінеті анатомії. Вся школа бігла з усіх поверхів, з усіх класів на третій до п'ятого „б” — подивитися на Вітасика Дорошенка та Женю Кисіля.

По-перше, тому що Вітасик нарешті знайшовся.

По-друге, ходили якісь дивовижні чутки про його неймовірне перетворення.

По-третє, всі вже знали, що сьогодні вранці директорові Регіні Ігнатіївні дзвонив по телефону капітан Горбатюк і сказав, що порушує клопотання перед Управлінням Внутрішніх Справ про нагородження учнів п'ятого „б” класу Віталія Дорошенка та Євгена Кисіля цінними подарунками „За мужність і кмітливість, виявлену під час знешкодження і затримки небезпечної групи організованих злочинців”. Так і було сказано. Дослівно. Секретарка директорші Стелла чула це на власні вуха. Двері кабінету були прочинені, і Регіна Ігнатіївна голосно повторила ці слова капітана Горбатюка.

Ну, а вже про однокласників з п'ятого „б” і говорити годі.

Хлопці заздро хихикали, дівчатка не давали їм проходу.

— Ах, які умнички-розумнички! — вигукувала староста Оксана Фіцелович.

— У п'ятому „а” всі тепер луснуть від горя, що в них нема таких, — казав Вова Шпіндель.

— Утерли ми їм носа, — казав Шурик Дармовис.

А Милочка Петриківська, красуня і принцеса Милочка, яка ніколи не удостоювала їх привітним поглядом, а дивилася завжди зверхньо й презирливо, тепер позирала на них так, як ніколи не позирала на Граціанського. Навіть коли слухала його плейер.

— І чого тільки я, дурень, йому заздрив?.. — шепнув Вітасик Жені.

— Отож-то! — усміхнувся Женя.

Хтозна, що згадав при цьому Вітасик Дорошенко: чи те, як гримала на нього „мама” Елеонора Іванівна, чи те, як дав йому ляпаса „тато” Борис Борисович, чи те, як стояв „тато” голий у ямі, тримаючи в руках брудний „скарб”, а рекетири з панчохами на обличчях у нього той скарб виривали, чи — як замкнули батьки рідного синопка у погребі...

Хтозна...

Було що згадувати.

Ні! Не заздрив Вітасик Граціанському. Анітрішечки!

Навпаки.

Було йому щиро Граціанського жаль.

І він сказав про це Жені. І Женя з ним погодився.

Граціанський у школу не ходив. Його взагалі не було в місті. Приїхали баба Манефа і дід Гогоня й забрали його в село. І, може, він там поки що й залишиться. Навіть вчитиметься там. Хтозна...

І от Женя лежить і не спить. Думає.

А що справді було усі ці дні з Вітасиком Граціанським? Невже його справді викрали після школи і завезли на „фазенду”?

Цілком можливо.

Капітан Горбатюк каже, що рекетири полювали за грошима Граціанського, то, звичайно, вони могли викрасти його сина.

А чи правду каже його друг Вітасик Дорошенко про своє чарівне перетворення? Бо він же фантазер, вигадувати мастак.

Може, він просто втік з дому, на зло йому, Жені, щоб довести, що він таки здатний на щось путнє. І ночував у Хрястові у дядька Мирона, сторожа бази відпочинку. Женя ж йому тоді так і сказав: „Невже ти здатний тільки заздрити, а сам ні на що путнє нездатний?” І він образився і втік, щоб довести... І таки довів!..

Женя глянув на картину, що висіла на стіні проти ліжка. Картина була освітлена місячним сяйвом.

І раптом козак Мамай на картині знову усміхнувся і підморгнув Жені.

І тасмничий голос бадьоро проказав:

— Все добре, що добре закінчується!
І зацокотіли, віддаляючись, копита...
А може, це Жені наснилося?.. Бо наступної миті він уже спав...

Андрій Кокотюха
ТАЄМНИЦЯ КОЗАЦЬКОГО СКАРБУ
(уривок)

... За їхніми спинами гмикнув Льонька. Тільки дід не звернув на це уваги, захопився.

— Історія, хлопчики, дуже проста. Тому, що складна – отак буває. Служив, бачте, старий козацький полковник Іван Лиховій Україні вірою і правдою. Ось він, – показав господар на один портрет, з якого суворо дивився пан у гаптованому золотом жупані та з масивною шаблюкою в руці. – Мало портретів збереглося. А художники любили його малювати. Бо, до всього іншого, був козацький полковник не лише мужній вояка, а й освічена людина. Довелося йому колись побувати в турецькому полоні. То він там шахи освоїв і навіть свободу собі виграв! Уявляєте, хлопці: зіграв з турецьким пашою сім партій. Якби програв – скарали б на горло. Але він виграв – і став вільний! Ось так... Коли з полону повернувся – золоту булаву з рук самого гетьмана отримав. Не якась там позолота: щире золото. Переплавили цілий казан турецьких золотих монет, аби її зробити.

Почувши ці слова, друзі презирнулися. Немировський з Туманом теж згадували тоді про якусь булаву. Невже про цю саму? Богдан мимоволі стиснув кулаки, а в Данька – у того аж дух забило. А дід тим часом вів далі:

— Час ішов. Відкозакував своє полковник Лиховій, оселився тут і збудував родовий маєток. Двоє дітей у нього народилося – Петро й Павло. Тільки коли цариця Катерина почала козацькі вольності скасовувати, молодий Павло вирішив за Дунай разом з батьком іти, а Петро, старший за нього, зрадив і погодився цариці служити. Не витримав лихої звістки старий Лиховій: раптово зліг і вже не піднімався. Знав, що помирає. Та перед смертю вирішив зрадника покарати. Усе

своє золото синам заповів, поділив багатство порівну. Тільки Павло свою частку отримав, а Петро міг її дістати лише після того, як знайде, де хитромудрий батько ту бочку золотих червінців заховав. А в бочку, до речі, старий полковник і золоту булаву поклав. То ото, значить, перед самою смертю прикликав він до себе обох синів і сказав старшому: „Спадщина твоя лежить під королем. А знайти її допоможе грамота”. Щоб зовсім заплутати зрадника, сказав: усе зберігається у братових паперах. Невдовзі старий помер. Поховали його, як і заповідав, на рідній землі. Тільки не збереглася могила – війська цариці багато козацьких могил із землею зрівняли.

Тут старий Гайдамака замовк і почав неквапом натоптувати люльку пахучим тютюном.

– Ну... і що далі? – не витримав Данило.

– А що далі? – дід розкурив люльку. – Зовсім утратив спокій Петро-зрадник. Брат йому масток залишив, цариця титул дала, землі пожалувала, кріпаків. Але ж без грошей залишив Петра рідний батько! Та це ще півбиди: бо який же він пан без знаменитої батькової золотої булави? Тут чоловік наче збожеволів – почав козацький скарб шукати. Для цього навіть заліз у борги, знайшов лихих людей, аби відшукали Павла в чужих землях і папери в нього викрали. Так усе й зробили, як наказано. Тільки нічого в тих паперах не було. Та й самих паперів – грамотка, на якій вірші написані. Так і сяк Петро ту грамоту перечитував, до віщунів і ворожок ходив – усе марно. Не пішла йому зрада на користь. Так і помер, заповівши дітям перед смертю свої борги і батьківську таємницю. Звідки я про це знаю? – хитро примружив дід око, наче читаючи думки зачарованих історією хлопців: – Понад сто років тому був тут один грамотний чоловік. Записував подібні історії, навіть книжку видав: „Староукраїнські тайни” називається. Там, серед іншого, і родову таємницю Лиховіїв описав. Була така книжка в панів Лиховіїв. Потім десь загубилася, тоді знайшлася десь і в нашому музеї зберігалася. Ну, а далі її в Київ, до історичного архіву передали. Ніби на реставрацію, тільки там вона й зосталася. У нашому музеї, коли чесно сказати, у ті часи важко було старовинні книги зберігати. Тепер можна, а тоді...

Він ладен був розповідати ще, але Данило акуратно, наскільки міг, розмову закруглив. Попрощалися з дідом сердечно. Коли йшли, він уже й на Льонька свого суворо не зиркав. Пообіцяли, звісно, заходити ще. Потім із Льонькою, який так нічого й не второпав, попрощалися.

А тоді – вперед, додому. Бо все тепер у них складалося у доладний пазл...

Критики й літературознавці про специфіку пригодницької літератури для дітей

Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації)

Новий виток розвитку мистецтва потребував вироблення індивідуального естетичного ідеалу. Письменники, що творили для дітей, поступово відходили від традицій соцреалізму (поверхової описовості), зверталися не до надуманих, а справжніх переживань героя, рішуче відмовлялися від схематичного, ілюстративного відображення життя, надуманої пафосності, лжепатріотизму. Іншим став адресат прози для дітей, зріс і набув якісно нових рис її герой. Розвиток української літератури для дітей другої половини ХХ століття прикметний інтенсивним оновленням жанрово-стильової палітри, використанням найрізноманітніших засобів художньої типізації.

Шістдесятництво як естетичний, соціальний, культурний, психологічний феномен давно оформилося в самостійний дискурс, позначений потужною критичною рецепцією. Розвідки В. Дончика, Г. Касьянова, Ю. Коваліва, А. Погрібного, І. Кошелівця, М. Ільницького, Е. Соловей, А. Кравченка дають підстави для висновку про формування в письменстві оригінальних наративних структур, різних моделей, протиставлення нового антиколоніального дискурсу дискурсові колоніальному, що мав у своїй основі „накидання” українській літературі імперської культурної гегемонії. На кінець 1960-х років у літературному процесі було помітно чимало ознак характерної тенденції, що охоплювала фактично всі жанри літератури.

Проте основними були зміни й перетворення внутрілітературного характеру, інтенсифікація самого художнього процесу, поява в прозі, поезії, драматургії, критиці нових явищ, тенденцій, збагачення їх якісних параметрів, піднесення загального ідейно-художнього, інтелектуально-філософського рівня. Маємо на оці наполегливі стильові пошуки, внутрішню опозиційність догматичним принципам уже практично поруйнованого соцреалізму, тяжіння до загальногуманістичної проблематики, намагання втримати юного читача в психологічно комфортних параметрах художнього слова. Саме ці роки прикметні розвитком повісті й оповідання. Розквіт цих жанрів у літературі для дітей дослідники пов'язують з інтенсивним розвитком гуманістичної тенденції. Прикладами справді результативного впливу можливостей повісті є, зокрема, твори В. Близнеця, Є. Гуцала, Гр. Тютюнника, В. Нестайка, Я. Стельмаха, О. Гончара. Вони вирізняються тяжінням до більш яскравого образного втілення ідеї, пошуками нових шляхів охоплення дійсності, глибшого проникнення у внутрішній світ дитини.

Характерною ознакою цього періоду, на нашу думку, є те, що чимало прозаїків розробляли „власний жанр”, нові жанрові варіації, яким властиве певне коло авторських зацікавлень, проблем, особливий тип конфлікту, неповторний стильовий колорит тощо. Уже при побіжному читанні помічаємо неухильне збагачення арсеналу образних засобів повісті для дітей. Виразною прикметою прози цього періоду є дослідження проблем взаємозалежності, взаємозв'язку довілля й людини, психології, інтелекту, моралі останньої. На зміну сурогатним підробкам, де оспівувалися „героїчні подвиги”, прийшли веселі й дотепні твори, побудовані за сюжетно-композиційними канонами народних казок. З'явилися казкові повісті та оповідання В. Близнеця „Звук павутинки”, В. Нестайка „Країна сонячних зайчиків”, Гр. Тютюнника „Степова казка”, „Лісова сторожка”.

Новий зміст закріплюється у відповідній формі, і чим він значніший, „історичніший”, тим більше підстав для змін у жанрових структурах. Розширення й поєднання видів, типів малих форм свідчить про широкі їх можливості, але у власних межах. Таким чином, сама жан-

рова форма ніби дволика. Йдеться як про формальну константу, так і про ідейно-змістову, історичну, функціональну субстанцію, спроможну якісно видозмінити жанр із точки зору його формальних співвідношень. Прикладом можуть слугувати пригодницькі повісті, повісті-казки, психологічні, ліричні повісті й оповідання.

Майстерність письменника полягає в тому, щоб розставити в творі відповідні акценти, уникнути надмірного моралізаторства, допомогти юному читачеві сприйняти героїв у комплексі їх позитивних і негативних рис. Відтак під стилем розуміється своєрідність митця, що виявляється в способах вираження, характері його мови та ін. У дослідженні визначаємо три домінантні, на нашу думку, жанрово-стильові модифікації (пригодницька, лірико-імпресіоністична, інтелектуально-психологічна) масиву літератури для дітей зазначеного періоду...

Чимала роль у процесі розвитку пригодницького жанру в нашій літературі для дітей належить Я. Стельмаху. При цьому літературні критики зазвичай оминають прозову творчість автора, особливо для дітей і про них. Так, лише нещодавно його твір „Митькозавр із Юрківки, або химера лісового озера” було включено до шкільної програми. Я. Стельмах майстерно поєднав літературно-казкові жанрові форми з пригодницькими, доповнюючи це пізнавальним і виховним матеріалом, характерним для літератури про дітей. Особливістю композиційної структури багатьох повістей письменника вважаємо максимальний лаконізм, виразну концентрацію змістового сповнення кожного епізоду, винесення за межі твору частини подій. Це надає оповіді динамізму, психологічної гостроти, увиразнює акцентацію провідних ідейно-художніх моментів, вияскравлює авторський задум. Повісті невеликі за обсягом, а більшість із них чітко поділено на розділи. При цьому кожен із них стає важливим сюжетно-композиційним елементом. Розділи здебільшого найменовані, мають змістову завершеність, що віддзеркалює певний етап, найбільш значущу ситуацію чи драматичну подію в житті героя. Принцип кумулятивності, ланцюгової композиції дає змогу втримувати увагу юного читача в постійному напруженні, сприяє розвит-

кові творчого мислення дитини, яка намагається наперед домислити (дофантазувати) майбутні сюжетні колізії. Обсяг повісті невеликий, проте вона сповнена пригод, несподіванок, небезпечних подій, тяжіння до осмислення досить гострих конфліктів крізь призму дитячої психології. Визначальною в сюжетотворенні повісті, домінуючою в характерах персонажів стає пригода.

Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанрово-стильові модифікації) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Н. А. Резніченко; Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — К., 2009. — 20 с. — укр.

Бойцун І. Є. Жанрова специфіка пригодницького детективу „Тасмниця козацького скарбу” Андрія Кокотюхи

(скорочено)

Останнім часом на книжковому ринку переважає так звана масова література: белетристика, жіночі романи, фантастика й фентезі, детективи. Не стоїть осторонь названої тенденції й література для дітей. Українська література для дітей почала модернізуватися з 60-х років ХХ століття. Відбулися зміни у творенні образів героїв творів, відкритий сюжет твору, нюансування картин природи, показ еволюції персонажів тощо. Саме в цей період було написано „Тореадори з Васюківки” Вс. Нестайка – твір, який став класикою не лише української літератури для дітей, а й визнаний у світі. Напружена фабула, карколомні пригоди двох друзів-шибайголов Павлуші Завгороднього й Яви Реня стала зразком для письменників наступних поколінь. Згодом Вс. Нестайко вдається до експерименту: пише неймовірні детективи „Тасмничий голос за спиною”, „Повторне зникнення Ципи”, „Агент СД” та кримінальні повісті „Барабашка” ховається під землею”, „До катастрофи лишалось кілька секунд...”.

...Протягом довгого часу серед літературознавців була поширена думка стосовно меншовартості художніх творів, розрахованих на пересічного читача. На периферії перебувала й проблема дослідження жанрової специфіки детективної літератури. Жанро-

ва природа детективу стала предметом дослідження Дученко Л., Кукси Г., Шахової К.

Літературна енциклопедія трактує детектив як „різновид пригодницької літератури, що належить до паралітератури. Це передусім прозові твори, зовнішній сюжет яких послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов'язану зі злочином та його розслідуванням, а внутрішній є когнітивною історією розв'язання логічної задачі”. Як бачимо, приналежність до пригодницької літератури зумовлює наявність таємниці в сюжеті детективу. Визначені коди для сприйняття тексту, підтексту і для створення надтексту читачем автор закладає вже в назві „Таємниця козацького скарбу”. Сюжет повісті нескладний. Друзі Данько Лановий (Розум) і Богдан Майстренко (Сила) приїхали з Києва на канікули до провінційного містечка. Їм стала відома історія про скарб козацького полковника Лиховія, який шукало не одне покоління місцевих мешканців. Хлопцям вдалося не лише розгадати загадку, а й викрити діяльність шахраїв без допомоги дорослих. Атмосферу зловісності в сюжеті створюють алюзії: „Ось і масток. Вдруге хлопці бачили його серед ночі. І в нічній темряві стара занедбана споруда скидалася на палац графа Дракули”. З'ясовується, що в містечку тихо, спокійно і місцеві хлопчачки називають себе бандою, аби урізноманітнити життя. З цією метою вони вимагають сплачувати данину за рибалку й дібрали собі відповідні прізвиська: „Це, – кивнув на голомозого, – Валера, він же – Гоблін Два. Батька його в нас дражнять Гоблін, то й до Валерки прилипло – Гоблін Два. Нічо, не ображається. Так, ну, а це – Петько Рудий, Юрко Космонавт, теж Юрко, тільки просто, без прізвиська, ми його так і зємо – Простий, Олег Князь і Харитон – бо прізвище Харитоненко, Ігорем звати”.

Літературознавець Дученко Л. визначила ключові кліше англійського детективу, які цілком стосуються й української детективної літератури: „у фабулі обов'язково наявний злочин, ... обов'язкове маніпулювання з інформаційним масивом, специфічна манера подачі фактуальної інформації, ... в оповідальній перспективі і композиційно-мовленнєвій структурі як єдності мовних засобів виражен-

ня авторського замислу і створення запланованого адресантом впливу на адресата. В детективній прозі цей вплив зводиться до того, щоб зацікавити читача, залучити його до інтелектуальної гри і тим розважити його, примусивши напружено і активно слідкувати за перипетіями кримінальної інтриги”. Частина кліше накладається на специфіку творів для дітей, оскільки дитина постійно перебуває в очікуванні захоплюючої гри, де вона виконувала б головну роль. У повісті А. Кокотюхи „Таємниця козацького скарбу” події розгортаються поступово, по зростаючій. З кожним днем хлопці та їхня подруга Галя наближаються до розгадки таємниці. Особливої напруженості події набувають у момент знаходження скарбу й викрадення його злочинцями. Письменник і тут дотримується канонів літератури для дітей. ... Екзотичності повісті А. Кокотюхи надає присутність у якості одного з слідчих страуса на прізвисько Футбол: „– Футболом. Не Дружком же його називати. І точно вже не Ціпою. Скажи йому „ціп-ціп”, спробуй – відразу клювати почне”. Варіант клички Ціпа зумовлений популярністю серед дітей мультфільму „Курча Ціпа” про спочатку невдачу курча, який несподівано стає героєм-суперменом. Сам письменник в інтерв’ю зауважував, що писати твір починав ще в дитинстві під впливом „Тореадорів з Васюківки” Вс. Нестайка і комедійним персонажем там виступав цап Жора, замінений на страуса. Комічні ситуації, пов’язані з переслідуванням страусом хлопців (він навіть тих, хто його скривдив заганяв до води, як і корова Контрибуція), покликані дещо зняти напруження в читача під час переживання колізій сюжету.

Вдалою знахідкою письменника є звернення до ключового кліше детективного жанру. Літературознавець Шахова К. наводить тлумачення суті детективу Володимиром Набоковим, який порівнює колізії твору з грою в шахи: „Змагання у шахових задачах відбуваються не між білими і чорними, а між укладачем і уявним розгадником (подібно до того, як у творах письменницького мистецтва справжня боротьба точиться не між героями роману, а між автором і читачем), а тому цінність завдань залежала від кількості і якості „ілюзорних розв’язань”, усіляких ходів, фальшивих слідів та інших пасток, хитро і

майстерно налаштованих автором...”. У повісті ключем до відгадки таємниці козацького скарбу стає зіграна Данилом шахова партія: „– Якщо я все добре зрозумів, – промовив він нарешті, – білі мають виграти цю партію дуже швидко. В чорного короля шансів нема”. До цього моменту хлопці відповідь на питання повинні були знайти, відгадавши акровірш-ключ, зрозумівши зміст заповіту Лиховія („Спадщина твоя лежить під королем. А знайти її допоможе грамота”), зіставивши карту місцевості з клітинами шахової дошки.

Подібний розвиток дії у творі виводить його за рамки суто розважальної літератури. Як зазначив сучасний дослідник Кукса Г., „Сказане про уславлену стародавню гру чудово характеризує жанр детектива, де елемент розумової гри доволі вагомий. Він становить для автора чи не найскладніше завдання, а для читача чи не найбільший інтерес. Саме ця ознака була головною в інтелектуальному, або логічному детективі, кращі зразки якого створили англійські автори Е. А. По, А. Конан-Дойль, Агата Крісті”.

Слід зауважити, що Андрій Кокотюха у творі апелює до майстрів детективного жанру, застосовуючи алюзії на текстуальному рівні: „Є ще один спосіб. Я в книжках про такий читав. Шерлок Холмс складав зашифровані послання з шматочків безглузлого, на перший погляд, речення”. Згадування відомого детектива є ще одним із способів формування кліше жанру. Слушною є думка Ніча Р. стосовно того, що „жанровий архетекст тут варто розуміти як певний прототип, що репрезентує ідеальний приклад (не обов’язково реальний), який найповніше відповідає жанровим нормам чи то як реальний взірець, чи то як найбільш придатна для вирізнення жанру (серед інших жанрів) система ознак”. Під час знайомства з хлопцями стає відомо, що „Данько Лановий з дитинства любив книжки, і вже давно „проковтнув” книжки і про Тома Сойєра з Геком Фінном, і про Холмса з Вотсоном, і про острів скарбів, і про вершника без голови. Словом, не було книжки про пригоди, якої б він не прочитав – включно з казковими пригодами Пітера Пена та Гаррі Поттера”. Не випадково Данько й Богдан стали головними слідчими у справі пошуків скарбів. Критика після презентації дитячого детективу „Таємниця козацького скар-

бу” А. Кокотюхи зацентувала увагу на цих подібностях: „Водночас автор застосував тут усі свої неабиякі фахові набутки як детективіст. Вийшла така собі ненав’язлива підліткова адаптація Дена Брауна з його криптофілією. Плюс, звичайно, альянзи на авторового улюбленця Тома Соєра. Тобто тепер уже справжній дитячий детектив”.

Також однією із складових системи образів детективу є присутність міліції. У творі А. Кокотюхи міліція виступає лише як суб’єкт, котрий повинен зафіксувати злочин і заарештувати злочинців. Навіть затримання одного з них відбувається завдяки втручання страуса Футболу, а стражі порядку виявляються пасивними спостерігачами: „Начальник міліції дивився на них з цікавістю, і так захопився, що дядько Семен скористався цим. Чап-чап, бочком-бочком – та й тікати. Але Футбол пильнував: двома стрибками наздогнав його і схопив дзьобом за комір. Злодій опустив руки і остаточно здався”.

Таким чином, в українській літературі для дітей активно продукується жанр дорослої літератури – детектив. Зважаючи на своєрідність психіки реципієнта, Андрій Кокотюха поєднав у своїй детективній повісті „Таємниця козацького скарбу” генологічні ознаки інтелектуального детективу із дитячою грою. Автор порушує закони розвитку сюжету й у розв’язку уводить інтригу: Данило й Богдан збираються відшукати скарби опришків, а може, і самого Довбуша. Популярність твору зумовлена використанням сюжетної схеми трилогії „Тореадори з Васюківки” Вс. Нестайка, її осучасненням (мобільні телефони, ксерокси). До того ж у шаховій партії відчутний натяк на світовий бестселер Дж. Ролінг про хлопчика-чарівника Гаррі Поттера. Жанр детективу в літературі для дітей є мало дослідженим і становить один із пріоритетних напрямів сучасного літературознавства.

Бойцун І. Є. Жанрова специфіка пригодницького детективу „Таємниця козацького скарбу” Андрія Кокотюхи / І. Є. Бойцун // Детская литература в культурном пространстве современности: образы, проблемы, жанры : Материалы междунар. научн.-теорет. конф. – Караганда : Центр гуманитарных исследований „Тезис”, 2011. – С. 18 – 23.

Бойцун І. Є. Детектив у літературі для дітей: специфіка жанру

Постулат радянських часів „у нас читають усі” поступово став забуватися, і соціологи, критики, літературознавці взялися акцентувати увагу на зниженні рівня читання в суспільстві. Публіцистичні статті періодичних видань доводять небажання перечитувати класику, так звану „високу” літературу, натомість попитом користуються твори, розраховані на поверхове сприйняття дійсності, нескладний динамічний сюжет, відсутність складних філософських сентенцій. Захоплення суспільства пригодницькою, детективною, фантастичною літературою зумовлене передусім потребами в отриманні інформації. Останнім часом теоретики літератури дискутують з приводу дефініції жанру „масова література”. Це поняття зазнало значних трансформацій від уявлень про неї як про культуру народну (Гете, Шіллер) до усвідомлення як „окремого феномена художньої літературної творчості”. Сучасна дослідниця Таранова А., роблячи огляд становлення поняття „масова література”, констатує розмаїтість побутування термінів у літературознавстві: „популярна література”, „тривіальна література”, „масова”, „схематична”, „формульна література”, „паралітература”, „література мас”, „мідл-література” тощо. Вона констатує, що думка про „низьковартість” творів масової літератури зазнала докорінних змін. Інша літературознавець Біличенко О. пояснює цей факт тим, що „твори масової літератури акумулюють велику кількість фактів із різноманітних сфер життя. Реципієнт може не лише насолоджуватися читанням літературного твору, а й отримувати певну кількість белетристичної інформації”. Потребує на уточнення в такому випадку роль „белетристики”, яка знову ж таки перебуває на маргінесах класичного літературознавства через ідентифікацію з творами „низької”, розважальної літератури, хоча саме вона посідає перехідну позицію між елітною й масовою літературами: „Белетристика найбільш тісно взаємодіє як із елітною, так і з масовою літературами. Найбільшою мірою це стосується таких жанрів, як детектив і наукова фантастика. У її сфері значущими є перш за все твори, які, не маючи художньої масштабності й яскраво вираженої оригінальності,

звертають увагу на нагальні проблеми своєї країни й епохи, відповідають духовним та інтелектуальним запитам сучасників. Саме з белетристики виходять твори, що спочатку сприймаються як розважальні, проте можуть, витримавши випробування часом, наблизитися до статусу літературної класики (Конан-Дойль, А. Дюма тощо)". Тим більше, що „у сучасному літературознавстві белетристика позначає легку, жваву, розважальну, доступну, „формульну” розповідь про якусь подію чи наукову проблему, відому постать з метою її популяризації, здебільшого розраховану на „наївного” реципієнта; вважається різновидом масової літератури, в якій використовуються зорієнтовані на легке читання наративні форми детективного, пригодницького чи авантюрного роману, фентезі тощо”.

Отже, перцепція творів масової літератури сприяє поширенню певної інформації серед реципієнтів, що не дає підстав залишати поза увагою літературознавців твори певних жанрів, зокрема детектив.

Традиційно жанр детектива відноситься до „несерйозної” літератури. Таке ставлення породжує попередній розвиток історії літератури: „У системі „твір – читач – традиція” жанр виступає носієм традиційного. Він є першим етапом рецепції художнього тексту, що спирається на літературні очікування читачів. Їх „передрозуміння жанру” визначається формою і тематикою твору в контексті попередньої історії літератури”. Популярність творів детективного жанру пояснюється їх реалістичністю: „Чистий” детектив – гібридне утворення, яке поєднує близькі до реального життя колізії і характери, специфічно відтворені, і принципи розумової гри на зразок крутиголовок або шахових задач, бриджу чи преферансу”. У такому випадку читач опиняється в епіцентрі гри, що ведеться на сторінках твору. Сюжетні колізії привертають увагу своєю заплутаністю, таємничістю, інтригою, які намагається розв’язати головний герой: „Детектив – різновид пригодницької літератури, що належить до паралітератури. Це передусім прозові твори, зовнішній сюжет яких послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов’язану зі злочином та його розслідуванням, а внутрішній є когнітивною історією розв’язання логічної задачі”.

Література для дітей є специфічним різновидом художньої літератури, котрий у зв'язку із своєрідністю перцепції реципієнта повинен зважати на ряд вимог: розважальність, дидактизм, пізнавальність, вікові особливості. Психолог І. Кон з цього приводу говорить: „Виховання має на увазі перш за все спрямовані дії, за допомогою яких індивіду свідомо намагаються прищепити бажані риси та властивості, тоді як соціалізація разом із вихованням включає ненавмисні, спонтанні впливи, завдяки яким індивід прилучається до культури й стає повноправним і повноцінним членом суспільства”. Написання творів, призначених для дитячої аудиторії, вимагає від письменника неабиякого хисту. На підсвідомому рівні читач-дитина ототожнює себе з персонажами прочитаного твору, проте слід ураховувати вразливість психіки дитини, котра чутливо реагує на прояви агресії, несправедливості. Для реципієнта дитячого віку процес читання перетворюється на своєрідну рольову гру, у процесі якої поширюються його світоглядні обшири. Одним із перших увів жанр детектива в літературу для дітей Всеволод Нестайко, створивши цикл детективів про пригоди двох друзів Женю Кисіля та Вітасика Дорошенка: „Таємничий голос за спиною”, „Повторне зникнення Ципи”, „Агент СД”, „Барабашка” ховається під землею”, „До катастрофи лишилося кілька секунд...”. Назви повістей циклу несуть певну інформацію, інтригуючи читача. Письменник, розкриваючи таємниці творчого процесу, зізнався: „З'являється спершу сама думка. Навіть може бути так, що з'являється герой, потім його характер, потім, залежно від його характеру, якісь його дії, пригоди. Як правило, герой першим з'являється... іноді з'являється й ідея, а тоді вже герой під цю ідею щось робить, і в залежності від характеру діє. А буває, що впливає якась деталь або ім'я – я дуже люблю вигадувати різні цікаві імена. А потім починається робота уяви”. Свідченням достовірності авторської інформації є розвиток сюжетів повістей на основі певної ідеї. Наприклад, у повісті „Таємничий голос за спиною” інтрига сюжету ґрунтується на містичному втручанні в долю героїв невідомого, котрий характеризувався в тексті невидимістю та химерним цокотом копит: „Він аж здригнувся, коли несподівано

почув зовсім близько за спиною хрипливатий басовитий голос: „Не переживай. З ним усе гаразд”. Женья обернувся і ... похолов. На алеї позад нього нікого не було. Ні попереду, ні позаду – ні душі. Але голос звучав так близько, наче той, хто говорив, стояв майже впритул до нього. Наступної миті Женья почув цокіт копит, що віддалявся. Наче то поскакав невидимий вершник”. Невідомий не лише заспокоював Женью Кисіля, аби той не хвилювався з приводу зниклого товариша, а й сприяв фантастичному перетворенню Вітасика Дорошенка на їхнього однокласника Вітасика Граціанського. Наприкінці твору проводиться тоненька ниточка-натяк на те, хто був тим таємничим незнайомцем: „Женья глянув на картину, що висіла на стіні проти ліжка. Картина була освітлена місячним сяйвом. І раптом козак Мамай на картині знову усміхнувся і підморгнув Женьі. І таємничий голос бадьоро проказав: „Все добре, що добре закінчується!”. І заокотіли, віддаляючись, копита”. Автор уводить до сюжету твору легендарного козака Мамаю, спираючись на уявлення про запорожців як химерників, наділених містичними властивостями втручатися в людське життя. Крім того у процесі читання реципієнт отримує частку інформації про козацтво, при потребі її можна розширити, користуючись історичною літературою. Незважаючи на присутність містики у творі, події розвиваються в цілком реальному світі. Товариші навчаються в п'ятому класі, бешкетують, грають у футбол, потерпають через неможливість отримати всі матеріальні блага, знайомляться у процесі пошуків зі слідчими, беруть участь у веденні розслідування, стають жертвами рекетирів тощо. Таким чином, автор дотримується законів художнього тексту: „правдоподібне – це маска, яку надягають на себе закони тексту і яку ми маємо сприймати як зв'язок із реальністю”.

У літературознавстві побутують різноманітні назви детективів: поліцейський, кримінальний, аналітичний тощо. Всеволод Нестайко уводить в обіг такі детективи, як неймовірні та кримінальні. На відміну від традиційного жанру детектива, де всі колізії ґрунтуються на цілком реальній основі, у детективах для дітей письменника неодмінно вагому роль відіграє містика, фантастика. Це пов'язано

із своєрідністю сприйняття інформації дитячим читачем та використанням казкових елементів. Тому у цих повістях і діють козак Мамай, інопланетянин Нолик. Проте конфлікт зберігається традиційний: „Усе розмаїття причин зводиться зрештою до кількох основних, одвічних, по-біблейному простих. Це заздрість, ревності, жага помсти, і передусім, „бажання майна ближнього свого”, а ще страх перед викриттям інших злочинів чи негативних вчинків”. Не випадково Вітасик Дорошенко перетворився на Граціанського: він задрив дорогим та дефіцитним речам товариша, але усвідомив свою помилку, зрозумівши, що найбільш коштовними в цьому світі є звичайна людська порядність, взаємодопомога, батьківська любов. Наближеність до реальності обґрунтовує уведення до сюжетів неймовірних детективів елементів небезпечності злочинного світу, деградації людської особистості під тиском певних обставин, нівеляції вартості людського життя, перевага комерційних інтересів над загальнолюдськими цінностями. У повістях „Барабашка” ховається під землею” та „До катастрофи лишалося кілька секунд...” автор використовує документальні матеріали про сталінські репресії та відомості про „Велесову книгу”, історичні джерела. Анонімні листи з погрозами до міліції, прагнення збагатитися за будь-якої умови, викрадення людей, вчасно попереджений терористичний акт – становлять основні колізії названих творів. Всеволод Нестайко чи не першим уводить до жанру детективної повісті для дітей психоаналітичний аспект, пояснюючи причини маніакальності в людині: „Вони все життя приховували це навіть від найближчих родичів. У тридцять сьомому році він працював в органах. І... виконував вироки... Розстрілював. Був катом, одне слово... Під час війни дядько потрапив в оточення, опинився в полоні. І... став катом ще й у німців. Рятуючи власну шкуру, знову своїх розстрілював... А йому почало здаватися, що я чекаю його смерті... Але ця підозра стала, мабуть, у нього манією. І він вирішив позбутися мене. І не пожалів ні безвинних людей, ні дітей, нікого. Був і лишився вбивцею, катом...”

На композиційному рівні письменник дотримується законів жанру: „Композиція жанру детективу відносно стала, з помітною

ретроспективною проекцією, складається з низки топосів. Починається твір із входження детектива у дію, що часто розгортається у замкнутому просторі (кімната, салон літака чи пароплава, вагон потяга, сходи у приміщенні тощо); детектив ознайомлюється з відповідним матеріалом, враховує початкові докази, шукає істину, використовуючи прийоми верифікації, зіставлення сформульованого висновку з конкретним фактом речового доказу”. Про це засвідчує композиційно-сюжетна структура повісті „Барабашка” ховається під землею”. У творі переплітаються дві сюжетні лінії: ведення розслідування капітаном Горбатуком з факту зникнення бізнесмена Георгія (Жори) Лук’яненка та будівництва дачі батьками Жені Кисіля. Дивовижним чином дача хлопця опиняється в епіцентрі подій, Женя із товаришем Віталіком Дорошенком – учасниками слідства. Друзі потрапляють у небезпечні ситуації, сприяють арешту шахраїв, довідуються про історію села та монастиря, до якої дивним чином стає залученою „Велесова книга” і врешті-решт рятують зниклого бізнесмена, який виявився жертвою аферистів. Привертає увагу майстерність письменника у використанні алюзій, котрі в контексті твору набувають певного комічного забарвлення: кафе при дорозі називається „Барабашка” запрошує гостей”, професор Барабаш, шахрайка на прізвиська „Мадам Дефіцит” та „Королева Марго”, терорист „Тринадцятий Апостол”.

Таким чином, простежуються зв’язки детективів Всеволода Нестайка і з масовою літературою, і з белетристикою, і з літературою для дітей, що лише зайвий раз засвідчує нагальну потребу сучасних авторів працювати в жанрі дитячого детективу, який відіграє вагомую роль у формуванні особистості, незважаючи на розважальний характер. Серед масиву сучасної прози для дітей до детективу можна віднести лише твори Лесі Ворониної „Суперагент 000. Тасмачия золотого кенгуру” (Вінниця, 2004). Переважають фантастичні повісті, що не завжди сприяють формуванню реалістичного сприйняття дійсності.

Бойцун І. Є. Детектив у літературі для дітей: специфіка жанру / І. Є. Бойцун // Олександр Галич – особистість, уче-

ний, громадянин : Зб. наук. праць, присвячених 60-річчю д.ф.н., проф., заслуж. діяча науки і техніки України Олександра Галича / упор. О. М. Горошкіна, В. Г. Фоменко, І. Л. Савенко. – Луганськ : Знання, 2008. – С. 259 – 265.

Питання для обговорення й завдання

1. У чому полягає виховне значення наведеного уривку з детективу „Таємниця козацького скарбу” А. Кокотюхи?
2. Про що дізналися герої повісті „Митькозавр із Юрківки” Я. Стельмаха? Чому вони не образилися на Васька?
3. Визначте ознаки детективу у творах „Таємничий голос за спиною” Вс. Нестайка, „Митькозавр із Юрківки” Я. Стельмаха, „Таємниця козацького скарбу” А. Кокотюхи (письмово).
4. Поясніть, чому героями детективів востають діти? Яка роль дорослих у творах для дітей?
5. Укажіть особливості композиції й сюжету повісті „Митькозавр із Юрківки” Я. Стельмаха.

Література

1. Бугай Л. Пригоди в школі магії / Л. Бугай // Зарубіжна література. – 2004. – № 18. – С. 12 – 16.
2. Кукса Г. М. Історія розвитку та типологія жанру детективу у контексті світової літератури/ Г. М. Кукса // Вісник Житомирськ. пед. ун-ту : наукове вид. / М-во освіти і науки України, Житомирський держ. пед. ун-т ім. І. Франка ; редкол. П. Ю. Саух (гол. ред.) та ін. – Вип. 15. – Житомир : [б. и.], 2004. – С. 150 – 154.
3. Родик К. Ден Браун для школярів. Нові тенденції дитячої літератури / Костянтин Родик // Україна молода. – 2010. – 27 листопада (№ 223).
4. Шахова К. Манери над популярного жанру / К. Шахова // Зарубіжна література. – 2005. – № 2 (січень). – С. 1, 3.
5. Шахова К. Дивні манери надпопулярного жанру / Кіра Шахова // Зарубіжна література. – 1998. – червень 21. – С. 1 – 2.

СПИСОК ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ТЕКСТУАЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Колискові, забавлянки, безконечні казочки, скоромовки, лічилки, заклички і примовки, щедрівки, колядки, загадки (4–5 на вибір з кожного жанру).
2. Тарас Шевченко. „Буквар южнорусский”.
3. Марко Вовчок. „Дев’ять братів і десята сестриця Галя”, „Невільничка”, „Кармелюк”, „Маруся”.
4. Іван Франко. „Коли ще звірі говорили”, „Олівець”, „Малий Мирон”, „Мій злочин”, „Грицева шкільна наука”, „Байка про байку”, „Суд святого Миколая”.
5. Б. Грінченко. „Олеся”, „Украла”, „Грицько”, „Дзвоник”, „Каторжна”, „Панько”, „Батько та дочка”, „Сорока”.
6. М. Коцюбинський. „Маленький грішник”, „Подарунок на іменини”, „Ялинка”, „Нюрнберзьке яйце”.
7. Леся Українка. „Роберт Брюс, король шотландський”, „Лелія”.
8. Т. Бордуляк. „Дід Макар”, „Для хорого Федя”, „Перший раз”.
9. В. Винниченко. „Федько-халамидник”, „Кумедія з Костем”, „Бабусин подарунок”, „Намисто”.
10. С. Васильченко. „Циганка”, „Приблуда”, „Олов’яний перстень”, „Дош”, „Свекор”.
11. А. Кащенко. „Зруйноване гніздо”, „Над Кодацьким порогом”.
12. О. Донченко. „Сад” (повість), „Вчителька”, „Лісничиха”.
13. О. Іваненко. „Казка про білочку-мандрівницю”.
14. Григій Тютюнник. „Дивак”, „Обнова”, „Климко”, „Смерть кавалера”, „Вогник далеко в степу”.
15. В. Симоненко. „Цар Плаксій і Лоскотон”, „Подорож в країну Навпаки”.
16. М. Вінграновський. „Сіроманець”, „Первінка”.
17. Вс. Нестайко. „Тореадори з Васюківки”, „Таємничий голос за спиною”, „Одиниця з обманом”, „Дванадцятка з хвостиком”, „Пригоди Грицька Половинки”.
18. В. Близнець. „Звук павутинки”, „Женя і Синько”, „Земля світлячків”, „Мовчун”.

19. Б. Атоненко-Давидович. „Слово матері”, „Чиря”, „Не святі горшки ліплять”, „Золотий кораблик”.
20. Є. Гуцало. „Лелеченя”, „Лось”, „В гості до білого світу”, „Пісні вогню і попелу”, „Хто ти?”.
21. Дніпрова Чайка. „Дівчина-чайка”, „Тополі”, „Морське серце”, „У школі”, „Краплі-мандрівниці”, „Казка про Сонце та його сина”, „Буряк”, „Проводи Сніговика-Снігуровича”, „Пан Коцький”, „Коза-дереза”.
22. О. Ольжич. „Рудько”.
23. Дм. Білоус. „Диво калинове”.
24. О. Олесь. „Грицеві курчата”, „Водяничок”.
25. Я. Стельмах. „Голодний, злий і дуже небезпечний”, „Вікентій прерозумний”, „Митькозавр із Юрківки”.
26. В. Королів-Старий. „Потерчата”, „Хуха-Моховинка”.
27. І. Липа. „Близнята”.
28. Л. Глібов. „Химерний маленький”, „Що за птиця?”, „Хто розмовляє”, „Хто сестра і брат?”, „Квіткове весілля”.
29. А. Лотоцький. „Михайло-семиліток”.
30. О. Пчілка. „Сосонка”.
31. М. Стельмах. „Гуси-лебеді летять”, „Щедрий вечір”.
32. В. Малик. „Фірман султана”.
33. З. Мензантюк. „Дочка троянди”.
34. М. Пономаренко. „Даринка в стилі „ретро”.
35. А. Кокотюха. „Таємниця козацького скарбу”.
36. Галина Малик. „Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії”.
37. Леся Воронина. „Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9”, „Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру”.
38. Марина Павленко. „Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських”.
39. Олександр Гаврош. „Неймовірні пригоди Івана Сили”.
40. Ніна Бічуя. „Шпага Славка Беркути”.
41. Сашко Дерманський. „Король Буків, або Таємниця Смагдавдової книги”.
42. А. Дімаров. „Друга планета”, „Блакитна дитина”.

СПИСОК ТЕКСТІВ, РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАПАМ'ЯТЬ

(за програмою з української літератури для 5 – 8 класів, затвердженою Міністерством освіти і науки України: Українська література. 5 – 12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / автори : Р. В. Мовчан, П. В. Левчик, О. А. Камінчук, М. П. Бондар, О. Б. Поліщук, М. М. Сулима, Л. П. Шабельникова, В. М. Садівська, керівник проекту М. Г. Жулинський / за заг. ред. Р. В. Мовчан. — К., Ірпінь : Перун, 2005. — 201 с.)

1. Кілька загадок, прислів'їв, приказок, скоромовок, щедрівок, колядок, соціально-побутові пісні (на вибір).

2. Тарас Шевченко: „За сонцем хмаронька пливе...”, „Садок вишневий коло хати...”, „Заповіт”, „Мені однаково, чи буду...”, „Думи мої, думи мої...” (фрагмент).

3. Чайка Дністрова: „Чом, чом, земле моя...”

4. Павло Тичина: „Не бував ти у наших краях!”, „Гаї шумлять...”, „Блакить мою душу обвіяла...” (один з віршів на вибір).

5. Богдан-Ігор Антонич: „Весна” („Росте Антонич і росте трава...”), „Назустріч” („Росте дитя, мов куц малини...”), „На шляху” (один з віршів на вибір).

6. Павло Чубинський: „Ще не вмерла Україна”.

7. Олександр Кониський: „Молитва”.

8. Стрілецька пісня: „Ой, у лузі червона калина похилилася”
С. Чарнецького і Г. Труха.

9. Леся Українка: „Як дитиною, бувало...”, „Хотіла б я піснею стати...”, уривок з „Давньої казки” (на вибір).

10. Ігор Калинець: „Писанки”, „Дивосвіт” (фрагменти), „Хлопчик-фігурка, який задоволений собою” (один з віршів на вибір).

11. Леонід Глібов: байка „Щука”.

12. Степан Олійник: „Ля-ля-ля”, „Чудо в черевіку”; Павло Глазовий: „Тарас Бульба в Києві”, „Найважча роль”, „Заморські гості” (одину з гуморесок на вибір).

13. Ліна Костенко: „Чайка на крижині”, „Крила” (один з віршів на вибір).

14. Василь Симоненко: „Лебеді материнства”, „Ти знаєш, що ти — людина?”.

15. Андрій Малишко: „Пісня про рушник”, „Стежина” („Чому, сказати, й сам не знаю...”), „Вогник”, „Приходять предки” (два з віршів на вибір).

16. Василь Голобородько: „Наша мова”, „Ми йдемо”, „З дитинства: Дощ” („Я вплетений...”), „Лелека” (фрагмент) (один з віршів на вибір).

17. Леонід Кисельов: „Стати б хоч на менти лічені...”, „Земля така гаряча”, „Додому”, „Катерина” (один з віршів на вибір).

18. Володимир Сосюра: „Любіть Україну!”

19. Іван Малкович: „З янголом на плечі”.

ПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЗАЛІКУ

I. Перелік тем, що вивчаються в поточному семестрі

1. Поняття про літературу для дітей.
2. Специфіка творів для дітей.
3. Етапи розвитку української літератури для дітей.
4. Жанри дитячого фольклору.
5. Літературна казка.
6. Функції катарсису у творах для дітей.
7. Роль імен у художньому тексті.
8. Історичні твори для дітей.
9. Психолого-реалістичні твори для дітей.

II. Узагальнювальні тестові завдання для самоперевірки

1. На межі яких наук існує література для дітей?

- А) педагогіки й психології;
- Б) педагогіки й історії;
- В) історії й біології;
- Г) історії й психології.

2. Як називалася стаття А. Макаренка про своєрідність літератури для дітей?

- А) „Байка про байку”;
- Б) „Стиль дитячої літератури”;
- В) „Женщина-мати”;
- Г) „Дещо про творчість поетичну”.

3. Який жанр фольклору був заборонений в літературі в 20 – 30-ті роки ХХ століття?

- А) дума;
- Б) балада;
- В) казка;
- Г) коломийка.

4. Як називався журнал для дітей, який видавали у Львові наприкінці XIX століття?

- А) „Дзвінок”
- Б) „Метелик”;
- В) „Барвінок”;
- Г) „Малятко”.

5. Хто з письменників підписував твори для дітей псевдонімом дідусь Кенір?

- А) І. Франко;
- Б) Л. Глібов;
- В) В. Симоненко;
- Г) Леся Українка.

6. У якому з перерахованих творів катарсис відповідає тлумаченню Аристотеля?

- А) „Золотий кораблик” Б. Антоненка-Давидовича;
- Б) „Лелеченя” Є. Гуцала;
- В) „Перед грозою” Григора Тютюнника;
- Г) „Даринка в стилі „ретро” М. Пономаренко.

7. Який тип графічних загадок побудований на некоректно поставленому питанні?

- А) казкоподібні ігри;
- Б) малюнки з реальними персонажами;
- В) псевдозагадки;
- Г) шаради.

8. У творах якого жанру фольклору простежується прагнення дитини позбутися тиску дорослих, самореалізуватися?

- А) загадки;
- Б) лічилки;
- В) страшні історії;
- Г) казки.

9. Який твір Марка Вовчка був рекомендований до вивчення у школах Франції?

- А) „Невільничка”;
- Б) „Кармелюк”;

В) „Маруся”;

Г) „Дев’ять братів і десята сестриця Галя”.

10. Хто з українських письменників почав першим писати твори, адресовані дітям?

А) І. Котляревський;

Б) Тарас Шевченко;

В) Марко Вовчок;

Г) Леся Українка.

11. Яка з перерахованих нижче ознак не властива літературній казці?

А) перемога добра над злом;

Б) анонімність;

В) експерименти в жанрах і формі;

Г) залежність від світогляду автора.

12. Як правильно визначити жанр казок зі збірки „Коли ще звірі говорили” І. Франка?

А) казкове оповідання;

Б) казка-байка;

В) науково-пізнавальна казка;

Г) фантастична казка.

13. До якого твору Б. Антоненка-Давидовича епіграфом узято рядки з вірша Т. Шевченка „Якби ви знали паничі”?

А) „Золотий кораблик”;

Б) „Не святі горшки ліплять”;

В) „Слово матері”;

Г) „Бабусині казки”.

14. Що символізувала павутинка в повісті „Звук павутинки” В. Близнеця?

А) дитинство;

Б) мудрість;

В) доброту;

Г) розваги.

15. Як звали „двійника” Льоні з повісті „Звук павутинки” В. Близнеця?

- А) Адам;
- Б) Глипа;
- В) Бакун;
- Г) Ніна.

16. Хто з письменників сформувався як українець під впливом творів Тараса Шевченка, поезії „Досвітні огні” Лесі Українки та „Історії України” М. Аркаса?

- А) В. Близнець;
- Б) Б. Антоненко-Давидович;
- В) Григiр Тютюнник;
- Г) В. Симоненко.

17. Який мiф покладено в основу казки А. Дiмарова „Для чого людинi серце”?

- А) мiф про створення свiту;
- Б) мiф про свiтове дерево;
- В) мiф про створення людини;
- Г) мiф про вигнання людей з Раю.

18. Який композицiйний прийом у повiстi „Зруйноване гнiздо” А. Кащенка дає можливість вiдобразити ситуацiю в Україні пiсля зруйнування Сiчi?

- А) сон;
- Б) подорож;
- В) пейзаж;
- Г) пiснi.

19. Який жанр фольклору вiдiгравав важливу роль пiд час проведення ритуалу iнiцiацiї?

- А) казка;
- Б) загадка;
- В) колискова;
- Г) лiчилка.

20. У якiй лiтературнiй казцi подано iнтерпретацiю давньоiндiйського мiфа про створення свiту з яйця?

- А) „Подорож у краiну Навпаки” В. Симоненка;
- Б) „Грицевi курчата” О. Олеся;

В) „Рудько” О. Ольжича;

Г) „Краплі-мандрівниці” Дніпрової Чайки.

21. Яким чином В. Близнець ураховує дитячу психологію і інтригує читача в казці „Земля світлячків”, примушуючи прочитати твір до кінця?

А) подає моральні настанови, пояснюючи необхідність слухатися батьків;

Б) головними героями постають дорослі;

В) події відбуваються вдень;

Г) кожен розділ закінчується на найцікавішому.

22. Хто є прототипом царя Плаксія в казці „Цар Плаксій і Лоскотон” В. Симоненка?

А) сусідський хлопчик;

Б) син Олесь;

В) В. Симоненко;

Г) дідусь.

23. У якому творі знаходимо підтвердження тези про те, що ім'я впливає на долю людини й повинне відповідати її характеру?

А) „Звук павутинки” В. Близнеця;

Б) „Слово матері” Б. Антоненка-Давидовича;

В) „Дочка Троянди” З. Мензантик;

Г) „Мандрівники” П. Козланюка.

24. Який твір української літератури для дітей занесений до Почесного списку творів для дітей імені Г.-Х. Андерсена?

А) „Фарбований лис” І. Франка;

Б) „Климко” Г. Тютюнника;

В) „Тореадори з Васюківки” В. Нестайка;

Г) „Митькозавр із Юрківки” Я. Стельмаха.

25. До якого жанру належать твори Дніпрової Чайки „Краплі-мандрівниці”, „Буряк”?

А) соціально-побутова казка;

Б) науково-популярна казка;

В) оповідання;

Г) драма.

26. Хто з літературознавців ХХ століття першим схарактеризував адресата творів для дітей?

- А) І. Франко;
- Б) А. Макаренко;
- В) С. Іванюк;
- Г) В. Дончик.

27. Що символізував „золотий кораблик” з однойменного оповідання Б. Антоненка-Давидовича?

- А) марнославство;
- Б) страх;
- В) радість;
- Г) допомогу.

28. У якому творі І. Франко стверджує, що діти повинні жити в мирі і злагоді, любити своїх ближніх?

- А) „Малий Мирон”;
- Б) „Суд Святого Миколая”;
- В) „Ріпка”;
- Г) „Грицева шкільна наука”.

29. Хто з українських письменників поставив за мету популяризувати історію України, дослідити побут, звичаї запорожців?

- А) Т. Шевченко;
- Б) І. Франко;
- В) А. Кашенко;
- Г) В. Симоненко.

30. Який твір української літератури для дітей був написаний під впливом казки „Малюк та Карлсон” А. Ліндгрена?

- А) В. Симоненко „Подорож у країну Навпаки”;
- Б) В. Близнець „Женя і Синько”;
- В) В. Нестайко „Тореадори з Васюківки”;
- Г) Я. Стельмах „Митькозавр із Юрківки”.

Ключ та критерії оцінювання

1. А. 2. Б. 3. В. 4. А. 5. Б. 6. В. 7. В. 8. В. 9. В. 10. В. 11. Б. 12. Б. 13. В. 14. А. 15. Г. 16. Б. 17. В. 18. Б. 19. Б. 20. Б. 21. Г. 22. Б. 23. В. 24. В. 25. Б. 26. Г. 27. А. 28. Б. 29. В. 30. Б.

За кожную правильну відповідь – 1 бал.
15 – 30 балів – „зараховано”;
0 – 14 балів – „незараховано”.

III. Питання до заліку

1. Поняття „література для дітей”.
2. Специфіка творів для дітей.
3. Наукове дослідження творів для дітей.
4. Жанри творів фольклору для дітей.
5. Колискові пісні.
6. Забавлянки.
7. Заклички і примовки.
8. Прозивалки.
9. Скоромовки.
10. Лічилки.
11. Літературна казка, жанрова специфіка.
12. Казки Марка Вовчка.
13. Казки Івана Франка.
14. Твори для дітей Леоніда Глібова.
15. „Буквар південноруський” Тараса Шевченка.
16. Роль імен в казці Зірки Мензантик „Дочка Троянди”.
17. Символізм назви оповідання Б. Антонечка-Давидовича „Золотий кораблик”.
18. Образи Адама й Ніни в повісті В. Близнеця „Звук павутинки”.
19. Прийом катарсису в оповіданні М. Пономаренко „Даринка в стилі „ретро”.
20. Образи Зіньки й Афоньки в повісті Б. Антоненко-Давидовича „Слово матері”.
21. Проблематика новели Григора Тютюнника „Дивак”.
22. Пізнавальне значення казки „Білочка-мандрівниця” О. Іваненко.
23. Символізм назви новели „Смерть кавалера” Григора Тютюнника.

24. Своєрідність казки „Лелія” Лесі Українки.
25. Казка „Грицеві курчата” О. Олеся.
26. Виховне значення казки „Рудько” О. Ольжича.
27. Елементи етнопедагогіки в казці „Подорож в країну Навпаки” В. Симоненка.
28. Образ Миколки в оповіданні „Первінка” М. Вінграновського.
29. Своєрідність композиції повісті „Зруйноване гніздо” А. Кащенко.
30. Відповідність вимогам до творів для дітей трилогії „Тореадори з Васюківки” Вс. Нестайка.
31. Проблематика повісті А. Кокотюхи „Таємниця козацького скарбу”.
32. Галина Малик. „Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії”.
33. Леся Воронина. „Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9”, „Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру”.
34. Марина Павленко. „Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських”.
35. Олександр Гаврош. „Неймовірні пригоди Івана Сили”.
36. Ніна Бічуя. „Шпага Славка Беркути”.
37. Сашко Дерманський. „Король Буків, або Таємниця Смарагдової книги”.
38. А. Дімаров. „Друга планета”, „Блакитна дитина”.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

1. **Богданець-Білоskalенко Н. І.** Українська дитяча література. Маловідомі твори українських письменників II половини XIX ст. – I половини XX ст. [Текст] : навч. посіб. / Наталія Іванівна Богданець-Білоskalенко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К. : Слово, 2009. – 280 с.

2. **Божович Е.** Психологические особенности развития личности подростка / Е. Божович. – М. : Знание, 1979. – 39 с.

3. **Вавілова І. В.** Дитяча література як засіб формування особистості дитини (друга половина XIX – початок XX ст.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 13.00.01 „Українська література” / Вавілова Ірина Володимирівна. – Х., 2008. – 22 с.

4. **Гарачковська О. О.** Українська дитяча література 70–90-х років XX ст. / О. О. Гарачковська. // Вісн. Київського славистичного ун-ту. – 2005. – № 25. – С. 165 – 173.

5. **Гендерна педагогіка** : хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Передборської; за ред. Вікторії Гайденко. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2006. – 313 с.

6. **Дивосвіт „Веселки”** : антологія л-ри для дітей та юнацтва : в 3 т. / упор. та бібліогр. довідки Чайковського Б. Й. та ін. – К. : Веселка, 2005.

7. **Дитяча література** : хрестоматія. Маловідомі твори українських письменників II половини XIX – I половини XX ст. [Текст] : навч. посіб. для студ. пед. та філол. спец. / упоряд. Н. І. Богданець-Білоskalенко; МОН України. – К. : Слово, 2006. – 256 с.

8. **Іванишин В. П.** Нариси з теорії літератури : навч. посіб. / В. П. Іванишин / упор. тексту П. В. Іванишина. – К. : ВЦ „Академія”, 2010. – 256 с.

9. **Іванюк С.** Адресат – майбутнє. Герой і концепція адресата укр. рад. прози для дітей (1917 – 1941) : монографія / С. Іванюк. – К. : Наук. думка, 1990. – 136 с.

10. **Качак Т. Б.** Зарубіжна дитяча література : навч.-метод. посіб. / Т. Б. Качак, Л. М. Круль. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 92 с.
11. **Кон И.** Ребенок и общество / И. Кон. – М. : Наука, 1988. – 272 с.
12. **Костюченко В.** Літературними стежками. Нарис історії української літератури для дітей ХХ століття / Віктор Костюченко. – К. : „К.І.С.”, 2009. – 344 с.
13. **Костюченко В.** Українська радянська література для дітей. Літературно-критична хроніка / Віктор Костюченко. – К. : Веселка, 1984. – 155 с.
14. **Література.** Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2011. – Вип. 1. – 192 с.
15. **Література.** Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2012. – Вип. 2. – 192 с.
16. **Література.** Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2012. – Вип. 3. – 108 с.
17. **Літературознавча** енциклопедія : у 2-х томах. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – Т. І. – 608 с.; Т. 2. – 624 с.
18. **Мид М.** Культура и мир детства / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
19. **Овдійчук Л.** Дитяча література. Модульний курс для студентів філологічних факультетів : навчальний посібник / Л. Овдійчук. – Рівне, 2008. – 304 с.
20. **Папуша О.** Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії : До проблеми конституювання об’єктів наукового дискурсу / О. Папуша // Слово і час. – 2004. – № 12. – С. 20 – 26.
21. **Пінчук В. Г.** Дніпрова Чайка : Життя і творчість : [укр. письменниця, 1861–1927] / В. Г. Пінчук. – К. : Вища шк., 1984. – 119 с.

22. **Сабат Г.** Казки Івана Франка : особливості поетики / Г. Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 312 с.

23. **Славова М.** Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей / М. Славова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2002. – 81 с.

24. **Тиховська О. М.** Українська народна чарівна казка : психоаналітичний аспект : монографія / О. М. Тиховська / передне слово В. Івашківа. – Ужгород : Гражда, 2011. – 256 с.

25. **Українська** дитяча література. Хрестоматія критичних матеріалів / Упор. Ф. Х. Гуревич, В. С. Савченко. – К. : Вища шк., 1962. – 352 с.

26. **Українська** дитяча література. Хрестоматія : у 2-х ч. : навч. посіб. / упор. І. А. Луценко, А. М. Подолинний, Б. Й. Чайковський. – К. : Вища шк., 1992.

27. **Фащенко В.** У глибинах людського буття: Етюди про психологізм літератури / В. Фащенко. – К. : Дніпро, 1981. – 279 с.

28. **Чумарна М. І.** Буття і небуття. Таємниці творення світу. 50 міфів народів світу / Марія Чумарна. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2011. – 176 с.

29. **Янів В.** Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів. – К. : Знання, 2006. – 341 с.

30. **Ярмиш Ю.** У світі казки. Літературно-критичний нарис / Юрій Ярмиш. – К. : Рад. письм., 1975. – 143 с.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Форма контролю – залік (для студентів денної форми навчання – за балами загальноприйнятого стандарту; для студентів заочної форми навчання – письмова відповідь за запропонованими завданнями).

Залік виставляється за умови набрання **від 50 до 100** балів.

Поточний контроль передбачає виконання двох письмових модульних робіт (для студентів денної форми навчання).

Максимальна кількість балів за семестр – **100** з розрахунку:

- 2 письмові модульні роботи – 40 балів,
- участь у семінарах – 40 балів,
- самостійна робота – 20 балів.

Національна шкала		Бали	Шкала ECTS
відмінно	зараховано	90 – 100	A – відмінно – відмінне виконання роботи з незначною кількістю помилок
добре		83 – 89	B – дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками
добре		75 – 82	C – добре – загалом правильна робота з кількома грубими помилками
задовільно		63 – 74	D задовільно – посередньо, зі значною кількістю недоліків
задовільно		50 – 62	E достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії оцінки
незадовільно	незараховано	21 – 49	FX незадовільно – для одержання кредиту потрібне деяке доопрацювання
незадовільно		0 – 20	F незадовільно – необхідне повторне вивчення дисципліни.

Summary

This study guide for the students of philological faculties (specialty „Ukrainian language and literature”) of higher educational establishments is composed according to the structure of the course „Juvenile literature”.

The educational edition comprises plans of the seminars, materials to them (consulting notices, passages from the texts, critical materials, tests for self-monitoring), tasks for independent work, commentaries to their work, lists of the recommended literature, and questions for the credit.

The study guide directs the students onto learning of the works of juvenile literature in the aspect of all-over-cultural, contemporary belles-aesthetical and literary issues.

This pedagogical decision shall help to the students to learn the aesthetical nature and cognitive, educative, and developing potential of the literature better. It shall help them to define its role in formation of highly mental, nationally conscious personality; to use creatively knowledge from other fields of science in the process of the course studying; to consider educational material critically and form a peculiar position in awareness of some problem; to approbate different kinds of analysis of a belle lettres work aiming perception of it as a literature phenomenon; to form culture of polemic; to use additional materials, especially encyclopedias and glossaries of theory and history of literature terms; to develop their reader’s gust and increase their philological level.

This edition shall be of use for the students in the process of modeling of their own lessons on Ukrainian literature for the reason that suggested by the authors for the textual analysis works are covered in the on-going programs for the comprehensive schools, and the commentaries, tests for self-monitoring will be proper as didactic tasks for the pupils.

Аннотация

Учебное пособие для студентов филологических факультетов (специальности „Украинский язык и литература”) высших учебных заведений составлено согласно структуры курса „Детская литература”.

Учебное издание содержит планы семинарских занятий, материалы к ним (консультационные заметки, отрывки текстов, критический материал, тесты для самопроверки), задания для самостоятельной работы, пояснения к их работе, списки рекомендованной литературы, вопросы к зачёту.

Пособие ориентирует студентов на изучение детской литературы в плоскости общекультурных, современных художественно-эстетических и литературоведческих проблем.

Предлагаемое педагогическое решение поможет студентам лучше усвоить эстетическую природу и познавательный, воспитательный, развивающий потенциал литературы, определить её роль в формировании высоко-

духовної, національно свідомої особистості; творчо використовувати знання інших наук в час вивчення курсу; критично осмислювати навчальний матеріал, формуючи певну позицію в розумінні певної проблеми; апробувати різні види аналізу художнього твору з метою його сприйняття як літературного феномена; формувати культуру ведення дискусії; користуватися додатковими матеріалами, особливо енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів; розвивати свій читальний смак та підвищувати філологічний рівень.

Це видання буде корисним студентам в час моделювання власних уроків з української літератури, так як запропоновані авторами для текстового аналізу твори, передбачені відповідними програмами для загальноосвітніх шкіл, а коментарі, тести для самоперевірки будуть доречними в якості дидактичних завдань для учнів.

Анотація

Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів (спеціальності „Українська мова і література”) вищих навчальних закладів складено відповідно до структури курсу „Дитяча література”.

Навчальне видання містить плани семінарських занять, матеріали до них (консультативні нотатки, уривки з текстів, критичний матеріал, тести для самоперевірки), завдання для самостійної роботи, коментар до їх виконання, списки рекомендованої літератури, питання до заліку.

Посібник має на меті зорієнтувати студентів на вивчення творів дитячої літератури у площині загальнолітературних, новітніх художньо-естетичних і літературознавчих проблем.

Запропоноване педагогічне рішення дасть змогу студентам краще осягнути естетичну природу та пізнавальний, виховний, розвивальний потенціал літератури, визначити її роль у формуванні високодуховної, національно свідомої особистості; творчо застосовувати знання з інших наук під час вивчення цього курсу; критично осмислювати навчальний матеріал, виробляючи власну позицію в усвідомленні певної проблеми; апробувати різні види аналізу художнього твору з метою його глибинного осягнення як літературного феномена; формувати культуру ведення дискусії; користуватися довідковими матеріалами, зокрема літературними енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів; розвивати свій читальний смак та підвищувати філологічний рівень.

Дане видання стане студентам у пригоді під час моделювання власних уроків з української літератури, бо запропоновані авторами для текстового аналізу твори передбачені відповідними програмами для загальноосвітніх шкіл, а коментарі, тести для самоперевірки будуть доречними в якості дидактичних завдань для учнів.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	3
Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів	5
МОДУЛЬ I. Специфіка художніх творів для дітей	10
МОДУЛЬ II. Жанрово-тематичне розмаїття української літератури для дітей	164
Список художньої літератури для текстуального вивчення	301
Список текстів, рекомендованих для вивчення напам'ять	303
Питання й завдання для заліку	305
Список рекомендованої літератури до вивчення курсу	313
Критерії оцінювання	316

Навчальне видання

БОЙЦУН Ірина Євгеніївна
НЕГОДЯЄВА Світлана Анатоліївна

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

*Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

За редакцією авторів
Комп'ютерне макетування – Н. В. Вакалюк
Коректор – І. В. Мілева

Здано до склад. 18.06.2012 р. Підп. до друку 16.07.2012 р.
Формат 80x64 ¹/₁₆. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 18,6. Наклад 1000 прим. Зам. № 27.

Видавець

Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20
e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

Виготовлювач

ТОВ „Поліграфічний центр „Максим”
вул. Челюскінців, 16-а, м. Луганськ, 91011. Т/ф: 34-40-21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3036 від 17.12.2007 р.